

POVIJEST
DUBROVNIKA
II

HISTORIJSKI INSTITUT JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE
ZNANOSTI I UMJETNOSTI U DUBROVNIKU

Uredništvo:

GRGA NOVAK, CVITO FISKović

Tajnik:

MATO KAPOVIĆ

POVIJEST
DUBROVNIKA

ZAGREB

1973

Tisak i oprema:
Izdavački zavod Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti
Zagreb, Gundulićeva 24

POVIJEST DUBROVNIKA

II

JOSIP LUČIĆ

POVIJEST DUBROVNIKA
OD VII STOLJEĆA DO GODINE 1205

DUBROVNIK OD VII DO XI STOLJEĆA

I

NAŠE ZEMLJE NA POČETKU VII STOLJEĆA

U polovici VII st. n. e. naše zemlje, zajedno s čitavim Balkanskim poluotokom, Italijom, južnom Španjolskom, sjevernom Afrikom i svim otocima Sredozemnog mora bile su u sklopu Istočnorimskog, odnosno Bizantskog Carstva. Unutar toga velikog prostora, nad kojim vlada autokratska ruka cara Justinijana (527–565) nalazi se na istočnoj obali Jadrana, nekoliko milja jugoistočno od današnjeg Dubrovnika, Epidaur (Epidaurum), bivši grad-kolonija Rimskog Carstva.¹

Justinijan se zanio idejom univerzalnog starog Rimskog Carstva. Želio je: povratiti, sjediniti, obnoviti negdašnji moćni rimski imperij; pod jednim žezlom, jednim vladarom, skupiti tada otuđene dijelove starog, prijašnjeg svijeta; njemu nametnuti sebe kao apsolutnoga, političkog i kršćanskog vladara.² Justinijan nije uspio obnoviti cjelokupno staro Rimsko Carstvo koje se svojodobno znalo prostirati od Škotske do Eufrata i Tigrisa u Perziji, od Labe do katarakta Nila u Egiptu, od Mauritanije u Africi do Kaspijskog i Azovskog mora u Rusiji. Izvan njegove moći ostali su prostori Dacije, Panonije, Norika, Germanije, Galije, Britanije, velikog dijela današnjeg Pirinejskog poluotoka, Mau-

¹ Povijest Dubrovnika do pada Epidaura obradio je G. Novak, Povijest Dubrovnika I, Anali X–XI, 1–84, i time udario temelj pisanju dubrovačke povijesti. Prisiljeni smo zbog cjelovitosti prikazivanja vratiti se neki put na doba prije pada Epidaura i iznjeti neke općenite podatke. – M. Suić, Limitacija agera rimskih kolonija na istočnoj jadranskoj obali, Zbornik instituta za historijske nauke u Zadru, 1955.22. – J. Lučić, O nekim problemima najstarije dubrovačke povijesti, Historijski zbornik (kratica HZ) XIX–XX, 537–543.

² O prilikama u to doba kod nas i u svijetu usp. F. Šišić, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, Zagreb 1925, 154–174. – G. Novak, Prošlost Dalmacije I, Zagreb 1944, 62–68, 86–89. – J. Ferluga, Vizantinska uprava u Dalmaciji, Beograd 1957, 8–34. – F. Šišić, Pregled povijesti hrvatskog naroda (ed. Šidak), Zagreb 1962, 47–64 (s pregledom najnovije literature). – O mijenjanu teritorijalnog pojma Dalmacije u to doba usp. F. Šišić, La formation du terme géographique actuel de «Dalmatic», Narodna starina 21, 1931, 31.

ritanije itd. Čitava dakle srednja i zapadna Evropa i dijelovi Afrike su izvan dosega njegove snage. Ipak Justinijan je pregnuo da svom krnjem Rimskom Carstvu dade određeni biljeg.³

Upravo u to doba, kad Istočnorimsko Carstvo pokušava svojim uzletom vratiti, spasiti i produžiti ideju starog rimskog univerzalizma, na sjevernim njegovim granicama, u VI st., potkraj opće seobe naroda, pojavljuju se na dunavskim granicama novi narodi, koji će promjeniti političku i etničku sliku Balkana, utisnuti trajni žig svoje nazočnosti u balkanskoj i evropskoj povijesti. To su Slaveni.⁴ Justinijan, koji je uspješno ratovao po Mediteranu svladavajući tzv. barbare, ratnički raspoložena i u borbama izvježbana germanska plemena, bio je gotovo nemoćan pred neprekidnim napadajima Slavena. Ipak vještim političkim manevrom uspio je privremeno uspostaviti zatišje na Dunavu i vratiti mir Bizantu, na tom dijelu njegovih granica. To je postigao na taj način što je 558. protiv Slavena na Dunavu doveo Avare. Provale preko Dunava su se doduše vidno smanjile. Slaveni otada 20 godina dalje neće više uznemirivati sjeverne bizantske granice, ali Avari su postali neugodniji susjed Bizantu nego Slaveni.⁵

³ O Justinijanu i prilikama u Bizantu usp. G. Ostrogorski, *Istorija Vizantije*, Beograd 1959, 87–98 s literaturom.

⁴ Potkraj V i u početku VI st. Slaveni – spustivši se iz područja oko izvora rijeke Visle, Buga, Dnjepra, Zapadne Dvine i Karpata – osvanuli su na lijevoj obali Dunava. U današnjoj Vlaškoj u Rumunjskoj formiraju zajednicu zvanu Sklavinija. Proširili su se poslije u Panoniju (Moravska, Slovačka, Češka sjeverno od Karpata). Za vladanja bizantskog cara Justina (518–527) Slaveni i Anti zajedno s Bugarima počinju prelaziti Dunav napadajući bizantski teritorij. To se nastavlja i za Justinijana. Dok se on borio protiv Vandala, Zapadnih Gota (Vizigota) i Ostrogota, a na istoku protiv Perzijanaca, sjeverna granica Carstva nije bila dovoljno zaštićena. Slaveni i Bugari provaljuju po Iliriku i Traciji. Justinijan je pokušao zaustaviti te prodore gradeći čitav sustav utvrda prema Dunavu. Unatoč tome Slaveni se gotovo svake godine zalijeću preko Dunava. Od 545. oni već samostalno napadaju i dopiru do tračkog primorja i Dalmacije. Godine 550/551. prezimljuju na bizantskom teritoriju. 558. zajedno s Bugarima probijaju se do predgrađa Carigrada do tzv. »Dugog zida«.

⁵ Avari su 562. bili u današnjoj Dobrudži, ali im Bizant ne dopušta da se nasele južno od donjeg Dunava. Dva puta pokušavaju stoga Avari probiti se iza sjevernih Karpata na zapad, ali bez uspjeha. Godine 567. s Langobardima pobjeđuju Gepide i smještaju se u Panonskoj nizini, istočno od Dunava. Kad su Langobardi otišli 568. i zauzeli sjevernu Italiju, Avari, a s njima i Slaveni, proširili su se po čitavoj Panoniji i penetriraju do obronaka istočnih Alpi. Odatle oba naroda sada uznemiruju Bizant preko Save i Dunava mnogo pogibelnije nego prije.

Slaveni, nakon 20-godišnje stanke ponovo od 579, gotovo svake godine, zalaze na Balkan. Napadaju ga bilo sami, bilo s Avarima. 582. Avari zauzimaju Sirmium (Srijemsku Mitrovicu) upravo u doba dok se Bizant muči i bori na suprotnoj, jugoistočnoj strani svojih granica protiv Perzijanaca. Više nije bilo sumnje da je sjeverna granica najslabija karika u obrambenom lancu Carstva. Radi toga Slaveni nakon 582. počinju stalnije naseljavati Balkanski poluotok, a ne kao prije: provaliti pa se povući. Uviđajući tu neposrednu pogibelj car Mauricije 591. sklapa mir

U početku VII st. bizantski carevi Foka i Heraklije morali su se okrenuti prema Perziji, nastaviti na jugu ratnu kampanju. Sjeverni bok carstva ostao je nezaštićen. Avari i Slaveni razlili su se i razmilili Balkanskim poluotokom. Zauzevši bizantske posjede prodrli su do Soluna i naselili Balkanski poluotok.⁶ Putovi naseljavanja Slavena išli su: jedan smjer iz Sklavinije u Dobrudžu na prostor između Dunava i Balkanskog gorja uz obale Crnog mora prema Carigradu; drugi val naseljavanja prelazio je Dunav kod Singidunuma i Sirmiuma. Kretao se na jug prema Carigradu, Grčkoj i Albaniji dolinom Morave i Vardara. Treći krak spuštao se iz Panonske nizine preko Save kroz Bosnu prema primorju Jadrana. Tom su zgodom porušili stare rimske gradove u Dalmaciji. Oko 614. zauzeta je Salona i ostali dalmatinski gradovi. Preživjeli stanovnici tih gradova dijelom su odvedeni u ropstvo, dijelom poginuli u borbama, a dijelom se povukli na otoke ili osnovali nova prebivališta.

Slaveni i Avari nisu mogli dugo zajednički živjeti. Prvi se žele naseliti, nastaniti, smiriti na Balkanu. Drugima je to samo etapa u daljnjem nemirnom osvajanju. U to se doba iz Bijeke Hrvatske – to je područje oko današnjeg Krakova, na gornjoj Visli, sjeverno od Karpata – spusti prema Jadranu narod Hrvata. Hrvati po narednju bizantskog cara Heraklija, potaknu prije doseljene Slavene na otpor i bunu protiv Avara. To im uspije.⁷ Avari su prisiljeni da napuste Balkan. Hrvati ostanu, nasele se na području od Drave do Jadrana. Balkan je postao etnički slavenski.⁸

U sklopu svih tih događaja porušen je Epidaur. Završena je tadašnja njegova povijesna uloga. Preživjeli stanovnici sklanjaju se spasavajući se po okolnim strmim mjestima. Jedno između tih mjesta izraslo je, razvilo se u grad koji je postao ponos hrvatske prošlosti – Dubrovnik.

s Perzijancima i sve raspoložive snage baca na sjever prema Dunavu i Savi da suzbije Slavene. Njegov vojskovođa Prisk uspio je privremeno potisnuti Slavene, pa čak prenijeti rat na lijevu obalu Dunava. Sve to ipak nije spriječilo sporadične, opasne napade Slavena i Avara. Bizantska vojska neprekidno ratujući iscrpljena nije htjela god. 602. prezimiti preko Dunava. Zbacila je i ubila 602. cara Mauricija. Na prijestolje se popeo Foka (602–610) kojeg naslijedi Heraklije (610–641).

⁶ O seobi Slavena, borbama s Bizantom usp. Vizantinski izvori za istoriju naroda Jugoslavije I, 1955. – Historija naroda Jugoslavije I, Zagreb 1955, 63–92. – B. Grafenauer, Nekaj vprašanj iz doba naselitve južnih Slovanov, Zgodovinski časopis IV, 1954, 23–126 s literaturom i problematikom. – Šišić, Pregled povijesti, 66–77. s novijom literaturom J. Šidaka. – S. Antoljak, Naseljavanje na Slavenite na Balkanskiot poluostrvo, Istorija na makedonskiot narod I, Skopje 1969, 59–77 i s pregledom najnovijih rasprava i djela o tome str. 331–336.

⁷ J. Šidak, Hrvati, Enciklopedija Jugoslavije 4, Zagreb 1960, 40–41.

⁸ B. Grafenauer, Prilog kritici izvještaja Konstantina Porfirogenata o doseljenu Hrvata, HZ V, 1952, sv. 1–2- 33–53, o vremenu i dokazima o posebnoj seobi Hrvata.

II

POČECI DUBROVNIKA PREMA IZVJEŠTAJU KONSTANTINA PORFIROGENETA

O počecima Dubrovnika (*Ragusium*) nemamo prvorazrednih vijesti. Postojanje Dubrovnika kao grada prvi put je zabilježeno u drugoj polovici VII st. Tada je jedan kozmograf koji je kasnije nazvan »ravenatski kozmograf« između god. 667. i 670. zapisao: »*Epitaurum id est Ragusium*« (Epidaur to je Dubrovnik).⁹ Po tom spomenu neosporno je da je Dubrovnik postojao kao grad u VII. st. i da je proistekao iz Epidaura. Naime, zapis o njemu u drugoj pol. VII st. označuje već njegovu egzistenciju. Budući da se grad srednjovjekovnom građevnom tehnikom, nije mogao podići za kratko vrijeme, očito je da je Dubrovnik postojao i prije toga zapisa, a to znači svakako u prvoj pol. VII st.

Počeci Dubrovnika opisani su u djelu »*De administrando imperio*« (O upravljanju carstvom) bizantskog cara Konstantina VII. Porfirogeneta (913–959),¹⁰ dakle pisca koji je živio 300 godina nakon utemeljenja Dubrovnika. Iz tog razloga njegovo izlaganje ima značenje drugorazrednog izvora, drugorazrednog kazivanja. U glavama 29. do 36. svog djela pisao je o prošlosti naših zemalja i naroda: o Dalmaciji, Hrvatima, Srbima, Zahumljanima, Travunjanima, Konavljanima, Dukljanima, Paganima (Neretvanima). U 29. poglavlju »O Dalmaciji i susjednim plemenima« dotaknuo se, pored prošlosti Splita, Trogira, Kotora, Zadra, i početaka Dubrovnika. O Dubrovniku piše:¹¹

»Grad Rausij naime ne naziva se u narječju romajskom (tj. suvremenom tadanjem carigradskom grčkom o. p.) Rausij, nego (zbog druga o. p.) jer stoji na strmim obroncima, a na romajskom strm obronak kaže se lau, prozvaše se prema tom Lauziji, naime oni koji stoje na strmom obronku. A opći je običaj, koji često iskrivljuje riječi, izmjenjivanjem slova mijenja govor, nazvaše ih Rausijci.

A isti Rausijci imadahu prije u vlasti grad zvan Pitaura (tj. Epidaurum o. p.).

⁹ *Ravenatis Anonymi Cosmographia* (ed. M. Pinder et Parthey), Berlin 1860, 208. – Literatura o tom geografu kod F. Šišić, O hrvatskoj kraljici Margareti, Dubrovnik 1930, 5.

¹⁰ O životu i djelima usp. B. Ferjančić, Konstantin VII Porfirogenit, Vizantiski izvori za istoriju naroda Jugoslavije II, Beograd 1957, 1–7. Kratica: Ferjančić, Vizantinski izvori II.

¹¹ F. Rački, *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia*, Zagreb 1877, 401–402. Kratica: Rački, *Documenta*. – Kritički tekst careva izlaganja na grčkom jeziku i engleskom prijevodu objavili su: G. Moravcszik, – R. J. H. Jenkins, *Constantine Porphyrogenitus, De administrando imperio*, Budapest 1949. Vijest o počecima Dubrovnika str. 134. – Grčki tekst preveo je na hrvatski jezik N. Tomasić, Život i djela cara Konstantina VII, Vjesnik zemaljskog arhiva (kratica VZA) XX, 1918, sv. 1–2, 64–81. – Noviji prijevod s uputama o literaturi i problematici dao je Ferjančić, Vizantinski izvori II, 20–21. – Ovdje objavljujem vlastiti prijevod. Razdioba na odlomke je moja. Naime carev tekst pripovijedanja teče inkontinuu.

Kada Slaveni bijahu zagospodarili nad ostalim gradovima, koji se nalaze u temi (Dalmaciji) zauzeše i taj grad. Jedne (stanovnike) poklaše, a druge zarobiše.

A oni, koji su uzmgli pobjeći i spasiti se, nastaniše se na strmim mjestima,

(Na strmenu) na kojem je sad grad sagrađeno ga najprije malog, zatim poslije toga većeg i poslije toga opet su povećali čvrsti zid oko grada dokle ga (danas) ima, jer se grad širio i pomalo rastao.

Od onih, koji su se preselili u Rausij jesu ovi: Gregorije, Arsafije, Viktorin, Vitalije, Valentin arcidakon, Valentin otac protospatara Stefana. Od kada se preseliše iz Salone u Rausij jest 500 godina do danas, indikcije VII, godine 6457.

U istom gradu leže (moći) sv. Pankracija u hramu sv. Stjepana, koji se nalazi u sredini grada.«¹²

Konstantin Porfirogenet piše da se Dubrovnik najprije zvao Rausij.¹³ Upozorava da se nije iz početka tako nazivao »u narječju romajskom«. »Narječje romajsko« to je kod cara-pisca »grčki jezik«, kao što su Romeji (Romaici) Grci.¹⁴

Car tumači postanak imena Rausij tako kao da se u početku zvao Lau. Poslije glas *l* prelazi u *r* (Lau > Rau), odatle Rausij, Rausijci. To carevo domišljanje oko postanka imena *Ragusium* bilo je prihvaćeno i priznato sve do najnovijeg doba dok ga nije lingvist i balkanolog P. Skok pobio. Po njegovu znanstvenom tumačenju riječ Rausij nije proizašla od lau (Lausijci), jer je Rausij (Ragusium) ilirska, predromanska riječ koja označuje čitav otok. Izraz *lau*, to jest *lava*, *labes* jesu strme strane tog otoka a podrijetla su latinskog. Prema tome lau je romanska riječ koja se odnosi na hrid na otoku Rausij (Ragusium) na koju su se sklonile izbjeglice.¹⁵ Riječ *lau* ne može se dakle dovoditi u vezu s Rausij jer je mlađa od tog naziva.

Iz daljeg teksta Konstantina Porfirogeneta doznajemo da su stanovnici koji su naselili hridinu (lave) na otočiću Rausij prije živjeli u Pitauru (*Epidaurum*). Odatle su ih prigodom svog dolaska i doseljenja Slaveni silom otjerali.¹⁶ Preživjeli stanovnici Epidaura spasili su se i sklonili na *strma mjesta* (množina) Car-pisac ne imenuje koja su to *strma mjesta* koja su pružila spas izbjeglicama. Pokušajmo to odgonetnuti i nadopuniti njegovu nedovršenu misao. U kraju između Epidaura i Ragusiuma iznad Plata i na sjeverozapadnoj strani župskog polja na-

¹² De administrando imperio, gl. 29. Kratica DAI.

¹³ Mjesto tog naziva često se upotrebljava izraz Ragusium, tako da je Rausij nestao.

¹⁴ P. Skok, Kako bizantinski pisci pišu lična i mjesna slovenska imena, Starohrvatska prosvjeta NS I, 1927, 1-2, 63.

¹⁵ P. Skok, Les origines de Raguse, Slavia X, 1931, 454.

¹⁶ Car spominje administrativnu jedinicu temu kad govori o prilikama u Dalmaciji u VII st. To je očita pogreška, jer u to doba nije postojala tema (Ferluga, n. dj., 80).

laze se dva utvrđena strma mjesta: *Spilan* i *Gradac*. Na njima su pronađeni arheološki ostaci zidina, zgrada iz II st. n. e. po kojima se dade razabrati da su ta mjesta zajedno s otočićem Rausij imala strateško značenje: braniti Epidaur od provale barbara. Drugi arheološki nalazi sa Spilana i Graca dopuštaju zaključak da su na tim mjestima živjele izbjeglice i nakon razorenja Epidaura u početku VII st.¹⁷ Zbog toga su već i stari dubrovački kroničari, analisti i povjesničari – kojima se pridružuju i suvremeni – pripovijedali da su se izbjeglice iz Epidaura sklonile ne samo u Ragusium nego i u njegovu okolicu. Tako npr. dubrovački analist Anonim piše da su se na utvrđama Spilana i Graca spasili Epidaurani. Odatle su se kasnije preselili u Dubrovnik.¹⁸ S. Razzislijedi misao da su se Epidaurani nakon razorenja svog grada sklonili na Burnum (Gradac).¹⁹ L. Cerva Tubero ponavlja tvrdnju o naseljenju Burnuma u VII st.²⁰ Najbolji dubrovački ljetopisac J. Rastić ustraje u podatku da su Spilan i Gradac naselile izbjeglice iz Epidaura nakon njegove propasti.²¹ Mogli bismo dakle sa stanovitom sigurnošću reći da se izbjeglice iz razorenog Epidaura sklanjaju na *strma mjesta*, kako piše Konstantin Porfirogenet, to jest utvrde Spilan, Gradac i Ragusium, kako nadopunjuju dubrovački ljetopisci. Tijekom vremena Ragusium dobiva posebnu važnost. On će privući izbjeglice sa Spilana i Graca. Zbog toga će ta mjesta ostati pusta i nenaseljena do danas.

Skupina izbjeglica udomila se na onoj strmini Rausija gdje se sada nalazi bivši samostan sv. Marije. Položaj je bio upravo poželjan. Otočić je tako smješten da je gotovo neosvojiv s južne i zapadne strane zbog visokih, uspravnih kamenih litica. Prema sjeveru i istoku strmina je nešto blaža, ali još uvijek dovoljno strma da osigura prebivaoca od

¹⁷ I. Marović, Arheološka iskapanja u okolici Dubrovnika, Anali Hist. instituta, Dubrovnik IV–V, 1965, 16–29.

¹⁸ »Vensero a Raguxa li homeni de dua Chasteli de tera ferma, de Chastel Spilan e de Chastel Gradaz, e tuti homeni fezeno sue habitazioni in la Custeria, perche li ditti homeni forno de la stirpe de Epidauero, quelli che son scampati in la ruinatione de Epidauero«. – Annales ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina (ed. Nodilo) MSHSM 14, 1883, 7. – Kratica: Anonim, Ragnina.

¹⁹ La storia di Raugia, Lucca 1595, 7.

²⁰ To je iznio u posebnom poglavlju »Commentariolus de origine et incremento Urbis Rhacusanae« svog djela »Commentariolorum de rebus suo tempore nimirum, ab anno Christi MCCCCIX usque ad a. Ch. MDXII in Pannonia et finitimis regionibus gestis libri XI«, Frankfurt 1603. Poglavlje o počecima Dubrovnika »Commentariolus. . . .« tiskano je kasnije posebno 1790. u Dubrovniku. Podatak navodim po tom posljednjem izdanju, str. 7. – O Ludoviku Crijeviću Tuberu usp. J. Šidak, HE IV pod Crijević, i M. Kombol, Povijest Hrvatske književnosti do Preporoda, Zagreb 1961, 68–72.

²¹ »...Rovinata parimente la città di Epidauero e dalli Slavini occupata, i cittadini... cominciarono primieramente abitar sopra le cime de' monti... che liberamente abitare Spilan e Gradaz, castelletti piccoli nella contrada di Burno«, Chronica Ragusina Junii Restii (ed. Nodilo). MSHSM 25, 1893, 16. – U novije vrijeme podržavaju vijest da su izbjeglice iz Epidaura naselile Spilan i Gradac L. Beritić, Utvrđenja grada Dubrovnika, Zagreb 1955, 9. – J. Lučić, Prvotni kopneni teritorij Dubrovnika (problem njegova stjecanja), »Dubrovnik«, 1966, br. 3, str. 44–47.

napadača.²² Konstantin Porfirogenet piše da je naselje bilo najprije malo, zatim se povećavalo. Govori dakle o postupnom proširivanju grada, a danas možemo gotovo točno odrediti kako je to proširivanje teklo.

Izbjeglice su zacijelo odmah podigli na otočiću utvrdu koju analisti i stariji dubrovački povjesničari nazivaju *Castellum*, odnosno *Chastel Lave*.²³ To je područje staroga dubrovačkog seksterija *Kaštel* u današnjem dijelu grada koji se popularno zove *Sveta Marija*. Odatle su se proširili na istok prema sredini otočića na onaj prostor koji je obuhvaćen kasnijim imenom seksterij Sv. Petar.

Prvotni prostor, tj. seksterij Kaštel obuhvaćao je današnje područje: kompleks Sv. Marije. To je prostor od Mrtvog zvona i Tmušaste ulice pa na zapad do kuta što ga zatvaraju zidine i južni dio današnjeg staračkog doma s glavnim ulicama *Od Kaštela*, *Od Margarete*, *Od Rupa*. U toj jezgri bilo je u kaštelu sjedište kneza. Biskup je stolovao u istom seksteriju u staroj biskupskoj palači (danas kompleks Muzičke škole). Seksterij Sv. Petar prostirao se odatle na istok do kule Sv. Margarete i kuta što ga zatvaraju današnje ulice Stullina, S. Gradića i Kneza Krvaša. Cjelokupni prostor seksterija bio je ograđen i zidinama, najprije u suhomeđi, a kasnije, vjerojatno u VIII st., u kamenu i vapnu. S južne i zapadne strane zidine su se protezale u onom smjeru kojim idu danas. Sa sjeverne strane išle su linijom gdje svršavaju slijepe ulice koje se penju od Place u smjeru sjever-jug. To su ulice M. Kaboge i Uska ulica. Zatim one koje se spuštaju od današnje Strossmayerove i ulice Od Rupa prema Placi u smjeru jug-sjever. To su Puzljiva i Tmušasta. Morao je postajati razlog da te ulice ne mogu skroz silaziti prema sjeveru, padini otočića, a druge se penjati prema jugu, strmenu otočića. Zaustavile su ih zacijelo stare gradske zidine. Ako spojimo svršetke tih ulica, dobit ćemo crtu sjevernih gradskih zidina. Prema tome prvotni prostor Dubrovnika prostirao se s južne strane od današnjeg bastiona Sv. Margarete obuhvativši utvrdu *Mrtvo zvono* (nekad zvan bastion Sv. Petar), granica skreće na zapad na kulu Svete Marije odatle do kuta što ga zatvaraju južni dio današnjeg staračkog doma i zidine (istočno od kule Kalarinje). Odavle skreće na istok i u gotovo ravnoj crti dolazi do lûka, svoda na križanju Stulline i ulice Stj. Gradića tako da ta sjeverna granica ide svršecima današnjih slijepih ulica Ferićeve, Puzljive, Tmušaste, Uske i M. Kaboge. Istočna granica protezala se od svoda u ulici Stj. Gradića do bastiona sv. Margarete.²⁴ Tu se nalazio prvotni, početni Dubrovnik.

²² Te strmine, labes s morske strane: lava maris, i one prema kopnu: lave de campo, dobro se razlikuju još u XIII st. Usp. serija Div. canc. 1, u Historijskom arhivu u Dubrovniku »lave de campo ad latus furni domini archiepiscopi« (20. V 1283), »lava maris« (18. IX 1282) fol. 46', 105'. – O tom izrazu u kasnijim stoljećima usp. K. J i r e č e k, Važnost Dubrovnika u trgovačkoj povijesti srednjeg vijeka (prev. B. Cvjetković), Dubrovnik 1915, 59–60.

²³ Anonim, 3.

²⁴ M. Medini, Starine dubrovačke, 1935, 145–156. – Beritić, n. dj., 10–13.

Kroz taj prostor protjecale su dvije glavne ulice: današnja Strossmayerova koja se produžuje u ulicu Od Rupa sa smjerom istok-zapad i ulica Od Domina u smjeru sjever-jug. Budući da su stare rimske gradove sjekle dvije glavne ulice *Kardo maximus* (sjever-jug) i *Decumanus maximus* (istok-zapad) sa sjecištem, sjedištem u forumu, takav raspored tih dviju glavnih ulica bio je kod nekih rimskih gradova na našem tlu, pa i u Epidauru.^{24a} Predpostavlja se da su izbjeglice iz Epidaura prenijele takav raster matičnog grada u novoutemeljeni grad. Ulica Strossmayerova i Od Rupa bile bi *Decumanus maximus*, a Od Domina *Cardo maximus*, kao uzdužne i poprečne glavne prometnice novog naselja.²⁵

Prvotni je prostor bio utvrđen kulama smještenim prema sjevernoj, tj. močvarnoj, nižoj blažoj strani. To su kula Budislavića u ulici Od Domina; kula Marina Celippe u blizini Tmušaste ulice; kula Ivana Crijevića u blizini Kabožine i Uske ulice.²⁶

Iz tog naselja izlazilo se kroz šestora vrata. Iz predjela Kaštel kroz vrata od Kaštela (danas ulica Od Domina), vrata Celenge (danas ulica Vrata Celenge). Iz seksterija Sv. Petar izlazilo se kroz vrata Menčetića (u blizini starih zidina kod Tmušaste ulice), vrata Lava (podno stepeništa današnje ulice Uz jezuite). Svi su ti izlazi gledali na sjever. Slijede vrata Pustijerne (kod današnje ulice Stj. Gradića) i vrata Sv. Margarete (kod bastiona Sv. Margareta) s izlazom na istok – Pustijernu.²⁷

Glavna luka prvotnog Dubrovnika bila je Kalarinja,²⁸ a nalazila se između današnjeg Bokara i kule Puncjele gdje se još razabiru zazidana vrata u zidinama.

U VIII, a najkasnije u IX st. Dubrovnik se proširio na krajnje istočno područje. To je treći seksterij: *Pustijerna*. Na taj je način otok bio zaposjednut u cijelosti. Pustijernu su čvale s južne, morske strane kule: kula Đure Kotoranina, kula Pavla Marselesa, kula Ilije Binculića i kula Gundulića. Prema sjeveru smjestila se kula *Urata Močvare*, gdje je ujedno bio izlaz prema sjeveru, prema močvari. Granica Pustijerne išla je od današnjeg bastiona Sv. Margarete sjeveroistočnim smjerom po morskoj hridini do utvrde Sv. Ivan kao krajnje točke,²⁹ odatle na zapad obalom današnje luke do poljane ispred katedrale s produžetkom na Vrata od Pustijerne.

Otočić *Ragusium* spajao se s kopnom preko mosta koji je presvodio tjesnac na njegovu najužem dijelu. Započinjao je kod stare crkve sv. Vlaha (kasnije samostan sv. Klare, sada Sindikalni dom), a svršavao kod današnjih serpentina na ulazu u grad kod Vrata od Pila. Ulaz je

^{24a} Suić, Limitacija agera, 12.

²⁵ L. Beritić, Urbanistički razvitak Dubrovnika Zagreb 1958, 10.

²⁶ Beritić Utvrđenja, 15.

²⁷ Beritić n. dj., 14–15. – O razvitku Dubrovnika usp. M. Prellog, Statut grada Dubrovnika 1272–1972, Peristil, 14–15, Zagreb 1971–72, 81–92.

²⁸ Medini, n. dj., 154.

²⁹ Na toj strani još se vide ispod današnjih zidina ostaci starog, prvotnog zida Pustijerne. – Usp. L. Beritić, Dubrovačke zidine, 1963, 26. – Đ. Basler, Jedan zid stare dubrovačke tvrđave, Beritićev zbornik, 1960, 19.

branila kula čiji su obrisi temelja obnovljeni prije nekoliko godina i jasno se razabiru u Vratima od Pila. Poslije, vjerojatno u XI st., podignuta je utvrda Lovrijenac.

Prostor između zidina prvotnog grada i morskog rukavca ispunjavalo je malo predgrađe. Tijekom X i XI st. počelo je nasipanje morskog rukavca (danas Placa), koji je dijelio otočić Ragusium od kopna. Zbog nasipanja te močvare stvara se polje (*campus*) koje prelazi nasuti tjesnac i hvata se susjedne kopnene obale na podnožju Srđa. Na tom podnožju, tvrdom kopnu, podiže se naselje, jedno veće predgrađe (*burgus*), danas Prijeko. Nasuti prostor polje (*campus*) i novonaseljeni kopneni dio na podnožju Srđa (*burgus*) ograđeni su tijekom XI i XII st. suhomeđom (drvo i zemlja) i predstavljaju današnju površinu Dubrovnika unutar zidina (isključujući dominikanski samostan).³⁰ Prema kasnijim izvorima osobito Statutu, prvotni Dubrovnik, tj. područje triju seksterija Kaštel, Sv. Petar, Pustijerna, zvalo se stari grad (*civitas vetus*), odnosno civitas (*grad*) u pravom smislu riječi. Njega su okruživale stare zidine (*muris civitatis veteris*). Izvan tog zida, izvan starog grada jesu polje (*campus*) i *burgus*. Kad je *burgus* s poljem okružen novim zidinama, zidom taj novoograđeni prostor prozvao se novi grad (*nova civitas*) i kao takav je uklopljen u pojam grada.³¹

Podatak carev da su se u Ragusium doselili neki iz Salone smatra se pouzdanim.³²

U daljem se carevu tekstu nalazi nedvojbena podatak kad je car pisao poglavlje o Dubrovniku. Kaže »do danas indikcije VII, godine 6457«. U Bizantu su se godine brojile od početka svijeta, od god. 5508. prije n. e. Prema tome godina 6457. spada u god. 948/949. našeg računanja, jer je godina u Bizantu počinjala 1. IX (6457 – 5508 = 948). Sedma indikcija koja se spominje u tekstu traje od 1. IX 948. do 31. VIII 949. Podatak o utemeljenju Dubrovnika Konstantin Porfirogenet je zapisao 948/9. godine.³³

³⁰ Beritić, Utvrđenja, 13–20, – isti, Urbanistički razvitak, 11–12.

³¹ V. Bogišić, – C. Jireček, Liber statutorum civitatis Ragusii composuit anno 1272, MH-JSM IX, 1904, »custodire civitatem nostram et galeas et burgum« (II, 10); »viae burgi quae vadunt usque ad Campum. stationes communis quae sunt in Campo« (V, 41); »usque ad murum civitatis veteris« (VIII, 57); »Quia igitur, annuente Deo, urbi Ragusii alia nova civitas est adjuncta que burgus actenus vocabatur« (V, 41).

³² Jedni ga povjesničari doduše odbacuju s napomenom da je to kasniji umetak i da se ne odnosi na Dubrovnik (A. Pavić, Cara Konstantina Porfirogenita, De administrando imperio, gl. 29–36, Zagreb 1909, 26. – Šišić, O hrvatskoj kraljici Margareti, 7. Šišić je tako promijenio svoje prvotno mišljenje po kome je dolazak Salonjana u Dubrovnik »stvar nimalo nevjerojatna«, Povijest Hrvata, 442). Drugi povjesničari dovode taj podatak u vezu s utemeljenjem Dubrovnika i smatraju vijest točnom. Usp. K. Jireček, Dubrovački putovi i rudnici Srbije i Bosne u srednjem vijeku, Zbornik K. Jirečeka I. Beograd 1959, 220; Beritić Utvrđenja, 10; V. Foretić, Postanak Dubrovnika, Dubrovački vjesnik XV, 4. VI 1964. i drugi. – Na brdu Montovjerna nalaze se ostaci crkve sv. Dujma »ecclesia sancti Domini extra«. Za nju dubrovački povjesničar Ivan Matijašević misli da su je sagradili izbjeglice iz Salone. Mattei, Memorie storiche su Ragusa (Zibaldone) II, 265, Rukopis u franjevačkoj knjižnici u Dubrovniku.

³³ B. J. Bury, The treatise De administrando imperio VZA X, 1908, 96.

Car-pisac upozorava da je prošlo 500 godina (od 948/49) od prese-
ljenja u Rausij, odnosno od njegova utemeljenja. Povjesničari nisu mo-
gli dovesti u sklad čitavo njegovo dosadašnje izlaganje da je Rausij sa-
građen nakon pada Epidaura u VII st., s podatkom tu zapisanim da je
prošlo 500 godina od 948/49. godine. To bi značilo da je Epidaur stra-
dao, a Dubrovnik sagrađen u V stoljeću. Ta protuslovnost rješava se
pretpostavkom da je riječ o nekoj prepisivačkoj grešci. Mjesto 500 go-
dina zacijelo treba pisati 300 godina. Tako se dobije razumljiviji
tekst.^{33a}

Na kraju je vijest da se u sredini grada nalazi crkva sv. Stjepana.
To je svakako crkva čiji se ostaci nalaze u dvorištu prijašnjeg biskup-
skog sjemeništa. Postanak crkve se različito datira. Jedni je stavljaju u
vremensko razdoblje VI–VIII stoljeća,³⁴ drugi u IX–XI st.³⁵

Prikaz Konstantina Porfirogeneta o postanku Dubrovnika smatra
se u povijesnoj znanosti prihvatljivim i pouzdanim. Najveću zaslugu
za to ima hrvatski povjesničar Trogiranin Ivan Lucius. On je prvi od-
bacio različite priče o počecima Dubrovnika, a prihvatio izvještaj ca-
rev kao vjerodostojan. Tako je ostalo uglavnom do danas.³⁶

Postoje međutim u historiografiji tvrdnje da je Dubrovnik uteme-
ljen prije VII st. M. O r b i n i priča da su Goti godine 260. porušili
Epidaur. Njegove izbjeglice su navodno utemeljile i podigle god. 265.
Dubrovnik.³⁷ U toj tvrdnji slijedi ga J. L u c c a r i koji početke Du-
brovnika stavlja u 265. i 283. kao posljedicu gotskog rušenja Epidaura.³⁸
S. C e r v a se također povodi za njima s razlikom što provalu Gota,
razorenje Epidaura i postanak Dubrovnika datira u god. 258.³⁹ Pristaša
tvrdnje da je Dubrovnik utemeljen 265. jest i H. C o n s, povjesničar iz
XIX st.⁴⁰

Te bi se tvrdnje lako dale odbaciti i o njima ne raspravljati kad ne
bi sadržavale misao da je Ragusium kao naselje nastao nakon propasti
Epidaura i da postoji veoma rano još u III st. Tvrdnja o nekoj provali
Gota u III st. ne može se više jednostavno nijekati otkad je na Spilanu
pronađen ulomak ornamentirane posude. Taj ulomak, iako dosad jedini
nađeni, može pripadati nekom germanskom plemenu ili pojedincu u
rimskoj vojsci.⁴¹ Moguće je stoga da je možda neki odred Gota došao u

^{33a} Šišić, *Povijest Hrvata*, 442.

³⁴ C. F i s k o v i ć, *Starokršćanski ulomci iz Dubrovnika*, *Starinar* NS IX–X
(1958–1959), 56 (prenosi mišljenje A. Mohorovičića).

³⁵ Lj. K a r a m a n, *Iskopine Sv. Stjepana u Dubrovniku*, »Dubrovnik« 1930,
62.

³⁶ I. L u c i u s, *De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex*, Amsterdam 1666, lib.
I, cap. IX.

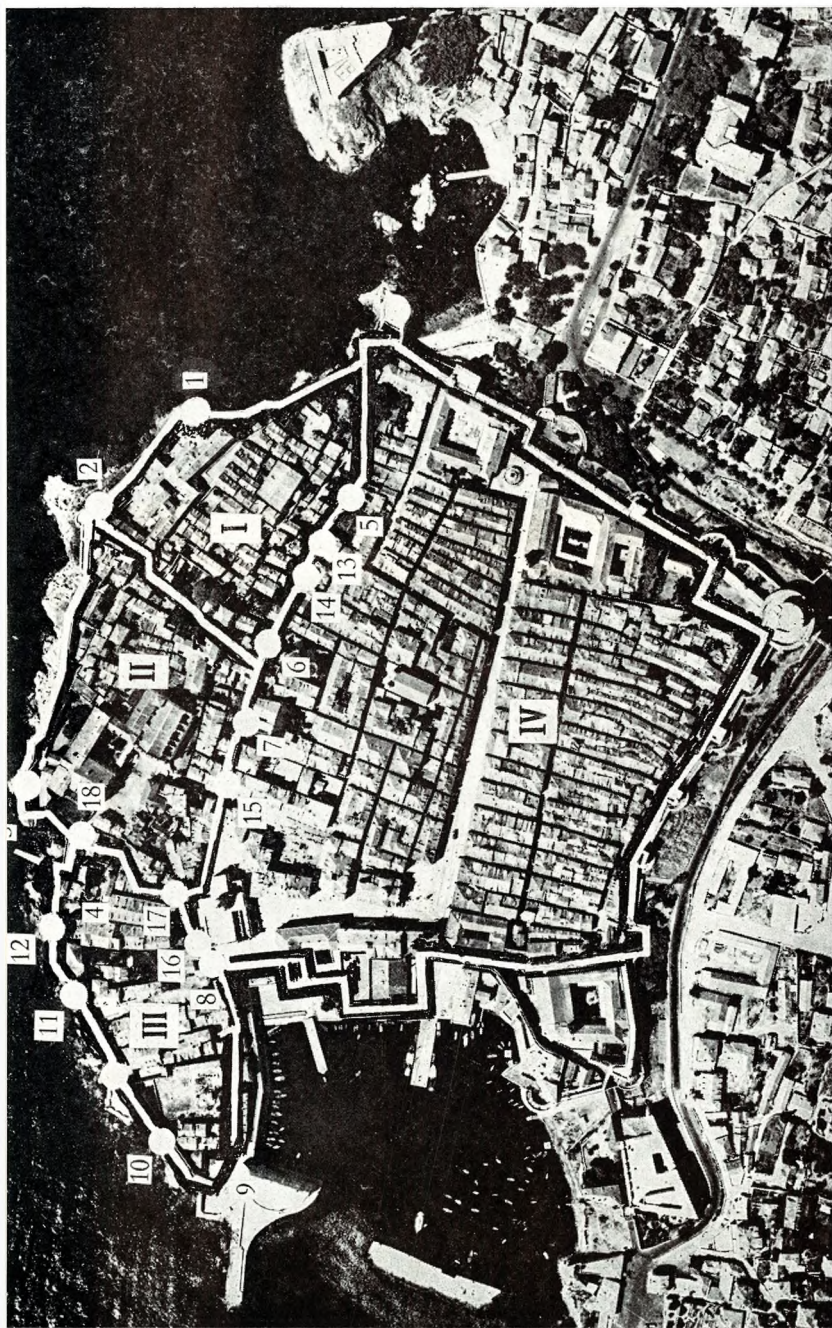
³⁷ *Il regno degli Slavi*, Pesaro 1601, 180–183.

³⁸ *Copioso ristretto degli annali di Ragusa*, Ragusa 1790, 1 (Tekst je napisan
1604).

³⁹ *Prolegomena in sacram metropolim ragusinam ad illustrandam Ragusinae
Provinciae Pontificum Historiam necessaria edita*, Dubrovnik 1744, MSS 36–IV–13
u Biblioteci dominikanaca u Dubrovniku, str. 1. i drugi pisci.

⁴⁰ *La province romaine de Dalmatie*, Paris 1882, 285.

⁴¹ Marović, n. dj., 17–18.

Slika 1 — Pogled na Dubrovnik iz zraka

I. seksterij Kaštel - najstariji dio Dubrovnika naseljen u VII stoljeću — II. seksterij Sveti Petar, naseljen u VIII stoljeću — III. seksterij Pustijerna naseljen VIII-IX stoljeće — IV. prostor naseljen i ograđen u XI i XII stoljeću

1. Kula sv. Marije; 2. Mrtvo zvono; 3. Bastion sv. Margarite; 4. Crkva sv. Stjepana; 5. Kula Budislavića; 6. Kula Marina Celipe; 7. Kula Ivana Grijevića; 8. Kula Vrata močvare; 9. Kula Gundulića; 10. Kula Ilije Binculića; 11. Kula Pavla Marselze; 12. Kula Đura Kotorani; 13. Vrata od kaštela; 14. Vrata Celenge; 15. Vrata Lava; 16. Vrata močvare; 17. Vrata Pustijerne; 18. Vrata sv. Margarite

(Snimak Dubrovnika uzet iz »Peristil« 14—15, Zagreb, 1971—1972. Lokaliteti su označeni prema L. Beritić, Utvrđenja grada Dubrovnika, Zagreb 1955)

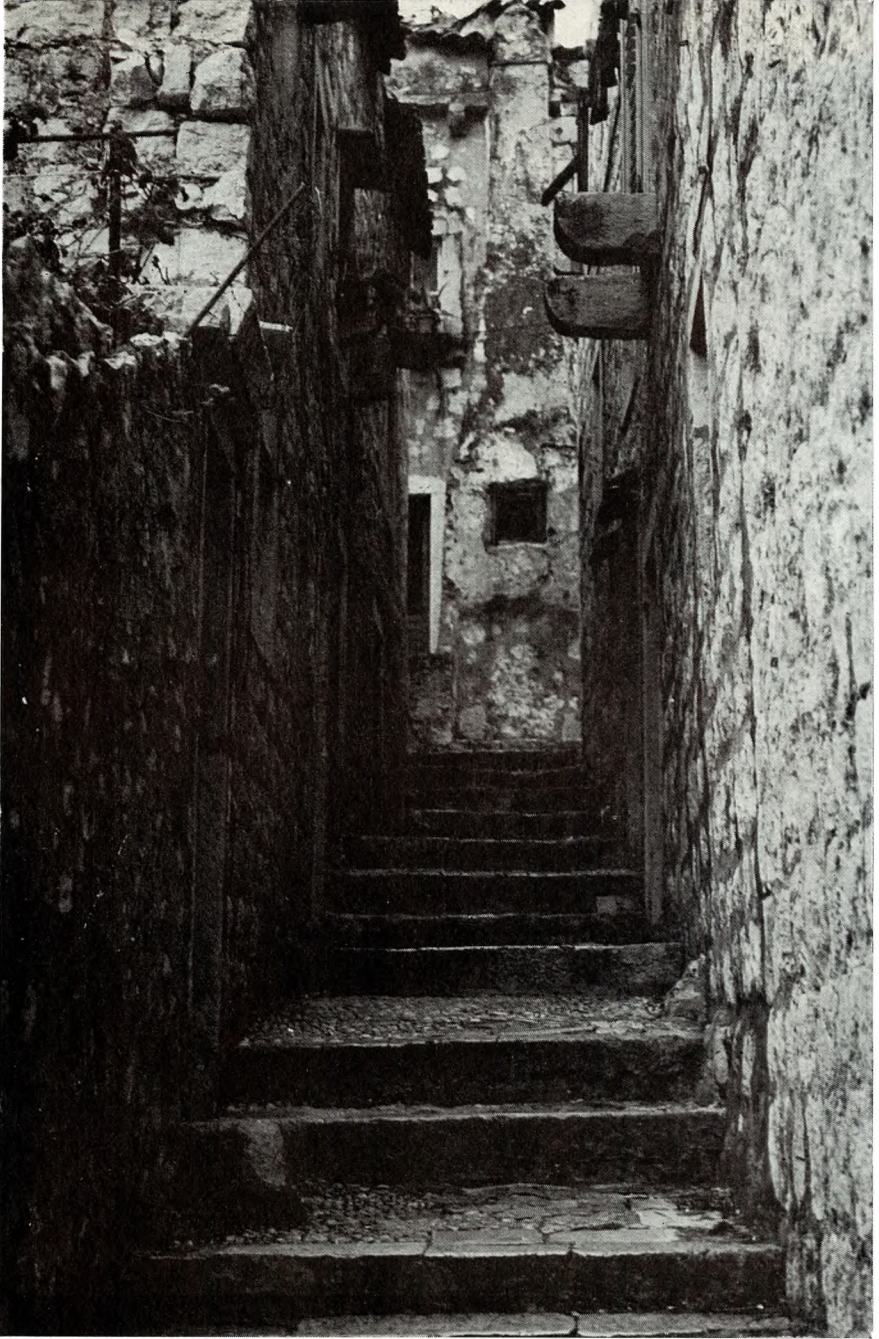
Slika 2 — Ostaci sjevernih zidina prvotnog Dubrovnika (*ulica Petarica*)

Slika 3 — Pleterna ornamentika kod crkve sv. Marije od Kaštela u seksteriju Kaštel

Slika 4 — Granica između seksterija Kaštela i Sv. Petra (*danas Tmušasta ulica*)

Slika 5 — Ulica Mrtvo zvono na granici seksterija Kaštela i Sv. Petra

okolice Epidaura prije IV st. n. e. i nagnao po kojeg stanovnika iz njegove bliže okolice da pobjegne i da se skloni na otočić Ragusium.⁴² Budući da naziv otočića Ragusium nije romanskog nego ilirskog podrijetla,⁴³ znači da su pradavni stanovnici naših krajeva Iliri znali za to mjesto, dali mu svoje ime i preko njega, još u našoj prapovijesti, ostavili tu dokaz svog boravka. Rimljani došavši u II st. prije n. e. u ove krajeve načinili su Epidaur temeljem svoje vlasti u ovom kraju. Međutim, oni naseljavaju i otočić Ragusium Na njemu je pronađen natpis o vojniku, pripadniku VIII kohorte,⁴⁴ nadgrobni spomenik s portretima bez natpisa i sarkofag koji je vjerojatno pripadao tribunu Annianusu.⁴⁵ Ti nalazi daju podlogu pretpostavci da je na otočiću boravila ne samo vojna posada nego i proizvodno stanovništvo. Na otočiću Ragusium, na njegovu najstarijem dijelu i na Pustijerni, pronađeni su arheološki ulomci koji potječu iz starokršćanskog doba između V i VI st.⁴⁶ Tim nalazima pridružuju se u novije vrijeme kasnoantikni kapitel iz VI st. n. e. izvučen također u najstarijem dijelu grada u ulici Od Kaštela,⁴⁷ zatim je iskopan u ulici Damjana Jude kod katedrale granitni stup iz V st. sa 12 kamenih kugla koje su služile za izbacivanje iz katapulte.⁴⁸ Ti nalazi, uz ilirsko podrijetlo naziva Ragusium, neosporno potvrđuju starost naselja na otočiću Ragusium, neprekidnost ljudskog boravka i organizirane ljudske zajednice od prethistorije do VII st. n. e.⁴⁹ Svi ti nalazi ne pripadaju velikim objektima i zato nam ne daju dovoljno podloge da zaključimo da je na otočiću Ragusium prije VII st. postojalo veće naselje. Da je ono postojalo, rimski i bizantski pisci zaciijelo bi nas o tome obavijestili kao što su nas upoznali o drugim naseljima i mjestima na našoj obali. S druge strane, pronađeni natpisi i arheološki ulomci jak su dokaz da je Ragusium bio djelomično naseljen prije VII st. i da su se izbjeglice iz Epidaura sklonile na mjesto koje im je pružilo prikladne uvjete daljeg postojanja i življenja. Mora se u potpunosti odbaciti tvrdnja da je Epidaur porušen u III st. Naime, u tom je gradu u VI st. biskupovao Fabri(c)an koji je sudjelovao na crkvenom saboru u Saloni

⁴² Provale Gota od IV do VI st. nisu dopirale do Dalmacije. Usp. Šišić, *Povijest Hrvata*, 210–225; Cons, n. dj., 307; G. Novak, *Dalmacija*, Hrvatska enciklopedija (HE) V sub voce. Zbog toga taj ulomač ne bi mogao pripadati IV–VI stoljeću.

⁴³ Skok, n. dj., 445–462 – A. Mayer, *Die Sprache der alten Illyier* I, Beč 1957, 282.

⁴⁴ T. Mommsen, *Corpus inscriptionum latinarum* III, br. 1743.

⁴⁵ M. Abramčić Dubrovnik, *Enciklopedija Jugoslavije* 3, 126.

⁴⁶ Fisković, n. dj., 3–57.

⁴⁷ D. Beritić, *Još jedan kasnoantikni kapitel iz Dubrovnika*, *Peristil* 5, Zagreb 1962, 5–6.

⁴⁸ »Otkrivena dva značajna arheološka nalaza«, *Dubrovački vjesnik* br. 1017 od 14. IV 1970, 5.

⁴⁹ I u najnovijim pregledima dubrovačke povijesti prevladava mišljenje da je Dubrovnik bio naseljen i prije bijega Romana iz Epidaura. Usp. J. Tadić, *Dubrovnik od postanka do kraja XV stoljeća*, *Historija naroda Jugoslavije* I, Zagreb 1953, 629. – B. Stulli, *Dubrovnik*, *Enciklopedija Jugoslavije* 3, 127.

godine 530.⁵⁰ Godine 592. spominje se Florencije, također epidaurski biskup (*in Florentii Epidauritanae civitatis episcopi*).⁵¹ U Epidauru su pronadeni novci bizantskog cara Foke (602-610).⁵² Znači da je Epidaur postojao kao razvijen grad u početku VII st.

Pored imena Ragusium od kraja XII i početka XIII st. zabilježen je i hrvatski (slavenski) naziv Dubrovnik, kao njegov sinonim. Stari analisti i kroničari pišu da hrvatski naziv Dubrovnik potječe od riječi šuma, dubrava koja se navodno nalazila ispod Srđa nasuprot otočiću Ragusium i od njega bila odijeljena tjesnacem. Kad su se otočić i dubrava spojili i ujedinili unutar zajedničkog zida, pojavio se i nov hrvatski naziv Dubrovnik koji je označavao i grad Ragusium.⁵³ U kasnijoj literaturi iz tog naziva Dubrava izmišljeno je postojanje slavenskog naselja Dubrovnik ispod padina Srđa, čije se ime, nakon spajanja s otočićem Ragusium, proteglo i na otočić davši mu svoje ime Dubrovnik. Isto se tako mislilo da se naziv Ragusium proširio i na dio preko nasipa, na naselje Dubrovnik i dao mu svoje ime Ragusium.⁵⁴

U povijesnim prvorazrednim izvorima ne može se naći potvrda da je postojalo bilo kakvo slavensko naselje na kopnu pokraj romanskog otočića Ragusium. Naziv Dubrovnik teško se može izvesti i povezati s riječju dubrava, dub, pa se smatra da mu je podrijetlo nejasno.⁵⁵

U posljednje vrijeme pojavilo se novo mišljenje o podrijetlu riječi Dubrovnik. Naime misli se da je na otočiću Ragusium postojao prije doseljenja Slavena, grad, naselje koje nije istovjetno s nazivom otočića. Taj se novi grad, za razliku od starog Epidaura, vjerovatno nazivao * *Castellu(m) de Epidauro novo*. Daljnim razvojem jezika dobiva se izraz * *Castellu(m) Dabrenóv*. Tijekom vremena otpada prvi dio riječi Castellu(m), a od drugog dijela, pod utjecajem dolaska Slavena i njihova povezivanja naziva s drvenim izgledom grada * dobrovinu nastaje izraz Dubrovnik. Po tom tumačenju naziv Dubrovnik izvodi se iz riječi Epidaurum novum po ovoj shemi: Epidaurum novum > Epidabranovo > Epdabranovo > Eddabranovo > Dabranovo > Dubrovnik.⁵⁶

Bez obzira kako će buduće generacije istraživača dubrovačke povijesti ocijeniti, prihvatiti ili odbiti sadašnje napore i teorije oko početaka Dubrovnika, možemo istaknuti da nove misli unose stanovito osvježenje u više-manje ustaljena gledišta starije dubrovačke historiografije.

⁵⁰ F. Šišić, Priručnik izvora hrvatske historije, Zagreb 1914, 160.

⁵¹ F. Bulić S. Gregorio magno papa nelle sue relazioni colla Dalmazia (a. 590-604), Supplemento al Bulletino di archeologia e storia dalmata, 1904, 1-3, str. 25-26.

⁵² A. J. Evans, Antiquarian researches in Illyricum, Westminster 1893, 27.

⁵³ Anonim, 10. - Ranjina, 187.

⁵⁴ Ž. Muljačić, O imenu grada Dubrovnika, zadarska revija XI, 1962, br. 2, 147-150. sa svim izvorima i literaturom o problemu.

⁵⁵ »Postanje nije jasno« - Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, Zagreb 1884-86, pod natuknicom Dubrovnik.

⁵⁶ Muljačić, n. dj., 151-154, - isti: Intorno al toponimo Dubrovnik (Ragusa di Dalmazia). Riassunti delle comunicazioni, VII Congresso internazionale di scienze onomastiche, Firenze 1961.

U VII stoljeću pojavio se, dakle, na našoj obali nov grad Dubrovnik, Rausij, Ragusium. Izbjeglice iz Epidaura i Salone iskrčavši se na otočić s prtljagom lijepe tradicije u poslovnom, trgovačkom, pomorskom, upravnom i civilizacijskom smislu, smješteni na zgodnu položaju, okruženi morem, povezavši sve prednosti novog kraja i ambijenta, u nekom pronicavom nadahnuću, stopivši se s rijetkim starosjediocima, posijali su sjeme iz kojeg je niknuo grad izuzetnog razvitka i povijesti, te ostali ovdje stvarajući novo ognjište.

III

UTEMELJENJE DUBROVNIKA PREMA DRUGIM VIJESTIMA

Osim izvještaja Konstantina Porfirogeneta o utemeljenju Dubrovnika, postoje i druge priče sačuvane u dubrovačkih kroničara i analista.

Jedan neimenovani ljetopisac, koji se općenito u povijesnoj znanosti zove Anonim, opisao je početak Dubrovnika na svoj način.

Bosanskog kralja Radoslava bio je svojedobno otjerao iz domovine sin mu Berislav. Radoslav se skloni u Rim gdje se oženi Rimljankom. Njihov sin Stjepan Belo, koji se također oženio Rimljankom, dobije potomka Radoslava Bella. Taj naslijedi oca u časti rimskog kapetana. God. 457. Radoslav Bello napusti sa svojom pratnjom i družinom Rim, dođe, iskrca se i utemelji Dubrovnik. Podigne utvrdu Lave (Chastel Lave) u koju smjesti 50 bosanskih velikaša iz svoje rimske pratnje. Sa sobom je donio brojne moći svetaca koje pohrani u crkvi Sv. Stjepana na Pustijerni. Grad se proširivao zbog stalnog pritjecanja i doseljavanja ljudi. Godine 691. u Dubrovnik stižu izbjeglice sa Spilana i Graca i nasele se na Pustijerni. To su bili stanovnici Epidaura koji su se uspjeli spasiti od Saracena koji su razrušili njihov grad.⁵⁷

Anonim kao utemeljitelj Dubrovnika označuje dakle Slavene koji imaju vezu s Rimom i Rimljanima. Tek kasnije u grad se naseljavaju i nastanjaju Epidaurani. To je drugačije izlaganje nego u Konstantina Porfirogeneta.

U povijesnoj znanosti su različita mišljenja o vremenu kad je nastao tekst Anonimovih Anala. Po nekima, dio njegovih vijesti potječe iz IX, a možda i iz prve pol. VIII st., jer su u njemu zabilježene pojedinosti koje se ne bi mogle znati u kasnijem vremenu.⁵⁸ Neki kažu da

⁵⁷ Anonim, 3-7. - Anonimova vijest sačuvana je u 7 obrada, redakcija. Usp. N. Nodilo, Prvi ljetopisci i davna historiografija dubrovačka, Rad IAZU 65, 94-95. One se međusobno bitno ne razlikuju (Usp. V. Makušev, Izsledovanija ob istoričeskikh pamjatnikah i bitopisateljah Dubrovnika, Sankt-Peterburg 1867, 203-207). Zbog toga je Nodilo pri objavljivanju Anonima uzeo za podlogu Matijaševićev tekst smatrajući ga najstarijim (Nodilo Anonim, VII). - Podatke pisaca o počecima Dubrovnika skupio je i objavio i S. Puhiera, O postanku Dubrovnika, Split 1963, 9-102.

⁵⁸ Makušev, n. dj., 214-216.

Anonimovo suvremeno pripovijedanje počinje tek u trećoj četvrti XV st., pa da je taj ljetopis sastavljen vjerojatno u drugoj pol. XV st. Za razdoblje do početka XIII st. nije sačuvao »sjajnog blaga povijesnog«. ⁵⁹ U njegovu pisanju, po jednima, isprepliću se vijesti sv. Jeronima, Konstantina Porfirogeneta, Popa Dukljanina, Milecija i Ivana Ravenjanina. Zaključuju da je djelo napisano potkraj XV i u početku XVI st. Vjerodostojnost njegovih vijesti, po njima, nije nikakva. ⁶⁰ Drugi opet misle da onaj dio Anonima koji opisuje događaje od 457–1001. jest zapravo jedna anonimna kronika koja je bila samostalno djelo i kao takvo se širilo po Dubrovniku. Samo djelo, koje je do nas došlo pod nazivom Anali Anonimovi, po njima je napisalo nekoliko osoba. Anonim I opisuje događaje do 1358, drugi nastavlja do 1474. itd. Misli se da je prvotna kronika napisana u XI st. ili najkasnije u prvoj pol. XII st., jer pruža sliku Dubrovnika u urbanističkom pogledu kakav je bio u XI st. ⁶¹ Povijesni istraživači nisu se, dakle složili ni u određivanju vremena kad je živio Anonim, a ni o tome kad su anali nastali, niti o vrijednosti iznijetih podataka.

Sačuvali su nam se nepotpuni i isprekidani stihovi nekog Milecija o utemeljenju Dubrovnika. On pjeva da je u doba Mojsija neki čovjek imenom Epidaurus pobjegao iz Egipta i dao ime gradu Epidauru. Istodobno, kad je Epidaur bio razrušen i dok su se izbjeglice iz njega spasavali bijegom, slučajno su se iskrkali u Gružu neki Rimljani bježeći iz Rima da izbjegnju građanski rat. Izbjeglice iz Epidaura i pridolice iz Rima na mjestu gdje je sad Dubrovnik zajednički podigoše kaštel i jaku utvrdu, sagrađe crkvu u čast sv. Stjepana i u nju polože moći svetaca koje su donijeli iz Rima. ⁶² U utemeljenje Dubrovnika uvlače se, po toj kronici, najprije posredno neki Egipćanin Epidaurus iz biblijskih vremena, a neposredno Rimljani i Epidaurani s naglašenim utjecajem crkve (nadbiskup Ivan). Uloga Slavena se prešućuje.

Taj Milecije po kojem se zovu navedeni stihovi o počecima Dubrovnika živio je po svojoj prilici u XI st., odnosno njegove vijesti o početku Dubrovnika potječu zacijelo iz XI st. Naime, na jednom mjestu stihovi glase:

Cum quibus et Blasii constat caput esse repertum
Millenus vicenus sextus cum foret annus
Hos versus edidit Miletius hic, inde testis.

(Zajedno s njima, kako je utvrđeno, pronađena je glava sv. Vlaha kad je tekla godina tisuću dvadeset šesta. Ove je stihove sastavio Milecije koji je tamo bio svjedokom). ⁶³

⁵⁹ Nodilo, Prvi ljetopisci... 92–128.

⁶⁰ Šišić, O hrvatskoj kraljici Margareti, 21.

⁶¹ Medini, n. dj., 8–24.

⁶² A. K. Matas, Miletii versus, Biblioteka za povijest dalmatinsku od J. Gelčića, Dio I, Dubrovnik 1882, 9–10.

⁶³ Ranjina, 211. – Prijevod ovog odlomka učinio je V. Gortan, Hrvatski latinisti I, Zagreb 1969, 76. – Matas (n. dj.) skupio je po svom nahodanju sve sti-

U Ljetopisu Popa Dukljanina ima vijesti o podizanju Dubrovnika. Tu se priča kako je u Bosni, pod kojom se u Ljetopisu razumije Crvena Hrvatska vladao kralj Radoslav. Njega zbaci s prijestolja sin mu Časlav. Kralj pobjegne, preplovi more i skloni se u Rim. Za njegova boravka u Rimu Časlav je ubijen nakon poraza u ratu s Mađarima. Bosna je ostala bez kralja. Zavladaju nemiri. Za to vrijeme Radoslav se oženio nekom Rimljankom. Sin njihov Petrislav također je sklopio brak s Rimljankom, koja mu rodi Pavlimira. Budući da je Pavlimir bio hrabar, promijeni ime u Bello (ratoboran). Bosanski velikaši nisu htjeli trpjeti ponižavanje od strane rimskih velikaša pa s Bellom (Pavlimirom), svojim obiteljima i 500 vitezova napuste Rim, prebace se brodom u Dalmaciju i pristanu u Gruž i Rijeku Dubrovačku. Tada Slaveni (Bosanci), budući da su bili bez kralja, dočekaju Bella u Gružu i pozovu ga da uzme prijestolje. Ti došljaci iz Rima sagrade utvrđeni grad i tu se nastane. Kad su stanovnici bivšeg Epidaura, koji su boravili po šumama i brdima, čuli da je stigao Bello s Rimljanima i podigao utvrdnu, skupe se i dođu k njemu. Zajedno podignu grad na hridinama iznad mora – Ragusium. Slaveni ga prozvaše Dubrovnik. Bello ode u Travunju i dalje da preuzme kraljevstvo.⁶⁴

Splitski povjesničar T o m a A r c i đ a k o n († 1268) u VIII glavi svog djela *Historia salonitanorum pontificum atque spalatensium a s. Domnio usque ad Rogerium* († 1266) šturo bilježi da su se neke izbjegli-

hove tog Milecija objavljenih kod Ranjine, pa je mjestimice mijenjao redosljed. Zbog toga sam navedeni odlomak citirao prema Ranjini. Matas datira djelovanje Milecija i postanak stihova potkraj XIII st., Nodilo i Šišić u pol. XIV st. (»suvremenik je caru Dušanu« – Nodilo, n. dj., 121, – Šišić, n. dj., 12, s prikazom drugih mišljenja). Budući da sam Milecije priznaje da je 1026. bio svjedok kad je pronađena glava sv. Vlaha, otpadaju dalja domišljanja o tome kad je sastavljen prvotni dio stihova. Stihove u XI st. datiraju Foretić (Postanak Dubrovnika, 4) i Muljačić (O imenu grada Dubrovnika, 147).

⁶⁴ F. Šišić, Letopis Popa Dukljanina, Beograd-Zagreb 1928, gl. 22–28, str. 313–320. – V. Mošin, Ljetopis Popa Dukljanina, Zagreb 1950, 61–71. s prijevodom na hrvatski jezik. – S. Mijušković, Ljetopis Popa Dukljanina, Titograd 1967, 215–218. – Ljetopis se obično datira u drugu pol. XII st. između 1160. i 1180. (Šišić, n. dj., 105). U posljednje vrijeme Mijušković prebacuje njegov postanak u drugu pol. XV st. (Mijušković, n. dj., 116). V. Foretić, piše da je ljetopis nastao u razdoblju od XII do XV st., ali misli da je najvjerojatnije »da je nastao ipak u 12. stoljeću« (Smještaj Hrvata i Srba u srednjem vijeku s naročitim obzirom na Crvenu Hrvatsku, »Dubrovnik« XII, 1969, br. 4, str. 65). – Literatura o problematici Ljetopisa Popa Dukljanina je golema. Za starije razdoblje usp. Šišić, n. dj., 29–69. Nakon njega skupio je Mošin (Mošin, n. dj., 11–35) i protumačio različita mišljenja do svog vremena. On datira Ljetopis u god. 1149. Noviju literaturu usp. kod Foretića, n. dj., 60–61. – O spornoj metodi kod razrešavanja nekih pitanja iz Ljetopisa koju primjenjuje S. Mijušković usp. B. Gušić, Prilog etnogenezi nekih starohrvatskih rodova, Radovi Instituta JAZU u Zadru, 16–17, Zadar 1969, 464. i S. M. Štedimlija, Zagonetka Popa Dukljanina, Crkva u svijetu, br. 1, Split 1969, 67–85. – O nekim spornim pitanjima iz Ljetopisa Popa Dukljanina usp. T. Macan, Osvrt na raspravu Vinka Foretića »Smještaj Hrvata i Srba u srednjem vijeku s naročitim obzirom na Crvenu Hrvatsku«, i V. Foretić, Još jednom o smještaju Hrvata i Srba u srednjem vijeku, (uz osvrt Trpimira Macana), »Dubrovnik« XIII, 1970, br. 1, str. 91–102.

ce iz Rima za pontifikata pape Ivana IV (640–642) iskricali blizu Epidauru, opsjeli ga, opuštošili i zauzeli. Zatim su se stopili sa starosjediocima u jedan narod, sagradili Ragusium i nastanili se u njemu.⁶⁵

U XIV st. točnije od 1384–1387, boravio je u Dubrovniku kao notar Ivan Ravenjanin (*Joannes Conversini de Ravenna*).⁶⁶ Između nekoliko rukopisa sačuvana je i njegova »Povijest Dubrovnika« (*Historia Ragusii*) gdje objavljuje dvije priče o postanku Dubrovnika. Prema prvom izlaganju nedaleko od Dubrovnika – oko 6000 pasa (približno 12 km) – nalazi se Epidaurum. On je propao pošto je neki velikaš, teško podnoseći nepravdu, otišao iz grada snujući u sebi osvetu. Jednom zgodom, dok su se Epidaurani nalazili na obližnjem otoku Sv. Petar (Supetar kod Cavtata) na svečanosti (zacijelo crkvenoj) taj velikaš provali u Epidaurum, opljačka ga, poruši zidine i popali. Epidaurani, vidjevši što im se dogodilo, premjeste svoje sjedište u današnji Dubrovnik. Prema drugoj priči Afri (Arap) za vrijeme Pipina Malog (751–768) opsjedali su Carigrad. Zbog pojave kuge napuste opsadu, doplove na dalmatinsku obalu gdje razruše Epidaur. Oni Epidaurani, kršćani koji su preživjeli sklone se u grušku luku kod Ragusiuma gdje su se osjećali sigurnima. Istodobno tu se iskrcaju izbjeglice iz Rima. Na poticaj Ivana, nadbiskupa epidaurskog, obje skupine izbjeglica smjestile su se na veoma povoljnom strmom mjestu na hridinama i podigli neosvojivu utvrdu.⁶⁷

Dubrovački humanist, benediktinac Ludovik Cerva (Crijević) Tubero (1459–1527) ukratko je kompilatorski i eklektički razjasnio početke Dubrovnika. Saraceni (Arap) zauzeli su, spalili, porušili i uništili Epidaur. Kad su preživjeli stanovnici nakon odlaska Saracena, htjeli obnoviti grad, spriječili su ih u tome Slaveni, koji su ih i otprije oružjem napadali. Dapače Slaveni zarobe Epidaurane. Tada na molbu epidaurskih, katoličkih svećenika, koji su ujedno povoljno utjecali na Slavene, Slaveni oslobode zarobljenike. Dopuste im uz plaćanje godišnjeg tributa, da nasele Burnum (Gradac u Župi) i obrađuju polja. Nakon nekoliko godina Pavlimir koji se zove i Belus, po majčinoj lozi Rimljanin a po očevoj Bosanac, napusti Rim. Uputio se prema staroj domovini odakle je svojedobno njegova djeda zbacio s prijestolja i otjerao Gotislav. Kad je izumro rod uzurpatora Gotislava, Bosanci pozovu Pavlimira natrag da preuzme očevu krunu. Pristao je brodovljem nedaleko od Ragusiuma i iskrcao se. Tu ga svečano dočeka Ivan, travunjski biskup

⁶⁵ Toma Arcidakon, *Historia salonitana* (ed. Rački), Zagreb 1894, 30. – F. Rački upozorava da je slična vijest zapisana i u tzv. »Chronicon salernitanum«. U njoj piše da su neki Rimljani na putu za Carigrad doživjeli brodolom. Spasili su se na slavenskom kopnu. Ostali su tu na molbu stanovnika kopna i zajedno podigli Ragusium. Nakon stanovitog vremena Rimljani, jer su ih Dubrovčani progonili, potajno napuste grad. Otplove u Italiju i sklone se u Amalfi. – Rački, *Documenta*, 281.

⁶⁶ O tom humanisti usp. F. Rački, *Prilozi za povijest humanizma i renaissance u Dubrovniku, Dalmaciji i Hrvatskoj*, Rad JAZU 74, 135–191. – Kombol, n. dj., 424. – D. Kniewald, *Joannes Conversini de Ravenna dubrovački notar, 1384–1387*, Beograd 1957.

⁶⁷ *Ioannis de Ravenna, Historia Ragusii*, MSS Arhiv JAZU, Zagreb. signatura II d 55.

s velikašima i odvede u Trebinje gdje ga okruno. Pavlimir je htio sagraditi sebi prijestolnicu uz more, na zgodnom položaju gdje se može razviti trgovina i pomorstvo. Oko mu zapne na mjesto gdje se iskrcao na povratku iz Rima, na mjesto na kojem je sada Dubrovnik. Najprije tu podigne utvrdu, zatim grad. Tubero iznosi mišljenja i drugih povjesničara po kojima Pavlimir nije podigao utvrdu na mjestu današnjeg Dubrovnika, nego ju je samo obnovio, a da je utvrdu podigao svojedobno bizantski car Mihajlo s izbjeglicama iz Epidaura pošto im je grad bio razoren. Ta se utvrda prozvala Lausa, što se kasnije promijenilo u ime Rhacusa. Grad se proširivao i opasao zidinama. Gotovo u središtu grada Pavlimir je sagradio crkvu u čast sv. Stjepana u koju je smjestio moći svetaca. Epidaurani napuste Burnum i presele se u novi grad – Dubrovnik, na poticaj svog biskupa Ivana. On postane dubrovački biskup, a papa ga izuzme ispod crkvene vlasti Salone.⁶⁸

Tubero je skupio sva gledišta dotadašnje historiografije o utemeljenju Dubrovnika. Nalazimo podatke Konstantina Porfirogeneta o bijegu Epidaurana i naseljenju Lave, pričanje Anonimove kronike i Ljetopisa Popa Dukljanina o Pavlimiru Belu, vijesti Milecijeve i Ivana Ravenjanina o zajedničkom djelovanju Epidaurana i doseljenika iz Rima. Zato s njim završavamo opširnije prikaze mišljenja o postanku i počecima Dubrovnika. Kasniji povjesničari uglavnom prepričavaju, uz nebitne dodatke i ispuštanja, iznesene misli. Zato ćemo njihove pogledе donijeti u pregledu.

Serafin Razzi (1531–1611) prepričava uglavnom izlaganje Cerve Tubera.⁶⁹

Mavro Orbini († 1614) baca početke Dubrovnika u III st. kad su navodno Goti 265. razorili Epidaur.⁷⁰

Jakov Luccari (Lukarević) (1551–1615) podupire mišljenje Orbinija da su Goti razrušili Epidaur 265, a preživjeli njegovi stanovnici da su podigli Dubrovnik. Grad se proširivao dolaskom ostalih izbjeglica iz Epidaura, koji su se neko vrijeme sakrivali i spašavali po Župi, i dolazanjem izbjeglica iz Salone.⁷¹

Najpoznatiji i najbolji dubrovački ljetopisac Junije Resti (Rastić) (1669–1735) kida s tradicijom da su Goti porušili Epidaur. Kaže da su to učinili Slaveni. Preživjeli Epidaurani su se razbježali po šumama. Naselili su Spilan i Gradac u Župi. Odatle su se preselili na poluotočić Lave, Lausa. U taj grad nastavili su se doseljavati izbjeglice iz Epidaura i Salone.⁷²

Rastić je prvi dubrovački povjesničar koji je učinio odlučan zakret u odbacivanju različitih priča o Gotima kao rušiteljima Epidaura. Odbija kazivanje analista o dolasku Pavlimira iz Rima i njegovo utemeljenje Dubrovnika.

⁶⁸ Cerva Tubero, n. dj., 6–11. – Potanko raščlanjivanje vijesti starih dubrovačkih ljetopisaca o postanku Dubrovnika nalaze se i u Šišića, O hrvatskoj kraljici Margareti, 5–37.

⁶⁹ Razzi, n. dj., 7–10.

⁷⁰ Mauro Orbini Rauseo, n. dj., 180–181.

⁷¹ Giacomo di Pietro Luccari, n. dj., 1–2.

⁷² J. Resti, n. dj., 14–18.

Serafin Cerva (Saro Crijević) (1686–1759) nije, nažalost, nastavio Rastićevim tragom. Preuzima vijesti o napadu Gota na Epidaur, koji se navodno dogodio god. 258. Opisuje bijeg stanovnika Epidaura u Župu i sklanjanje na Gradac i Lavu. Na mjestu Lave nastaje Dubrovnik koji se proširuje novim pridošlicama iz Epidaura i Salone. Dolaskom Pavlimira Bela iz Rima, grad se još više proširuje. U tako prostran grad pristižu i ostale izbjeglice iz Burnuma (Župe).⁷³

Daniele Farlati (1690–1773) drži se uglavnom izvještaja Konstantina Porfirogeneta.⁷⁴

Najzad F. M. Appendini (1768–1837) pokušao je unijeti nešto reda u zbrku starih pisaca. Po njemu su najprije izbjeglice iz Epidaura osnovale Dubrovnik godine 656. Zatim 690. dolazi Pavlimir Belo s družinom i podiže u gradu utvrdu u koju se sklanja epidaurski biskup napustivši s vjernicima Gradac u Župi. U tako siguran grad smještaju se 691. izbjeglice iz Salone.⁷⁵

To su misli poznatijih starijih dubrovačkih i drugih ljetopisaca, kroničara i povjesničara o počecima Dubrovnika pisanih do pada Dubrovačke Republike. U suvremenim sintetičkim prikazima dubrovačke povijesti ne spominju se više-manje priče o Pavlimiru (Radoslavu) ni napadi Saracena i Gota na Epidaur kao uzrok postanka Dubrovnika. Prihvaća se, uglavnom, izvještaj Konstantina Porfirogeneta.⁷⁶

Osvrnemo li se na vijesti o počecima Dubrovnika možemo izvesti stanovite zaključke i sažetak.

Najstarija vijest o Dubrovniku jest ona zapisana u tzv. ravenat-skog kozmografa iz druge pol. VII st. Tu piše: »Epitaurum, id est Ragusium«, Epidaur, to je (danas) Dubrovnik. Očito je, prema tom zapisu, da je Dubrovnik naslijedio i zamijenio stari Epidaur, da Epidaur u VII st. nije više postojao kao grad, da je njegovo mjesto i ulogu preuzeo Dubrovnik.

Od te najstarije vijesti, neke vrste praizvora, granaju se dvije glavne linije, dvije glavne teorije o prvotnom Dubrovniku sa svojim sporednim domecima i umecima. Najznačajnija brazda jedne linije jest Konstantin Porfirogenet (X st.). Po njemu Epidaurani, kao izbjeglice, utemeljuju Dubrovnik. Prvotno naselje, grad podignut na strmini, proširuje se zacijelo dolaskom novih pridošlica. Među njima važnu ulogu igraju došljaci iz Salone. U tu nesumnjivu romansku tradiciju Milecije (XI st.) nepotrebno ubacuje u početke Epidaura nekog Egipćanina Epidaura, Mojsijeva suvremenika. To je jasna tendencija da se Epidauru dade biblijska starost. U njega je novost da izbjeglice iz Rima, kao čisti Romani, zajedno s preživjelim Epidauranima i njihovim

⁷³ S. Cerva, n. dj., 29–33.

⁷⁴ D. Farlati, *Illyricum sacrum* VI, Venecija 1800, 6–7.

⁷⁵ F. M. Appendini, *Notizie storico-critiche sulle antichità, storia e letteratura de' Ragusei*, Dubrovnik 1802, 71–86.

⁷⁶ K. Jireček, *Præled dubrovačke historije*, u knjizi M. Rešetar, *Dubrovačka numizmatika* I, 1–18. – Skok, *Les origines*, 449. – J. Nagy, *Dubrovnik*. HE, sv. V, sub. voce str. 365. – Tadić, n. dj., 629 s literaturom i izvorima na str. 661–667. – V. Foretić, *Dubrovnik*, *Pomorska enciklopedija* 2, 1955, pod Dubrovnik, str. 548. – Šišić, *Pregled povijesti hrvatskog naroda*, 477–479. (s literaturom J. Sidaka).

biskupom skupno podižu Dubrovnik. U toj novosti slijedi ga Splitsanin Toma Arcidakon (XIII st.). Ivan Ravenjanin (XIV st.) propast Epidaura pripisuje, po jednom mišljenju, nekom epidaurskom velikašu, a po drugom Saracenicima. Time je još više zamaglio davnu prošlost. Ipak ustraje u tvrdnji da su izbjeglice iz Rima i Epidaura zajedno podigli Dubrovnik. Ti pisci niječu ulogu Slavena u počecima Dubrovnika.

Druga teorija ide drugim smjerom. Anonimova kronika, koja je u glavnim obrisima sačuvala neke vijesti iz XI i XII st., pripisuje postanak i utemeljenje Dubrovnika bosanskom velikašu Radoslavu Bellu koji je po tankoj liniji podrijetlom Rimljanin. On se sa svojom pratnjom i družinom iskrcava i utemeljuje Dubrovnik podigavši u njemu utvrdu (Chastel Lave). U novo podignuti grad kasnije pristižu izbjeglice iz Epidaura koji su preživjeli napad Saracena. Ljetopis Popa Dukljanina (XII st.) razrađuje podrijetlo i rodoslovlje toga bosanskog prognanika iz Crvene Hrvatske, koji u njegovoj priči dobiva ime Pavlimir (Belo). Očito je da je ovo slavenska verzija početaka Dubrovnika. Ona dokazuje da je rano počela slavizacija grada⁷⁷ i da se Slaveni nameću Romanima.⁷⁸

Kasniji pisci nastoje nekako uskladiti ta, bez sumnje, oprečna mišljenja kako bi dobili rezultantu koja bi bila dovoljno čvrsta, razumljiva i prihvatljiva. Prvi to radi Cerva Tubero (XV/XVI st.). U njega, kao uzročnici stradanja Epidaurana, javljaju se Saraceni, zatim Slaveni koji im ne dopuštaju obnovu porušenog grada. Pavlimir kao povratnik iz Rima podiže utvrdu. Nju su opet prema drugim kazivanjima podigle izbjeglice iz Epidaura U novoutemeljen Pavlimirov grad doseljuju se Epidaurani sa svojim biskupom. Razzi (XVI st.) ovom Tuberovu tkivu nije pridodao novu nit. Orbini (XVII st.) baca utemeljenje Dubrovnika u III st.,⁷⁹ Luccari podupire mišljenje Orbinija o napadu Gota i starosti Dubrovnika, a Rastić (XVII/XVIII st.) odbacuje priče o invaziji Gota na Epidaur u III st., niječe ulogu Pavlimira u počecima Dubrovnika i prihvaća, uglavnom tekst Konstantina Porfirogeneta. Sad je bio čas da dubrovačka historiografija krene novim putem. Međutim S. Cerva (XVIII st.) vraća se na stare stramputice dubrovačke historiografije, konkretno na Orbinijevu misao da Dubrovnik postoji od III st. i na Pavlimira kao proširitelja, a ne utemeljitelja Dubrovnika (to je novost). Napokon Appendini (XVIII/XIX st.), iako daje prednost izvještaju Konstantina Porfirogeneta, muči se da nekako smjesti i Pavlimira u početke Dubrovnika.

U čitavu tom vrtlogu starih vijesti potrebno je uvesti red, čistiti i izdvojiti ono što daje svježinu i stanovitu trajnost pojedinim vijestima, prikloniti se podacima koji bi mogli biti blizu istini. To je, zacijelo, izlaganje Konstantina Porfirogeneta. Iako ga od početaka Dubrov-

⁷⁷ Stulli, Dubrovnik- 127.

⁷⁸ Postoji mišljenje da je priča o Pavlimiru odraz prilika u IX st. u Duklji, Zahumlju i Hrvatskoj kad su pojedini velikaši zbog dinastičkih borbi napuštali domovinu, sklanjali se u Dubrovnik, odlazili u Italiju i preko Dubrovnika vraćali se natrag. Usp. Nagy, n. dj., 365.

⁷⁹ Izgleda da Dubrovčani žele vremenski baciti utemeljenje Dubrovnika u što dublju starost kako bi »dokazali« da su stariji od Venecije.

nika dijeli 300 godina, ipak je on najbliži događajima koje opisuje. Njegove vijesti o prošlosti ostalih hrvatskih i dalmatinskih gradova i krajeva više-manje su točne. Stoga nema razloga sumnjati da je u prikazivanju početaka Dubrovnika bio drugačiji. U tom svjetlu vijesti Anonimove kronike, Ljetopisa Popa Dukljanina, Milecija, Ivana Ravenjanina, Tome Arcidakona, u kojima nepotrebno dovlače u Dubrovnik bilo čiste i prave Rimljane, bilo zajedno Slavene i Rimljane, koji datiraju, zbog Gota i Saracena, utemeljenje Dubrovnika u III stoljeće, predstavlja slikovito izraženo, prigušeno svjetlo, blijedi kraj spektra koji ne bi mogao više prodirati i biti zapažen u historiografiji o ovom pitanju. U suvremenim znanstvenim koordinatama potrebno je stoga osloniti se na izvještaj Konstantina Portirogeneta i arheološke nalaze.

Različnost vijesti o počecima Dubrovnika u starijoj dubrovačkoj historiografiji rezultat je, po svojoj prilici, društvenog, etničkog i ekonomskog raslojavanja i razlikovanja prvotnoga dubrovačkog društva. Ako postoje različite tradicije o utemeljenju Dubrovnika koje se stoljećima provlače kroz povijesno pripovjedanje, znači da tu tradiciju njeguje, čuva, hrani i propagira određeni društveni sloj. Ona je proizvod određene društvene sredine. I obratno: tradicija služi toj sredini.

Pisci koji vezuju osnutak grada uz izbjegle Romane zacijelo su odraz romanskoga etničkog kruga u Dubrovniku. Oni koji ukazuju na veliku, ako ne i odlučnu ulogu Slavena, bez sumnje su Slaveni. Podaci o udjelu i ulozi ljudi s kopna pri osnutku mogli bi biti odraz težnje zemljovlasničkog društvenog sloja da istakne svoje značenje, kao što bi vijesti o ulozi izbjeglica preko mora mogao biti odraz dubrovačkog pomorsko-trgovačkog staleža da ukaže na svoju važnost. Isticanje pozitivne uloge crkvene organizacije u počecima grada dokaz je jake crkvene tradicije u dubrovačkoj historiografiji.

IV

DUBROVNIK U NADMETANJU VELIKIH SILA IX STOLJEĆA I NJEGOV PRVOTNI KOPNENI TERITORIJ

1.

Kao što nema vjerodostojnih vijesti o počecima Dubrovnika u VII st., tako nam nedostaju prvorazredni izvori za njegovu političku povijest za razdoblje sve do početka IX st. Prve izvorne isprave koje se tiču dubrovačke povijesti potječu iz XI st.: jedna kojom 27. IX 1022. papa Benedikt VIII podjeljuje palij, znak biskupskog dostojanstva i duhovne vlasti dubrovačkom nadbiskupu; druga se odnosi na utemeljenje benediktinskog samostana na Lokrumu 1023. godine.⁸⁰

⁸⁰ M. Konstrenčić - J. Stipišić - M. Šamšalović, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae I*, Zagreb 1967, 61-65. *Kratica Cod. dipl. I.* - Prva se isprava unatoč nekim prigovorima smatra autentičnom. Isto tako

Nakon prvog vala doseljavanja Slavena u VII st. na Balkanski poluotok, slijedio je drugi u kojem dolaze Hrvati. Oni su započeli djelovati među Slavenima i pobunili su ih protiv Avara. Avari su bili primorani da napuste naše krajeve. Nakon toga spuštaju se Srbi na Balkanski poluotok. Ta su dva naroda, Hrvati i Srbi, tijekom vremena utisnuli osnovni biljeg povijesti naših krajeva. Doseljenjem Slavena u mnogočemu se promijenila politička i etnička slika Balkanskog poluotoka.

Na krajnjem sjeverozapadu naših krajeva, u početku VII st., na tlima gdje su se naselili Slovenci, stvara se plemenski savez pod vodstvom Sama. Kad se taj savez raspao, sačuvala se samo Karantanija kao veća jedinica. Ona je na svom prostoru okupljala većinu Slovenaca.⁸¹ I kod ostalih naših naroda pojavljuju se posebne oblasti. One se, prema kasnijim izvorima, prostiru unutar ovih granica: između Drave i Save, Risnjaka, Une i Ličke Plješivice – Panonska Hrvatska; od ušća Raše (u današnjoj Istri) do utoka Cetine, od Jadrana preko srednjeg i donjeg toka Vrbasa na istok prema Bosni i Drini prostire se Hrvatska (Primorska Hrvatska). Neretvani (Pagani) su se smjestili između ušća Cetine i donjeg toka Neretve, Zahumljani od Neretve do Dubrovnika, od Dubrovnika do Kotora nalaze se Travunja i Konavli, od Kotora do Bojane i ušća Drima proteže se Duklja. U porječju gornje Bosne okupila se Bosna, a u slivu Pive, Tare, gornje Drine i Lima obitavaju Srbi.⁸² Za Hrvate, Srbe, Neretvane, Zahumljane, Travunjanje, Konavljane i Dukljane kaže Konstantin Porfirogenet da su se za vrijeme bizantskog cara Mihajla II (820–829) odvojili od Bizantskog Carstva, postali samostalni i nezavisni ne pokoravajući se nikome.⁸³

Starosjedioci Romani, romanizirani i neromanizirani Iliri nisu mogli izdržati nalet i seobu Slavena. Nestalo je one velike rimske provincije Dalmacije. Romani, koji su preživjeli, sklonili su se u gradove Kotor, Dubrovnik, Split, Trogir, Zadar i na otoke Krk, Rab, Cres i Vrgadu. Ti gradovi i otoci čine sada nov geografski i upravni pojam Dalmacije.⁸⁴ Tako sužena Dalmacija ostala je i dalje pod vlašću Bizanta. Iako ona nije prostorno povezana, niti je kompaktne cjeline, jer je svaki grad i otok odijeljen, ipak je povezuje ista kultura i politička tradicija, privrženost Bizantu i priznavanje njegove vrhovne vlasti. Njegov suverenitet bdije nad njezinom sigurnošću. Bizantu je stalo i do tako smanjene Dalmacije. Tuda vodi pomorski (i jedini) put prema

i druga (Šišić, Povijest Hrvata, 569, – isti: Ljetopis Popa Dukljanina, 69–71, 204–206). O objema ispravama općenito usp. V. Foretić, Dubrovački arhiv u srednjem vijeku, Analí VI–VII, 1959, 315–316.

⁸¹ B. Grafenauer, Slovenci u ranofeudalno doba, Historija naroda Jugoslavije I, 137–138.

⁸² DAI, gl. 30. – Šišić, Pregled povijesti hrvatskog naroda, 83.

⁸³ DAI, gl. 29.

⁸⁴ DAI, gl. 29.

njegovim posjedima u Italiji, osobito Ravenni. Na tom se putu njegovi brodovi mogu opskrbiti hranom, vodom i drugim potrepštinama u lukama i skloniti se za nevremena. Predstavnik bizantske vrhovne vlasti u Dalmaciji bio je od VII do poč. IX st. prokonzul u Zadru.⁸⁵ Zadar je dakle metropola Dalmacije. On je u tome zamijenio staru Salonu. U IX st. Bizant nema snage da se ozbiljno brine za Dalmaciju, tu svoju perifernu pokrajinu, pa ni za Dubrovnik.

U to doba, naime, na zapadu se diže veliko carstvo Karla Velikog (768–814). On je nakon smrti svog oca Pipina Malog, proširio Franačku Državu (iz današnje Francuske) osvajajući prostore po zapadnoj i srednjoj Evropi. Pokorio je u Njemačkoj Sase i Bavarce, zatim dio Danske, u sjevernoj Italiji Langobarde, prešao je preko Pirineja u Španjolsku, a u srednjem Podunavlju razbio avarsku državu. Njegovu vlast priznaju Slovenci i Hrvati. Dalmatinski gradovi i otoci bili su 805. kratkotrajno pod franačkom vlašću. Država Karla Velikog prostirala se od rijeke Ebra u Španjolskoj do Cetine u Hrvatskoj, od rijeke Labe, Sale, Raabe na istok do Atlantika na zapadu, od Korzike na jugu do Baltičkog mora na sjeveru. Vladajući golemim dijelom Evrope Karlo se Veliki god. 800. okrunio za cara u Rimu. Bizant mu ne htjede priznati carski naslov, pa se zarate, i mirom u Achenu 812. Bizant prizna carski naslov Karlu Velikom i suverenitet nad Hrvatskom, a Karlo pristane da Bizant zadrži Veneciju i Dalmaciju.⁸⁶ Očito je da Bizant vojnički i politički uzmiče. Ne može stoga uspješno nadzirati Jadran, pa se s njega povlači. Njegovu ulogu preuzima Venecija koja na taj način uvlači Jadran pod svoju dominaciju. U upravi Dalmacije nastaju promjene: mjesto prokonzula dolazi u sredini IX st. arhont koji stoluje u Zadru, Dalmacija postaje arhontija.⁸⁷ Naši narodi osjećaju izrazitu podvojenost. Na razmeđu dviju kultura i sila, Bizanta i Franaka, jedni su ostali pod utjecajem Istoka, drugi Zapada.

U drugoj pol. IX st. za vrijeme bizantskog cara Vasilija I (867–886), nastaje promjena: Bizant počinje igrati aktivnu ulogu prema Dalmaciji. Ona je dobila izuzetno strateško značenje zbog prisutnosti Arapa na Siciliji i južnoj Italiji. Trebalo je osim toga ojačati i položaj Bizanta prema Franačkoj, osobito u graničnim hrvatskim i dalmatinskim krajevima. Tako su se naši krajevi našli sučelice Arapima, Bizantu i Francima. Bizant, odnosno Vasilije I, uzdiže zato oko 878. Dalmaciju na viši vojno–upravni stupanj. Od arhontije ona postaje tema sa strategom u Zadru na čelu. Time se neposredno učvršćuje carska vlast u Dalmaciji jer je strateg morao poslušno izvršiti careve zapovijedi iz Carigrada.⁸⁸

⁸⁵ Ferluga, n. dj., 45–57.

⁸⁶ Šišić, Povijest Hrvata, 301–310.

⁸⁷ Ferluga, n. dj., 51–67.

⁸⁸ Ferluga, n. dj., 68–86. – Ne postoji jedinstveno mišljenje kad je Dalmacija postala tema. Nakon dolaska Slavena oko 614. otoci i dalmatinski gradovi bili su vezani uz egzarhat u Ravenni (Šišić, Povijest Hrvata, 290). Kad su Langobardi 751. uništili Ravennu tada se po mišljenju M. B a r a d e, Dalmacija uzdigla u red teme (Dalmatia superior, Rad JAZU 270, 95). Dalmatinski gradovi koji su od Justinija-

U IX st. zabilježene su tri vijesti o Dubrovniku.

Oko godine 850. od nevremena, udarcima mora i vjetra, Dubrovnik je bio teško oštećen.⁸⁹ Izgleda da je ta prirodna nezgoda ponukala Dubrovčane da učvrste zidine kako bi grad mogao podnijeti i teže kušnje. I zaista, kad su god. 866. Arapi (Saraceni) opsjeli i napali Dubrovnik s morske strane, uspio se obraniti.

Odakle Arapi na Jadranu i pred Dubrovnikom?

Kad je Muhamed u Arabiji pobjegao god. 622. iz Meke u Medinu (hidžra), on nije udario samo temelj islamu nego i arapskoj državi. Svoje pristaše zadio je fanatičkim ratničkim duhom. Oni pođoše u osvajanja brzinom koju svijet dotad nije vidio ni iskusio. U toku VII i početka VIII st. Arapi su zauzeli prostor od Pirineja do rijeke Inda, tj. od Atlanskog do Indijskog oceana, od katarakta Nila do Kavkaza, od Aralskog jezera do Maroka. Postali su svjetska sila i stali su uz bok Bizantu i Franačkoj Državi. Iako su za vrijeme Abasida (750–892) Arapi dosegli svoj vrhunac, osobito za kalifa Harum-al-Rašida (768–829), to je bio početak raspada te goleme i moćne države. Naime, preživjeli Omejid Abd-ar-Rahman osvoji Španjolsku i 756. proglasi se samostalnim. Uskoro se odcijepi i osnuju neovisne države: Idrisida u Maroku (788), Aglabida u Tunisu (800), Tahirida u Perziji (821–833), Tulunida u Egiptu (872), Karmatida u jugoistočnoj Arabiji (874).

Njihovo pomorsko osvajanje na Mediteranu počinje u IX st. Imajući iza leđa čitavu obalu sjeverne Afrike, odnosno prostrani južni Mediteran kao bazu, usmjeruju se prema Jonskom, Jadranskom i Egejskom moru. Te akcije uglavnom vode aglabidski Arapi, tj. oni iz Tunisa i Alžira, koji se nazivaju i Saracenima. 826. podvrgavaju Kretu, 827. iskrcavaju se na Siciliji, koja do 843. pada pod vlast Arapa. 840. zauzeli su Tarent, 841. zapalili Osor i Ankonu, da bi na povratku poharali Rosu, Budvu, Kotor. 840. osvoje Bari, 846. plijene Rim. Njihovom naletu nije se mogla oduprijeti ni suprostaviti ni mletačka flota, jer su je Arapi redovito u sukobima pobjeđivali.⁹⁰

nova gotskog rata bili u sklopu Bizanta potpali su privremeno 805. pod franačku vlast (G. Manojlović, Jadransko primorje IX stoljeća u svjetlu istočno-rimske (bizantinske) povijesti, Rad JAZU 150, 28). Oni su već 806. opet pod Bizantom kome su pripadali i Achenskim ugovorom 812. J. Posedel smatra da je Dalmacija postala tema između 842–844, odnosno 848. (Pitanje dalmatinskog temata u prvoj polovici IX st. HZ III, 219).

⁸⁹ »Fertur quoque tunc Ragusiensem civitatem maris et ventu impetu maxima ex parte cecidisse« (Johan. chronic. venet. Pertz SS VII, 18), Rački, Documenta, 356. – Jireček, Pregled dubrovačke historije, 2.

⁹⁰ O Arapima na Jadranu osobito našim krajevima usp. Rački Documenta, 342–357. – Šišić, Povijest Hrvata, 328–351. – G. Novak, Naše more, Zagreb 1932, 66–69. – V. Foretić, Dubrovnik u pomorsko-političkoj situaciji IX stoljeća na Jadranskom moru, Dubrovački vjesnik XVI od 8. VIII 1963. – O Arapima općenito, Lj. Hauptman, Arapi HE I, 552–553, s literaturom. – B. Lewis, Arapi u povijesti, Zagreb 1956, 37–122. – F. Hiti, Istorija Arapa, Sarajevo 1967.

U nizu tih prodora i zaleta došao je na red i Dubrovnik. 866. Saraceni ga opsjednu s mora. Dok su ga oni žestoko napadali, Dubrovčani su se junački branili. Budući da su se bojali da neće moći duže vremena braniti se i obraniti grad, poslali su poslanike u Carigrad da zamole pomoć od cara. Tad je na prijestolju bio Mihajlo III. Upravo kad su Dubrovčani tamo stigli, on je skinut s prijestolja. Novi vladar Vasilije I spremno se odazove molbi Dubrovčana. Pošalje im 867. u pomoć 100 dobro opremljenih i naoružanih lađa pod vodstvom drugara (admirala) Nicete Orife. Kad su Saraceni dočuli da Dubrovčanima stiže pomoć, a izgubivši nadu da će uskoro zauzeti grad, napuste ga nakon što su ga 15 mjeseci opsjedali i otplove prema Italiji.⁹¹

Neuspjela opsada Arapa i uspješna obrana Dubrovčana dokaz su da je Dubrovnik u to doba bio jak, čvrst, dobro naoružan grad sa srčanim, hrabrim braniteljima. Ako se tim Arapima nisu uspjeli oduprijeti gradovi Sicilije i južne Italije, npr. Tarent, Bari, pa čak i Rim da ih oni ne opljačkaju, popale a neke i osvoje (da ne spominjem Rosu, Kotor i Budvu), tada imamo pravo zaključiti da je Dubrovnik toliko ojačao da je nadmašio gradove mnogo starije od sebe i do tada jače.⁹²

Kao što se Dubrovnik obratio bizantskom caru za pomoć protiv Saracena, tako su pojedini podjarmljeni gradovi južne Italije tražili pomoć od franačkog cara Ludovika II, koji se odazvao, ali je uzalud 867. i 868. jurišao na Bari s kopna. Da bi se Bari oslobodio trebalo je Saracene istodobno napasti i s mora. Tada Vasilije I ponudi pomoć. Zajednička akcija obojice careva trebalo je da se izvrši 869. a bizantska se flota zaista našla te godine pred Barijem. Među brodovima koji su opsjedali Bari bilo ih je i iz naših krajeva. Konstantin Porfirogenet piše da su u pomorskoj opsadi Barija sudjelovali Hrvati, Srbi, Zahumljani, Travunjani, Konavljani i Dubrovčani zajedno sa stanovnicima ostalih dalmatinskih gradova. Istodobno su se našli naši mornari i brodovi u jednoj borbi – hrvatska mornarica pod franačkom vlašću i mornarice ostalih pokrajina pod Bizantom. Hrvatske i ostale slavenske zapovjednike prevezli su do Barija Dubrovčani sa svojim brodovima.⁹³ Ipak ovom akcijom nije Bari oslobođen. Ludovik nije poslao dovoljno kopnene vojske. Tek 871. Ludovikove trupe zauzele su Bari uz pomoć hrvatskog brodogovlja.⁹⁴

Epizoda s Arapima (Saracenicima) na našem dijelu Jadrana daje nam povoda za razmišljanje. Dubrovčani i Hrvati su uvučeni i sudjeluju u obračunima tadašnjih velikih sila na ratištima Italije za domi-

⁹¹ Rački, Documenta, 342–348.

⁹² Opsada Saracena dala je povoda da se u staroj dubrovačkoj kronici napiše da je proslavljeni junak zapadne Evrope Orlando pobjedio saracenskog gusara Spucenta ispred Dubrovnika. U čast te pobjede navodno je podignut Orlandov stup godine 783. (Anonim, 11). Taj stup, međutim, postavljen je 1419. kao simbol političke i sudbene nezavisnosti i gradske slobode. Usp. I. Mitić, Orlandov stup, Anali JAZU X–XI, 1962–1963, 253–254. – isti: Orlandov stup u Dubrovniku, Dubrovački horizonti, 4, 1969, 44–48.

⁹³ DAI, gl. 29.

⁹⁴ Šišić, Povijest Hrvata, 350.

naciju na Jadranu. Dubrovnik nije samo jak i čvrst grad na Jadranu (jer je uspješno odolio 15-mjesečnoj opsadi Saracena) uz to ima veoma jaku, brojnu i moćnu mornaricu. Njegovo brodovlje prevozi hrvatske i druge čete i mornare do Barija. Budući da Konstantin Porfirogenet osobito naglašava prijevoz hrvatskih četa, a općenito spominje ostale,⁹⁵ s pravom pretpostavljamo da je Hrvata bilo najviše. Dubrovčani svakako imaju razvijenu mornaricu i pomorstvo jer se samo njihovi brodovi izrazitije spominju u tom pothvatu (iako se tom tvrdnjom ne zapostavlja hrvatska državna mornarica, niti ona Neretvana). Dubrovačka mornarica je dakle uočljiva pomorska snaga na Jadranu. Mornari i vojnici dalmatinskih i ostalih hrvatskih gradova i krajeva našli su se u zajedničkoj fronti skupljeni na dubrovačkim brodovima u borbi protiv Saracena. Tu su im potvrđeni zajednički interesi vezani uz održavanje slobode Jadranskog mora, što znači i vlastite slobode. To je ujedno prvi zajednički nastup, poznat u povijesti, dubrovačkog i hrvatskog brodovlja u jednoj svima njima općekorisnoj pomorskoj akciji. Povijesna sudbina Dubrovnika i Hrvatske od sada dalje bit će i ostat će tijesno povezana.

4.

Bizant je uvidio da se neće moći uspješno suprotstaviti Arapima u južnoj Italiji, Siciliji i Mediteranu ako ne bude imao uza se Dalmaciju i prijateljski raspoložene Hrvate. Koliko prodornost i moć Arapa, isto toliko je Bizant zabrinjavala i snaga Franaka koji nastoje istisnuti i zamijeniti Arape u Italiji. Franci se na taj način, neugodno za Bizant, uvlače kao lakat u trbuh Mediterana, ugrožavajući bizantske interese na Sredozemlju i Balkanu. Trebalo je stoga da Bizant sredi situaciju u Dalmaciji, tj. odnose između svojih dalmatinskih gradova i zaleđa, doseljenika Hrvata i Slavena; uspostavi solidan mir preko kojeg će se nazočnost Bizanta jače osjećati na Jadranu. Preko čvrstog uporišta u Dalmaciji i Jadranskom moru on može utjecati na prilike u Evropi, osobito Italiji. Bizantski car Vasilije I stoga pristupa sređivanju odnosa između dalmatinskih gradova i zaleđa.

Kako je do toga došlo i kako je to teklo potanko nam opisuje Konstantin Porfirogenet u 30. glavi svog djela »De administrando imperio«.

»Otkada su se rečeni Slaveni naselili, zavladao su čitavim područjem Dalmacije. Gradovi romanski obrađivahu otoke i življahu od toga. Budući da su od Pogana bili svaki dan napadnuti i ubijani, napustili su otoke hoteci obrađivati na kopnu. Ali smetali su ih Hrvati, jer im još nisu plaćali danak, nego sve što sada davaju Slavenima to su davali strategu. Budući da su teško živjeli, obrate se na Vasilija, slavnoga cara

⁹⁵ »Treba znati da su Hrvate i ostale slavenske zapovjednike dubrovački građani prevezli u Lombardiju na svojim lađama« Rački, Documenta, 348. – O izrazu »Sklabarhontes« koji se spominje u onom tekstu usp. diskusiju Lj. Hauptmann i B. Grafenauer, Zgodovinski časopis, IX, 201-219.

navevši mu sve rečeno. Ovaj dakle slavni car Vasilije naredio je da sve što su davali strategu predadu Slavenima i da mirno žive s njima, a nešto malo da se daje strategu, da se označi pokoravanje i podložnost romajskim carevima i njihovom strategu. I odonda su svi ti gradovi dužni po ugovoru plaćati danak: grad Split nomizmata 200, grad Trogir nomizmata 100, grad Zadar nomizmata 110, grad Osor 100, grad Rab 100, grad Krk 100. Sve zajedno nomizmata 710, osim vina i drugih različitih podavanja. Toga ima više nego novaca. Grad Rausij leži između dviju zemalja – Zahumlja i Travunje. A imaju svoje vinograde prema tim zemljama i plaćaju arhontu Zahumlja 36 nomizmata, a arhontu Travunje 36 nomizmata.«⁹⁶

Prema izvještaju Konstantina Porfirogeneta vidljivo je da su se Romani pred doseljenim Slavenima povukli na otoke. Budući da su htjeli obrađivati zemlju, vratili su se u gradove. Oko gradova su imali svoje posjede za koje su plaćali danak, tribut predstavniku bizantske vlasti u Dalmaciji. Da bi stanovnici dalmatinskih gradova mogli dalje mirno obrađivati svoje posjede, bizantski car Vasilije I određuje da taj iznos, koji su plaćali strategu, od sada daju Slavenima »da mirno žive s njima«.⁹⁷ Ipak mali postotak tog danka davat će se i dalje strategu »da se označi pokoravanje i podložnost romajskim carevima i njihovom strategu«.⁹⁸ Zemlja za koju se plaćao danak bila je dakle bizantski državni teritorij, odnosno teritorij dalmatinskih gradova. Svi gradovi nisu imali jednaku površinu svog izvangradskog prostora, kotara. Zato su plaćali različitu visinu danka. Split zacijelo ima najveći kotar jer je plaćao 200 nomizmata. Ostali gradovi, budući da plaćaju 100–110 nomizmata, imaju zacijelo upola manju površinu svojih posjeda. Dubrovački izvangradski teritorij je vjerojatno najmanji u usporedbi s ostalim dalmatinskim gradovima jer plaća najmanji iznos: 72 nomizmata.⁹⁹

Taj izvangradski, izravni agrarni teritorij naslijeđen je još iz antičkog vremena kad su ti gradovi imali oko grada svoje gradsko polje, svoj gradski ager. Oni su ga sačuvali više-manje neoštećena i neotudena u svom opsegu i nakon doseljenja Slavena. To je ono gradsko područje izvan zidina za koje plaćaju danak bizantskom strategu. Stoga

⁹⁶ Grčki tekst kod Moravczik-Jenkins, n. dj., 146. – Rački, *Documenta*, 371–372. – Ovaj se prijevod razlikuje od dosadašnjih u posljednjem odlomku gdje je riječ o Dubrovniku. Dosadašnji prevodioci prevode »a Raguzani imaju svoje vinograde u tim objema zemljama« (Tomašić, n. dj., 78), ili »a imaju (stanovnici) svoje vinograde i u jednoj i u drugoj zemlji« (Ferjančić, *Vizantinski izvori II*, 36). Međutim V. Foretić prevodi: »a imaju svoje vinograde do (kod, blizu, pokraj, prema) obadviju zemalja« (Ugovor Dubrovnika sa srpskim velikim županom Stefanom Nemanjom i stara dubrovačka djedina, *Rad JAZU* 283, 56. zatim njegov prijevod u raspravi »Dalmacija prema Hrvatskoj do godine, 1107. Pomorski zbornik 7, 1969, 760). O tom prijevodu usp. i Lučić, *Prvotni kopneni teritorij Dubrovnika*, 51.

⁹⁷ Smatra se da se taj danak počeo plaćati Hrvatima za kneza Branimira god. 882–886. (Šišić, *Povijest Hrvata*, 388). U posljednje vrijeme prevladava mišljenje da se to dogodilo za Zdeslava god. 878. (*Historija naroda Jugoslavije I*, 189).

⁹⁸ O tom postotku, Ferluga, n. dj., 75.

⁹⁹ Lučić, n. dj., 49–51.

Slika 6 — Pleterna ornamentika na bočnim vratima crkve sv. Stjepana na Pustijerni

Slika 7 — Pleterni ukras na crkvi sv. Petar u prvotnom dijelu Dubrovnika

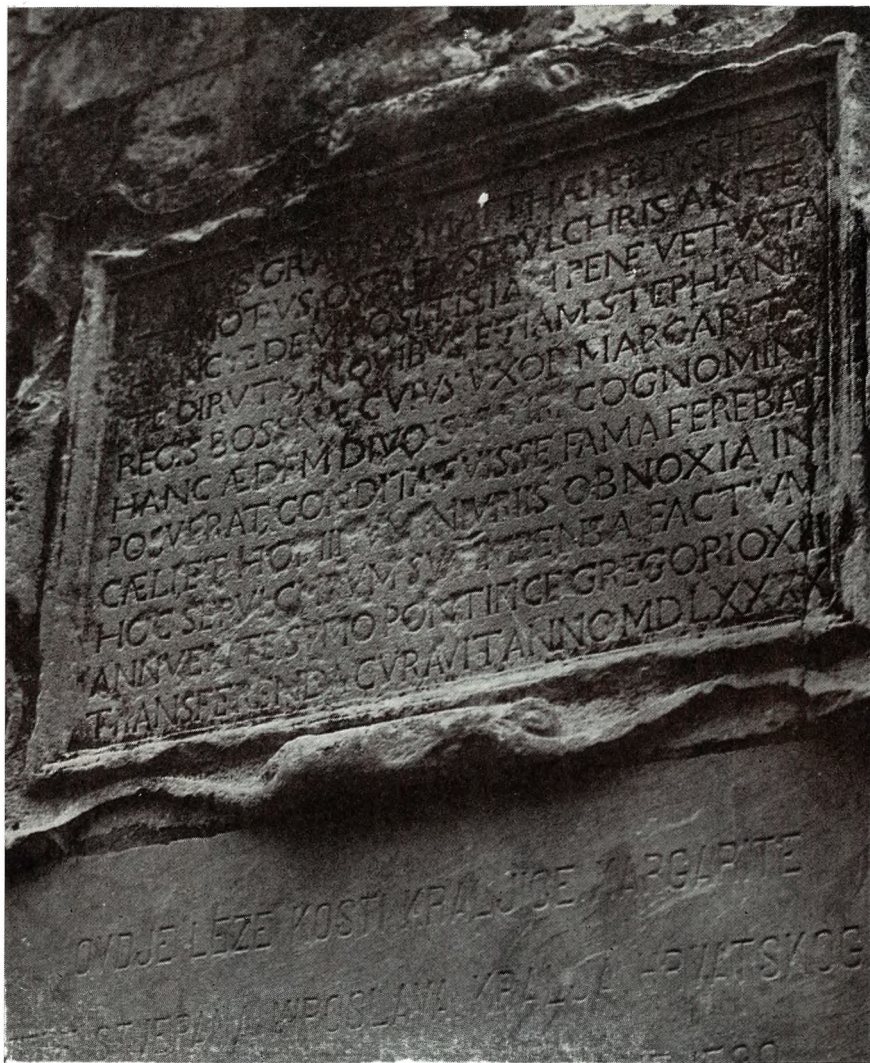

Slika 8 — Kut i volat između Stullijeve, Kneza Krvaša i S. Gradića ulice — granica seksterija sv. Petra i Pustijerne

Slika 9 — Sadašnji unutrašnji izgled crkve sv. Stjepana na Pustijerni

Slika 10 — Negdašnja »Vrata od Pustijerne« na kutu Stullijeve i Kneza Krvaša ulice.
Lijevo se vidi starokršćanski fragment

Slika 11 — Natpis iz XVI st. na zidu crkve sv. Stjepana na Pustijerni. Na njemu piše da je Junije Gradić prenio u crkvu kosti kralja Stjepana, za koga dubrovačka tradicija kaže da je pokopan ispred crkve.

Teks natpisa:

IVNIVS GRADIVS MATTHAEI FILIVS PIETA
 TE MOTVS OSSA EX SEPVLCHRIS ANTE
 HANC AEDEM POSITIS IAM PENE VETVSTA
 TE DIRVTIS, IN QVIBVS ETIAM STEPHANI
 REGIS BOSSNAE CIVIVS VXOR MARGARITA
 HANC AEDEM DIVO SVI VIRI COGNOMINI
 POSVERAT, CONDITA FVISSE FAMA FEREBAT
 CAELI ET HOMINVM INIVRIIS OBNOXIA IN
 HOC SEPVLCHRVM SVA IMPENSA FACTVM
 ANNVENTE SVMO PONTIFICE GREGORIO XIII
 TRANSFERENDA CVRAVIT ANNO MDLXXXX

to nije hrvatski, slavenski, nego bizantski, gradski teritorij. Dalmatinski gradovi nisu samo zbijena gomila unutar zidina, nego se njihova vlast i pravo proteže i na njihov ager, polje izvan zidina, na njihov kotar kao sastavni dio svoga grada.¹⁰⁰ Može se s priličnom sigurnošću odrediti prostor tih agera. Zadarski ager prostirao se od Bibinja do Dikla u širinu i do Bokanjca u dubinu. Obuhvaćao je i dijelove otoka Ugljana. To neposredno kopneno zadarsko područje zove se u kasnijim izvorima Astareja. Salonitanski ager ide od Kaštela Starog do Žrnovnice tako da uklapa kaštelansko, solinsko i splitsko polje i seže do kozjačkog bila i Klisa. Razabiru se i tragovi epidaurskog agera oko Cavtata.¹⁰¹ Usporedimo li površinu zadarskog i splitskog agera, vidimo da je splitski zaista mnogo veći od zadarskog.

5.

Kao i drugi gradovi i Epidaur je imao svoj izvangradski teritorij, svoj gradski ager, koji je preseljenjem izbjeglica iz Epidaura na otočić Ragusium postao dubrovački gradski ager. Dubrovnik u IX st. ima svoj izvangradski teritorij koji se proteže prema Zahumlju i Travunji, a granica između ta dva područja nalazi se, prema kasnijem piscu Orbiniju, iznad Prijevora u Župi Dubrovačkoj.¹⁰² Znači da je Dubrovnik imao svoje posjede u današnjoj Župi i Šumetu prema Travunji, u Rijeci Dubrovačkoj i Zatonu prema Zahumlju. Za njih plaća danak tim susjedima. Otvara se pitanje kad je taj kopneni teritorij postao sastavni dio Dubrovnika?

Stara dubrovačka kronika sačuvana u tzv. Anonimovim Analima piše da se dubrovački teritorij ispočetka prostirao od Sv. Jakova u Višnjici do Gruža (Kantafiga) u širinu i do vrha brda Sv. Srđa u dubinu. Ostalo područje tj. Župu, Brgat, Šumet, Rijeku i Zaton poklonio je, prema kronici, god. 817. bosanski kralj Stjepan Dubrovčanima. Zaželio je da se u svim tim krajevima podignu crkvice u čast sv. Stjepana. Nakon njegove smrti žena mu, kraljica Mara, dođe 819. u Dubrovnik i donese brojne darove, učvrsti gradske zidine koje su se dizale s morske strane prema Lokrumu i sagradi crkvu u čast sv. Margarete, Mare.¹⁰³ Kasniji dubrovački analisti, kroničari i povjesničari samo prepričavaju i nebitno granaju ovu priču dodajući da je kralj Stjepan hrvatski kralj i da je darovao Dubrovčanima još i Gruž, a da je kraljica Margareta po vlastitoj želji pokopana u crkvi sv. Stjepana.¹⁰⁴ Tako se tijekom vremena u starijoj povijesnoj dubrovačkoj znanosti učinio redosljed kako su Dubrovčani stjecali pojedine dijelove svog teritorija. Uzmimo kao primjer Sara Cervu (Crijevića) koji 1744. piše:

¹⁰⁰ M. Suić, Ostaci limitacije agera naših primorskih gradova u srednjem vijeku, Starohrvatska prosvjeta III, 1956, sv. 5, str. 10.

¹⁰¹ Suić, Limitacija agera, 14–20.

¹⁰² Orbini, n. dj., 393. – I. Sindik, Dubrovnik i okolina, Beograd 1926, 10.

¹⁰³ Anonim, 16–17.

¹⁰⁴ Šišić, O hrvatskoj kraljici Margareti, 37–49.

»1050. godine Dubrovčani su dobili na dar Župu, Rijeku, Gruž i Zaton od dalmatinsko-hrvatskog kralja Stjepana.

1080. Elafitske otoke Koločep, Lopud i Šipan od kralja Silvestra koji je sinovac rečenog kralja Stjepana.

1100. Šumet ili veći njegov dio od slavenskog kralja Bodina, sina Mihajlova.

1151. otok Mljet od Dese, oca velikog župana Nemanje, gospodara Huma.

1164. Plat ili Župu Žrnovnicu i Cavtat od plemića Devesija, gospodara tog mjesta, itd«. ¹⁰⁵

Priča da je hrvatski, odnosno bosanski kralj Stjepan darovao Dubrovčanima Župu, Šumet, Rijeku, Zaton i Gruž zacijelo se temelji na postojanju crkve sv. Stjepana u Pustijerni, tom starom dijelu grada i što se crkvice u čast sv. Stjepana zaista nalaze u Župi, Rijeci i Zatonu. Zatim u činjenici da se u najstarijem, prvotnom gradskom prostoru sve do 1571. nalazila crkvice posvećena sv. Margareti, čiju je gradnju stara gradska tradicija u XVI st. pripisivala istoimenoj kraljici, ženi Stjepanovoj. ¹⁰⁶ O tome svjedoči sačuvani kameni natpis. Činjenica je i da postoji bastion sv. Margarete na najstarijem dijelu gradskih zidina, koji se tako naziva po staroj crkvi sv. Margarete. ¹⁰⁷ Proglašavanje tog Stjepana hrvatskim kraljem bez sumnje je odraz srednjovjekovnog shvaćanja da je neposredno bliže i dalje zaleđe Dubrovnika bila Crvena Hrvatska kako je to zapisano u Ljetopisu Popa Dukljanina u glavam IX i XXVIII. ¹⁰⁸ Zbog toga je taj Stjepan zacijelo stariim kroničarima morao biti hrvatski kralj. Sve to dakako još ne može biti prava povijest jer nemamo prvorazrednih izvora o tim događajima. Stari Dubrovčani su prihvatili te vlastite priče kao povijesnu činjenicu, pa su one zacijelo, uz druge valjanije i važnije čimbenike pridonosile čuvanju svijesti da je prvotni kopneni dio Dubrovnika bio hrvatski teritorij, jer ga Dubrovčanima dariva hrvatski kralj. To je pothranjivalo i njegovu svijest da se Hrvatima i osjećaju. Te misli propagirali su neki dubrovački povjesničari XIX i XX stoljeća. ¹⁰⁹

¹⁰⁵ Cerva, Prologomena . . . , 56-57.

¹⁰⁶ S. Skurla, Moćnik stolne crkve dubrovačke, Dubrovnik 1868, 67-69.

¹⁰⁷ Beritić, Utvrđenja grada Dubrovnika, 29-49. - isti: Dubrovačke zidine, 26-27.

¹⁰⁸ Šišić, Ljetopis Popa Dukljanina, 306, 324. - Ljetopis Popa Dukljanina (ed. Mošin) 54-73. - O Crvenoj Hrvatskoj usp. D. Mandić, Crvena Hrvatska, Chicago 1957.

¹⁰⁹ S. Skurla, Ragusa - cenni storici, Zagreb 1876, 3. - J. Gelčić, Dello sviluppo civile di Ragusa, 1884, 6. - V. Lisičar, Koločep, nekoć i sada, Dubrovnik 1931, 17-26. - N. Zv. Bjelovučić, Crvena Hrvatska i Dubrovnik 1929, 10. i drugi.

Bilo je osamljenih pokušaja da se darovanje tog izvangradskog područja pripiše zetskom knezu Vojislavu (1040–1050).¹¹⁰ Noviji povjesničari prešućuju priču o darovanju. Mjesto toga jedni kažu da su se Dubrovčani širili izvan grada tako što su postepeno uzimali dio po dio travunjskog i zahumskog teritorija a da su 1181. već držali u svojim rukama zemljište od Župe do Zatona,¹¹¹ a drugi pišu da su taj teritorij stekli tek kad se raški vladar Stefan Vladislav 1234–1240. odrekao svog vladarskog prava na župu Žrnovnicu, koja je ostala u posjedu Dubrovčana.¹¹² Suvremeni povjesničar V. Foretić odbija teorije o postepenom širenju dubrovačkoga prvotnog teritorija na račun Zahumlja i Travunje. Tvrdi da su Dubrovčani stekli svoje osnovne posjede u Župi, Šumetu, Rijeci i Zatonu u IX st. To je zemljište »postalo njihov komunalno-autonomni teritorij s obavezom plaćanja danka« koji je bio cijena mira.¹¹³

Sve se dakle kreće u povijesnoj nauci oko toga: da li su Dubrovčani stekli svoj prvotni kopneni teritorij od Župe do Zatona darovanjem; da li su ga malo po malo uzimali od Travunjana i Zahumljana; ili je ono sastavni dio njihove komune već u IX st.

Iznijet ćemo još jedno mišljenje o načinu stjecanja tog teritorija, odnosno o prvom kopnenom proširenju Dubrovnika.

Prvotni dubrovački teritorij dijelio se na *civitas* (grad) i *districtus* (kotar).¹¹⁴ *Civitas* označuje sam grad Dubrovnik unutar zidina.¹¹⁵

Distrikt (kotar) je dio izvan zidina i dijelio se na *Insulae* (Otoci) i *Astarea*.¹¹⁶ *Astarea* je obuhvaćala kopneno područje Župe (*Brenum*),¹¹⁷ *Sumeta* (*Junctum, Junchetum*),¹¹⁸ Rijeke (*Umbula, Ombla*),¹¹⁹ Za-

¹¹⁰ J. Engel, Povijest dubrovačke republike, Dubrovnik 1922, 21. – Fr. Rački, Borba Južnih Slovena za državnu neodvisnost u XI vijeku, Rad JAZU 27, 90.

¹¹¹ Tadić, n. dj., 634–635.

¹¹² Jireček, Trgovački putevi i rudnici, 221–222, – isti: Pregled dubrovačke historije, 2–5. – Nodilo, Prvi ljetopisci, 102, – Šišić, O hrvatskoj kraljici Margareti, 33.

¹¹³ Foretić, Ugovor Dubrovnika, 56 i passim.

¹¹⁴ »In civitate et districtus Ragussi« Statut I, 32.

¹¹⁵ »In Ragusio vel districtu« T. Smičiklas, Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae VII, 195. Kratica: SCD. – *Civitas* i *Ragusium* su sinonimi.

¹¹⁶ »Per districtum Ragusii, tam in insulis quam Astarea« Statut VIII, 35. – »Civitatis et districtus Raugii, tam Astariae, quam ysolarum«, Monumenta ragusina V, MSHSM 29, 172. Kratica Mon. rag.

¹¹⁷ Jireček misli da je *Brenum* romanskog podrijetla (Trgovački putevi, 217), – isti: Die Romanen in der Städten Dalmatiens während des Mittelalters I, 1901, 60, usp. i prijevod u Zborniku Konstantina Jirečeka II, str. 19, Skok misli da je ilirskog, ali pod latinskom formom (Les origines, 477), Smodlaka da je predromanskog (Prilog VHAD LII, 115), a M. Deanović da je predlatinskog, vjerojatno ilirskog (Anciens contacts entre la France et Raguse, Zagreb 1950, 108–109).

¹¹⁸ Jireček izvodi riječ *Junctum* od riječi *iuncus* = rogoz, šaš, trstika (Die Romanen I, 60). Isto tako i P. Skok (Prilozi ispitivanju hrvatskih imena mjesta VI, Nastavni vjesnik XXIX, 130). Rano se javlja i hrvatski oblik *Šumet* (1112) u tzv. Lokrumskim falsifikatima (Šišić, Ljetopis Popa Dukljanina, 197), zatim i po-

tona (*Malfum*, *Malfium*),¹²⁰ i Gruža (*Gravosium*) čije se područje prostiralo sve do gradskih zidina.¹²¹

Za zemljišno područje Astoreje upotrebljava se neki put izraz *terra firma* (kopno),¹²² ili *hereditas* (baština) odnosno djedina.¹²³ Sama riječ *Astarea* (*Starea*) označuje kopno, kraj uz more.¹²⁴ Dubrovačka Astoreja prostire se od Cavtata do Zatonu, točnije do potoka koji tu u blizini, zapadno od Zatonu, silazi iz Orašca i utječe u more.¹²⁵

Astoreja je po svoj prilici veoma rano postala sastavni dio Dubrovnika. Naime, kako se vidi iz dosadašnjeg izlaganja, Epidaurani, preživjevši nalet Slavena, sklonili su se na »strma mjesta«, kako je rekao Konstantin Porfirogenet. Dubrovački analisti, pogotovu kronika sačuvana u Anonima, pišu da su naselili, navodeći ih izrazito kao strma mjesta, utvrde Spilan i Gradac u Župi. Na tim utvrdama pronađeni su arheološki ostaci koji ukazuju da je u njima postojao organizirani ži-

slije u vjerodostojnim izvorima »de Sumeto« (J. Lučić, *Historijska topografija dubrovačke Astoreje* – do 1366, *Anali VIII–IX*, 285, – isti: *Prošlost dubrovačke Astoreje*, Zagreb 1970, 16). Taj izraz Skok izvodi iz riječi šumiti (Prilozi ispitivanju, 136).

¹¹⁹ Jireček kaže da je izraz Umbula romanskog podrijetla (*Die Romanen I*, 60). M. Bartoli misli da je pod utjecajem venecijanskog dijelekta (*Das Dalmatische II*, 308), L. Zore drži da je nastalo od Vimbula te da je u vezi s vinom (*Paljetkovanje*, Rad JAZU 115, 223–224), Skok naprotiv da bi mogla biti hrvatskog podrijetla od obl. (Prilozi ispitivanju hrvatskih imena mjesta, 455).

¹²⁰ L. Zore kaže da je Malfum grčka riječ (*Dubrovačke tudinke*, *Spomenik SAN XXVI*, 13), Jireček da je romanskog podrijetla (*Die Romanen I*, 61), M. Bartoli da je ne samo preromanskog nego i prearijskog (*Le tre basiliche di Ragusa e la coppia basilica ed ecclesia*, Rešetarov zbornik, 1931, 414), Smodlaka pak da je preromanskog podrijetla (*Prilog VHAD LII*, 115).

¹²¹ Zore izvodi naziv Gruž od grčke riječi *grausion* (*Tudinke 6*, – *Paljetkovanje 234–235*), Skok piše da potječe od ilirske riječi (*Les origines*, 462, 447), Jireček smatra da je praslavenskog podrijetla (*Die Romanen I*, 60), Bartoli da je predromanskog (*Le tre basiliche*, 515), A. Colombis da potječe od ilirskog grabh (*Cherso, Gravosa e Gruž*, Rešetarov zbornik, 444), dok Vaillant kaže da potječe od »santa croce« (*ibidem*, 415). – Da Astoreja obuhvaća područje Župe, Šumeta, Rijeke, Zatonu, Gruža usp. »Comitatus de Astaria, videlicet Breno, Juncheti, Gravosi, Malfi et Umbole«, *Mon. rag. I*, 110. – Jireček, *Trgovački putevi*, 223.

¹²² »In Starea, id est terra firma«, *Mon. rag. II*, 228, – III, 17.

¹²³ Foretić, *Ugovor Dubrovnika*, 56, 93.

¹²⁴ Jireček, *Trgovački putevi*, 223, »Astaria = maritima, campus planus mari adiacens«. – Gelčić misli da riječ Astarea proizlazi od naše riječi starina jer da Dubrovčani posjeduju tu zemlju od starina, davnih vremena (*Dello sviluppo civile di Ragusa*, 6). Isto mišljenje zastupa i K. Vojnović, (*Državni rizničari republike dubrovačke*, Rad JAZU 127, 46), Zore je povezuje s klasičnim latinskim izrazom *aestuarium* (*Dubrovačke tudinke*, 4). Od te riječi izvodi je i Jireček (*Trgovački putevi*, 223). – Izraz Astarea javlja se i u spomenicima drugih dalmatinskih gradova (Splita, Trogira, Zadra) i grčkih (Krf, Negropont). Usp. Rački, *Documenta*, 149, – J. Lucius, *Memorie storiche di Tragurio ora detto Trau, Venecija 1673*, 520–521, – M. Barada, *Hrvatski vlasteoski feudalizam*, Zagreb 1952, 27. – K. Jireček, *Istorija Srba I*, 1952, 88, – J. Lučić, *Dubrovačka Astoreja (granice i područje do 1366)*, *Beritićev zbornik*, 1960, 49.

¹²⁵ Lučić, *Historijska topografija*, 276. – isti, *Prošlost dubrovačke Astoreje*, 11.

vot prije i u VII st.¹²⁶ Očito je da su se izbjeglice sklonile blizu svojih polja, posjeda da ih obrađuju i od njih žive. Oni koji su se nastanili na Spilanu vjerojatno su bili zaokupljeni obradom polja u Župi i u blizini razrušenog Epidaura. Oni pak koji su nastavali Gradac očito su nadgledali svoje posjede u Šumetu. Možda su se neki sklonili i na Trapit, ali za to nemamo potvrde u sačuvanim vijestima. U Župi, Šumetu i Trapitu pronađeni su mnogi arheološki spomenici i nalazi koji dokazuju da su tu živjeli starosjedioci koji su prije dolaska Slavena i Avara obrađivali svoja polja: ostaci puta kroz Šumet preko Dupca na Trapit prema Srebrnom, različni nadgrobni spomenici, natpisi, amfore, urne, novac, ostaci keramike, stupova, ploča, cisterni, kulturnih objekata, zidova, itd.¹²⁷ U okolici Epidaura 173 kolonista obrađivalo je svoja polja prije njegove propasti.¹²⁸ Postojao je dakle u tom kraju stanovit bujan proizvodni život. U Lapadu i Gružu nalet avarsko-slavenski nije prekinuo ni uništio stare zemljovlasničke odnose. U današnjem tzv. Gospinom polju ispod južnog obronka Montovjerne bio je posjed *Selvancanus (in plano Selvaçani, supra vallem de Sevaçano)*.¹²⁹ Taj naziv je rimskog podrijetla. Rimske izvedenice na *-anus* označuju, prema P. Skoku, neprekinuto postojanje, kontinuitet iz rimskog vremena.¹³⁰ Tu je dakle ostao Roman mirno uživajući i dalje svoje posjede neometan ni od koga. Slični starosjedioci zacijelo su se zadržali i na području Rijeke i Zatona. Budući da su svi stanovnici prije najvjerojatnije gravitirali starom Epidauru, sada u novim prilikama okreću se novoutemeljenom i podignutom gradu Dubrovniku, Ragusiumu, koji je preuzeo ulogu starog Epidaura. Oni postaju dubrovački podanici, pripadnici, stanovnici. Tokom vremena preseljavaju se u Ragusium koji se zbog toga širi. Svi su oni ostali u okvirima nove geografske i političke jedinice Dalmacije koja priznaje političku vlast, suverenitet Bizanta. Iz tog razloga oni plaćaju porez, danak, namjesniku carske bizantske vlasti u Dalmaciji, koji stoluje u Zadru. On najprije kao prokonzul, poslije kao arhont i strateg, ubire od njih danak koji Dubrovnik i njegovi izvangradski stanovnici plaćaju za svoje posjede izvan gradskih zidina, konkretno na području od Cavtata do Zatona. U IX st. bizantski car Vasilije I, da bi sredio odnose dalmatinskih gradova i zaleđa, određuje, kako smo istaknuli, da oni taj danak, porez, koji su dosad kao bizantski podanici plaćali strategu, zato jer imaju i obrađuju zemlju izvan gradskih zidina, daju hrvatskim knezovima u zaleđu da s njima žive u miru, a ne zato jer je to njihov državni teritorij. Tim činom nisu dalmatinski gradovi, među njima ni Dubrovnik, ni Bizant prestali biti neposredni gospodari tog područja, jer su gradovi postotak tog danka davali i dalje strategu da se označi, barem simbolično, njihova pokor-

¹²⁶ Marović, n. dj., 16-19.

¹²⁷ Lučić, O nekim problemima najstarije dubrovačke povijesti, 541.

¹²⁸ Suić, Limitacija agera, 22.

¹²⁹ Lučić, Historijska topografija, 293.

¹³⁰ P. Skok, Postanak hrvatskog Zadra, Radovi I, Institut JAZU, Zadar 1954, 42.

nost i podložnost bizantskom caru.¹³¹ Dubrovčani imaju dakle svoje zemlje izvan zidina još od VII st. i nije bilo potrebno da im ih netko daruje, niti da se oni bespravno šire na račun tuđeg teritorija prema zaleđu. Oni plaćaju danak zahumskim i travunjskim knezovima za svoj teritorij koji je sastavni dio njihove komune, kao što to Hrvatima plaćaju Zadrani i Splitsani, Trogirani, Osorani, Rabljani, Krčani. Danak koji Dubrovčani plaćaju knezovima iz zaleđa danak je »cijene mira« koji daje Dubrovnik kao samostalan »polis« unutar bizantskog carstva za svoj teritorij.¹³²

Da je to prvotno kopneno područje dubrovačko od VII st., navest ćemo još nekoliko dokaza.

U neposrednoj dubrovačkoj okolici, Astoreji, na njenom prostoru u granicama do 1357. – te godine su se Dubrovčani proširili na njene gornje dijelove u Župi, Šumetu i Rijeci – sačuvala su se imena mjesta, zaselaka, brda, zemljišta, dolaca, što se jednom rječju zovu toponimi; Zatim nazivi potoka, rijeka, voda općenito, to su hidronimi. Nazivi i podrijetlo tih toponima i hidronima ukazuje na različnost etničkih slojeva toga područja od prapovijesti.

U znanosti prevladava mišljenje da su slijedeći toponimi i hidronimi iz Astoreje ilirskog, a neki možda i predilirskog podrijetla: *Arion, Asamum, Burnum, Ragusium, Epidaurum, Gravosum, Brenum, Subbrenum*. Za *Malfum* se drži da je predslavenskog podrijetla. *Pile* je grčkog, a *Todero* vjerojatno grčko-bizantskog.

Romanskog su podrijetla:

u Župi: *Civitas Vetus, Portus de Gondula, Molina, Bullentum supra Molendina, Punta, Coppi, Balla, Puncta sancti Pelegrini, Balta, Chivaci, plan de Breno, Lanita, Morete, Le Belche, Aqua Spilan, Costeria, Patagus magnus, in Subazonem, Petra magna;*

na Brgatu: *Uergatum, Mons Castru, Tomba communis, Mons sancte Barbare, Cresta, Caput sancti Sergii, Fundo Fudo, Aquiza;*

u Šumetu: *Juncetum, Suth Vid, Ses vias, Centesla, in campo Juncheti, Arena, ad Callem, patagus magnus, Sella;*

u Rijeci: *Umbula, in portu Umbole, in Bullento, Raçato, Tuttman, casale sancto Stephano, Labes de Acarava, Lauragna, Curvella, Acrasti, Bucha Ombole;*

u Zatonu: *Tefilin Don, in portu Malfi, de Bullento, Puncta;*

u Gružu i okolici grada: *Caput ficus, Portus Gravosii, Gimani, apud sanctum Martinum, Mandaljena, Mons Acutus, in plano Selvançani, Mons Bertus, sanctus Lunardo, Tres basilicas, Mons sancti Elie, Tomba, Dançe, Posta Lapedo, supra Chasta Gnidum, burgus extra menia civitatis, ad montem sancti Jacobi, Agnara, patagus maior, Iudeca, Spelunca Mauritiu.*¹³³

¹³¹ DAI, gl. 30.

¹³² Foretić, Ugovor Dubrovnika, 99, 102, 111.

¹³³ O svim tim toponimima i hidronimima s oznakom gdje se nalaze usp. Lučić, Historijska topografija, 275–299, – isti, Prošlost dubrovačke Astoreje, 11–24.

Nabrojani predromanski i romanski toponimi i hidronimi (one predromanske preuzeli su Romani) jesu predslavenski (osim onih srednjovjekovnih romanskih). Pokrivaju čitavo područje Astareje. Gušći su i brojniji bliže Dubrovnika, a rjeđi što su udaljeniji.

Od toponima romanskog podrijetla moramo razlikovati one koji potječu: 1) iz rimske epohe, npr. *Lapedo*, *Labes*, *Arena*, *Spelunca Mauritii*, *Mons Acutus*, *Selvançanus* i dr. – 2. romansko-kršćanske: *Caput sancti Sergii*, *apud sanctum Martinum*, – 3) romansko-dalmatske: *balta*, – 4) romanske srednjovjekovne (rane i kasnije epohe) uopće: *Tomba*, *Posta*, i sl., –5) romansko-slavenske: *aquiça*.

Pokraj predromanskih i romanskih javljaju se i slavenski za pojedine iste toponime i hidronime: *Malfum* – Zaton; *Bullentum* (u Rijeci) – Oko; *Junchetum* – Šumet; *Aquiça* – Loquiça; *Bullentum* (u Mlinima) – Vrelo, Vrilo; *Burnum* – Gradac; *Brenum* – Žrnovnica. To je dokaz da se Slaveni postepeno naseljavaju pokraj Romana, ali i kasnije.

Slavenski toponimi i hidronimi jesu:

u Župi: *Žrnovnica*, *Obod*, *Ljuta*, *Gruda*, *Urela*, *Gorica* (kod Kupa), *Petračina voda*, *Makoši*, *Grupšić*, *Grbavac*, *Gradac*, *Poljice*, *Dubac*,¹³⁴ *Trapit*, *Sijelo*, *Blato*, *Dol*, *Lazine*, *Otok*, *Čelopeci*, *Oklade*, *sub Brego*, *Gorice* (kod Čibače Donje), *Donja Glavica*, *Podenič*, *Miševec*, *Pijavica*, *Mravinac*, *Mlati*;

u Šumetu: *Šumet*, *Plašilo*, *Opsica*, *Carina*, *Pod Botom*, *Torac*, *Makovići*, *Drijen*, *Stančičino*, *Urilo*;

na Brgatu: *Željezna ploča*, *Konjuška ploča*, *Kozerice*, *Lokvica*, *Aguzice*;

u Rijeci: *Oko*, *Prijevor*, *Mokošice*, *Toplo brdo*, *Gorava*, *Makošina gruda*;

u Zatonu: *Zaton*, *Lozica*, *Urbica*, *Dol* (u Vrbici), *Dol* (u Zatonu), *Granica*, *Gruda*, *Poljice*;

u Gružu i okolici grada: *Ledine*, *Dolina*, *Jamine*, *Ploče*, *Uišnjica*, *Brela*.¹³⁵

Raspored i položaj neslavenskih i slavenskih toponima omogućuje nam da zaključimo:

u okolici Dubrovnika sačuvali su se ostaci najstarijih slojeva ljudskog postojanja od predilirskog, ilirskog, romanskog do slavenskog razdoblja. Različiti etnički slojevi se ne uništavaju, nego na stari sloj dolazi novi. Vršiti se stanovito preslojavanje koje održava kontinuitet ljudske zajednice, ljudskog organiziranog života u tom kraju. Slaveni u VII st. nisu uspjeli razbiti, uništiti taj kontinuirani proizvodni život. On je i dalje postojao.

¹³⁴ O Dupcu usp. Tomislav Macan, *Voda Dubac*, *Dubrovački horizonti*, 5, 1970, 51–6.

¹³⁵ O položaju svih tih hidronima i toponima Lučić, n. dj., 275–299, 11–24.

Slavenski knezovi iz zaleđa nisu bili gospodari Astareje. Slavenskih lokaliteta blizu Dubrovnika ima najmanje. U Gružu i okolici grada ima malo slavenskih toponima: Jamine, Ledine, Dolina, Ploče, Višnjica, Brela. Dokaz je da Romani nisu brisali i uništavali Slavene u svojoj neposrednoj blizini, nego da su Slaveni pomalo prodirali među Romane. Dubrovčani se nisu širili iz Ragusiuma uzimajući slavenski teritorij, jer bi u tom slučaju sretali isključivo slavenske toponime. A toga nema. Prodor Slavena dolazio je sa sjevera i sjeverozapada. Na području Zatona prosječno ima najviše slavenskih toponima.¹³⁶ Tu je pritisak Slavena bio najjači jer je Zaton najudaljeniji od Dubrovnika,¹³⁷ Slavenski element tijekom kasnijih stoljeća počeo je prevladavati. Zbog toga su se mnogi neslavenski toponimi jednostavno izgubili (*Todero, Mons Acutus, Arena, Acarava, Selvançano, Burnum* itd). Od neslavenskih sačuvali su se uglavnom oni koji su bili vezani uz kultne objekte pa su ih Slaveni preuzeli preko kršćanstva: *Lunardo, Mandaljena, Pelegrin, Sustjepan, Sutvoid* itd. Lokaliteti s prefiksom *su-, sut-*, ukazuju da su nastali u ranom kršćanskom, romanskom razdoblju starijem od romansko-dalmatskog.¹³⁸ Oni su dokaz postojanja tijesnih veza između doseljenih Slavena i starih romanskih, kršćanskih stanovnika obale.¹³⁹

Romani i malobrojni slobodni Slaveni susreću se ovdje ravnopravno. Njih zacijelo veže rimsko privatno pravo, vlasništvo nad zemljom u čemu očitó prednjače izbjeglice iz Epidaura. Ti se Slaveni nalaze pod dubrovačkom upravom, a ne susjednih vladara. Jedino se, naime, tako može protumačiti isprepletenost romanskih i slavenskih toponima u neposrednoj okolici grada u kojima su romanski kudikamo brojniji. Preko tih izbjeglica Romana, sada utemeljitelja Dubrovnika sačuvali su se kroz njihov proizvodni kontinuitet stari romanski toponimi i stvorili novi. Granice i gustoća romanskih toponima i hidronima jest ujedno granica njihovih posjeda, njihove vlasti, granica dubrovačkog teritorija. Zato unutar poljoprivrednih površina, polja, u Astareji ne vrše slavenski vladari nikakvu vlast, nikakvu jurisdikciju, nego je tu isključivo dubrovačka uprava. Na tom području nema nijedne darovnice slavenskih vladara.

Ne možemo prihvatiti mogućnost da su sva predromanska i romanska naselja spaljena i uništena u VII st. Da su naletom Slavena i Avara bila zbrisana sva stara naselja i posjedi, bila bi na njihovim zgarištima nikla nova, drugačija toponomastika i kultura koja ne bi imala veze s prošlošću. Ona bi bila sasvim slavenska. Ne bi se bio uspio sa-

¹³⁶ Kod Zatona je mjesto Obrovo. Neki su povjesničari skloni u tom toponimu tražiti podrijetlo u Avarima. Usp. Sv. Čorović, *Historija Bosne*, 1940, 102. – J. Kovačević, *Istorija Crne Gore do kraja XII st.*, u *Istorija Crne Gore*, I, Titograd 1967, 285.

¹³⁷ »Slavenska bujica zaustavila se u Poljicima«, *Medini*, n. dj., 160.

¹³⁸ P. Skok, *Slavenstvo i romanstvo na Jadranskim otocima* I, 259.

¹³⁹ K. Jireček, *Das christliche Element in der topographischen Nomenclatur der Balkanländer*, Beč 1897, 21. – V. Putanec, *Refleksi starodalmatoromanskog pridjeva sanctus u onomastici obale Hrvatske*, *Slovo* 13, Zagreb 1963, 137–176.

čuvati nijedan prapovijesni i neslavenski lokalitet da nisu mnogi Romani preživjeli i nastavili svoj organiziran, proizvođan život. Ti bi se Romani bili netragom izgubili kao što su nestali Romani i njihovi lokaliteti u daljoj okolici Dubrovnika pred naseljavanjem Slavena. Za Konavle nedvojbeno znamo da su ih u potpunosti naselili Slaveni i da su isključivo oni tu vladali.¹⁴⁰ Zbog toga je toponomastika Konavala toliko slavenska da je izvan sumnje da je tu ostalo išta romanskog osim naziva Konavli (iako neki smatraju da ni taj nije romanski). Sličan je slučaj i s Dubrovačkim primorjem. Tu je preostalo nekoliko neslavenskih lokaliteta u moru slavenskih.¹⁴¹ To je zato jer su Konavli i Dubrovačko primorje bili pod vlašću slavenskih knezova, a ne Dubrovčana od VII st. dalje. U Astoreji je opet drugačiji etnički sastav stanovništva jer je i politička vlast tu druga nego u Konavlima i Primorju.¹⁴²

7.

Iz izvještaja Konstantina Porfirogeneta može se samo općenito odrediti i nazrijeti površina prvotnoga kopnenog dubrovačkog teritorija. Ono leži prema Zahumlju i Travunji. Određenije o tim granicama možemo govoriti od XI st. dalje, jer od tada imamo prvorazredne isprave i druge izvore, ali smo i tada u neprilici. Naime, susjednim je vladarima nekiput uspijevalo otrgnuti dio toga dubrovačkog teritorija, sebi ga pripojiti i tako smanjiti dubrovački.¹⁴³

Sjeverozapadna granica Astoreje bila je bez sumnje kod Zatona. To se dade razabrati iz slijedećih događaja.

U pol. XI st. dukljanski vladar Vojislav zavladao je zaledem Dubrovnika do Stona,¹⁴⁴ ali ne osvojivši Astoreju. Bizantski strateg u Dubrovniku Katakalon, predložio je Vojislavu da se sastanu. Namjeravao je tom zgodom zarobiti Vojislava. Vojislav ga je međutim preduhitrio. Zarobio je stratega i odveo ga lađom u Ston. To se dogodilo godine 1042.¹⁴⁵ Kao mjesto njihova sastanka možemo isključiti Dubrovnik i njegovu najbližu okolicu: Gruž, Rijeku. Bizantski pisac Kekaumen, koji opisuje događaj, bio bi svakako naglasio blizinu Dubrovnika da su se tu negdje sastali. Dubrovnik, Gruž i Rijeku treba isključiti i zbog toga jer je teško vjerovati da bi ga Vojislav zarobio i odveo upravo blizu grada, tako reći pred gradskim vratima, a da oružane straže i galije ne bi to spriječile. Mjesto sastanka treba tražiti u smjeru Stona, jer je

¹⁴⁰ DAI, gl. 29. i 34.

¹⁴¹ Sindik, n. dj., 28.

¹⁴² Lučić, Prvotni kopneni teritorij Dubrovnika, 45-46.

¹⁴³ Foretić, Ugovor Dubrovnika, 72.

¹⁴⁴ Jireček, Istorija Srba I, 134.

¹⁴⁵ C e c a u m e n i Strategicon (ed. Wassiliewski-Jernstedt) 1896, cap. 74. - O datiranju tog događaja s literaturom, Foretić, Dalmacija prema Hrvatskoj, str. 773. - Ferluga, n. dj. 101.

Vojislav tamo odveo zarobljenog stratega. Sastanak se, kako opisuje Ke-kaumen, održao na granici »u sredini strategove teme i toparhova (Vojislavljeva) područja«. Od Dubrovnika do Stona postoje samo dvije zgodne luke za pristajanje brodova: Zaton i Slano. Zaton je u srednjem vijeku poznatiji kao luka, a nalazi se na granici Astoreje. Sastanci se državnika obično drže na granici. Zato se može dopustiti da su se tu sastali. Zaton bi prema ovom zaključku bio granica temata, Dubrovnika, Astoreja prema Vojislavovu području.

Granice u Šumetu odredit ćemo prema posjedima lokrumskog benediktinskog samostana. Taj je samostan utemeljen godine. 1023.¹⁴⁶ Sačuvale su se četiri samostanske isprave poznate kao tzv. lokrumski falsifikati. Datirane su od godine 1000. do 1115.¹⁴⁷ U njima stoji da su susjedni dukljanski vladari Bodin, sudac Boleslav, sudac Grdo i kralj Đorđe darovali lokrumskom samostanu crkvu sv. Martina u Šumetu sa zemljom i pripadnostima. Darovana crkva i te zemlje nalaze se u sjeveroistočnom dijelu šumetskog polja. Iz tih podataka zaključujemo da su polja u Šumetu već davno bila zaposjednuta od strane dubrovačkih građana, pa lokrumskom samostanu ne preostaje drugo nego da stječe posjede izvan šumetskog polja. Budući da je samostan utemeljen u početku XI st., a tada ne stječe zemlje u šumetskom polju, to je zacijelo dokaz da je šumetska dolina u X st. bila dubrovačka u tom smislu da Dubrovčani u njoj imaju svoje posjede. Oni za te posjede od IX st. plaćaju danak slavenskim vladarima iz zaleđa. Prije IX st. taj je danak ubirao predstavnik bizantske vlasti u Dalmaciji. Budući da se darovnice susjednih vladara lokrumskom samostanu tiču područja koje se nalazi izvan šumetskog polja, ti vladari ne vrše nikakvu jurisdikciju, nikakvo pravo u šumetskom polju jer je ono očito dubrovačko. Darovnicama tih vladara teritorij Dubrovnika proširio se zajedno s posjedom lokrumskog samostana dalje prema brdu, prema zaleđu.¹⁴⁸ Oko tih posjeda oko crkve sv. Martina vodi se spor i god. 1193. Tad je dokazano da zemlja pripada samostanu, Dubrovniku.¹⁴⁹

U istom smislu trebalo bi shvatiti vijest iz izvotka jedne isprave iz istih tzv. lokrumskih falsifikata iz vremena između godine 1023. i 1050. Tu piše da je kralj Radoslav sagradio samostan u Platu u Župi i dao ga samostanu na Lokrumu.¹⁵⁰ Plat se nalazi izvan župskog polja. Samostan dakle dobiva posjede tamo gdje može, gdje nema dubrovačkih zemljovlasnika, a nema ih u kraju oko Plata. Dubrovčani su u Pla-

¹⁴⁶ Cod. dipl. I, 62–64. – I. Ostojić, Benediktinci u Hrvatskoj II, Split 1964, str. 420. i dalje.

¹⁴⁷ Usp. tekst isprava kod Šišić, Ljetopis popa Dukljanina, 196–199.

¹⁴⁸ Lučić, Prvotni teritorij Dubrovnika, 56.

¹⁴⁹ Tekst isprava u Šišić, Ljetopis Popa Dukljanina, 200. – Foretić, Ugovor Dubrovnika, 76.

¹⁵⁰ Tekst dokumenta kod Šišić, n. dj., 188.

tu dakle izgubili Spilan kao što su isto tako u Župi, na račun zaleđa, izgubili Gradac, Obje su utvrde svojedobno bile prva skloništa epidaurskih izbjeglica.

Blizu Plata, vjerojatno u današnjim Solinama, jugoistočno od Mlina, darovao je 1164. Devesije, gospodar Konavala i Žrnovnice, zemlju u Župi svom zetu Dubrovčaninu Mihaču u ime miraza svoje kćeri Dragoslave.¹⁵¹ Budući da se Devesije naziva gospodarom Konavala i Žrnovnice, ovdje, između Solina, Plata i Konavala, treba tražiti postojanje one župe Žrnovnice koju spominje Ljetopis Popa Dukljanina.¹⁵² Žrnovnica tada dakle obuhvaća područje izvan župskog polja. Gradnjom samostana u Platu¹⁵³ i stjecanjem Solina Dubrovčani su razmakli granice svojih posjeda, a time i svog teritorija.¹⁵⁴

U Rijeci Dubrovačkoj, na imanju koje je Dubrovčanin Savin već davno prije darovao benediktincima iz Monte Cassina, ovi su za opata Oderizija IV (1123–1126) osnovali samostan sv. Marije u Rožatu. Samostan je potkraj XII st., točnije 1197. i 1198, dubrovačka općina predala lokrumskim benediktincima.¹⁵⁵ Iz toga se vidi da je Rožat bio dubrovački potkraj XI i u početku XII st.

U takvoj situaciji kad Dubrovčani drže svoje neposredno zaleđe od Zatona preko Rijeke, Šumeta, Župe do Plata pa dalje do Cavtata – svoje stare postojbine – zaratio je s njima raški župan Stevan Nemanja 1184–1186. Mirovnim ugovorom od 27. IX 1186. Nemanja neosporno priznaje Dubrovčanima mirno posjedovanje njihove baštine (*hereditas*) koju drže od starine, od djedova i pradjedova svojih. Ta baština, *hereditas* jest Astoreja u onom prostoru kako smo je označili: glavna polja, vinogradi i plodne doline u Župi, Šumetu, Rijeci, Zatonu i Gružu s okolicom grada. Nemanja ne traži da mu Dubrovčani za tu svoju djedinu plaćaju bilo kakav porez, danak. Očito na to nije imao prava. Doslovni tekst glasi: »*salva tamen hereditate Raguseorum, quam antiquitus possederunt ex avis et proavis suis*« (priznajući pak djedinu Dubrovčana, koju su starinom posjedovali od otaca, djedova i pradjedova svojih).¹⁵⁶

¹⁵¹ SCD II, 98–99. – O datiranju te isprave, Foretić, n. dj., 74.

¹⁵² Ljetopis Popa Dukljanina (ed. Šišić), gl. XXX str. 326. – Da je prvotna župa Žrnovnica bila iznad Vrela u Mlinima i Duboke Ljute usp. M. Dubac, (pseudonim Tomislava Macana), Vrelo, rječica u dubrovačkoj Župi, Priroda XLV, Zagreb, br. 7, str. 258.

¹⁵³ Do danas se nisu pronašli nikakvi tragovi tog samostana, pa se može s pravom sumnjati u taj podatak.

¹⁵⁴ Naziv Žrnovnica proširio se tijekom vremena na čitavu Župu. Stoga su neki bili mišljenja da je čitava Župa – Žrnovnica bila pod Travunjom. Zbog toga je predstavnik barske nadbiskupije 24. II 1252. izjavio u sporu s dubrovačkim nadbiskupom da se jurisdikcija dubrovačkog nadbiskupa proteže samo do brda koje je ispred Dubrovnika, SCD IV, 438. Šišić smatra da je taj podatak, preuzet iz Ljetopisa Popa Dukljanina (Šišić, Letopis, 48–49). Zbog toga tu očitu netočnost ispuštam i ne uzimam u razmatranje.

¹⁵⁵ Foretić, n. dj., 73–78. – Ostojić, n. dj., 432–433.

¹⁵⁶ Foretić, n. dj., 53–54, 70.

Prvotni kopneni i izvangradski dubrovački teritorij, njegov gradski ager, u izvorima zvan *baština*, *hereditas*, *terra firma*, *Āstareja*, sastavni je dio grada Dubrovnika, njegove uprave u svojem osnovnom opsegu zacijelo još od VII st. Tu je tvrdnju davno u XVIII st. svojim riječima izrazio i Dubrovčanin Nikola Ivanov Bona koji kaže da su Dubrovčani posjedovali Župu od početka, da se s pravom može nazvati da je ona dubrovačko polje, dubrovački ager.¹⁵⁷

V

PROŠIRENJE DUBROVNIKA NA OTOKE

Drugi dio dubrovačkog kotara čine otoci (*Insulae*). Oni kao prstom okružuju njegovo kopno. To su: Mrkan, Bobara, Supetar, Lokrum, Grebeni, Daksa, Sv. Andrija, Koločep, Lopud, Rudo, Šipan, Jakljan, Olipa i nekoliko otočića uz Šipan (Tajan, Crkvine, Kosmeč, Mišnjak). Neki među njima su nenaseljeni: Bobara, Grebeni, Rudo i dr. Otoke Mrkan, Supetar, Daksa, Lokrum, Sv. Andrija, Jakljan dubrovačka općina dala je srednjem vijeku na upotrebu crkvi (nadbiskupiji i redovničkim zajednicama). Tako ih je na neki način izdvojila iz svoje neposredne uprave, odnosno vršila je svoja komunalna prava nad njima preko crkvenih i redovničkih zajednica. Preostali otoci: Koločep, Lopud i Šipan bili su naseljeni proizvodnim stanovništvom. Zbog toga je Dubrovnik nad njima vršio neposrednu vlast, podvrgao ih pod svoju neposrednu upravu. Ta tri otoka su otoci (*Insulae*) u pravom smislu riječi.¹⁵⁸ Svi ostali otoci i otočići, grebeni, hridine i sl. uklopili su se u opći pojam dubrovačkog kotara (distrikta).¹⁵⁹ Kad se dakle u izvorima spominju Otoci, to se redovito samo odnosi na Koločep, Lopud i Šipan s njihovim manjim otočićima i grebenima uza se.

Koločep se u srednjem vijeku piše *Calamota*, *Calametum*.¹⁶⁰ Lopud se zove *Dalafota*, *Dalafotum*, *de la Fodum*, *Dalafodum*, *Dalaffo-*

¹⁵⁷ »Comitatus Breni . . . Hunc a principio Rhacusani possederunt, qui ut antiquissimus, merito Rhacusanus ager appellari possit. Fuere hic duo Epidauriorum castella Gradaz et Spilan, quorum his temporibus vix vestigia permanent«, u »Descriptio ditionis Rhacusanae, auctore Nicolao Joannis de Bona, patricio Rahacusano, Dubrovnik 1790, 29.

¹⁵⁸ Statut VI, 62.

¹⁵⁹ Statut VIII, 24.

¹⁶⁰ Statut 427. – Div. canc. 1,50', 141. – Test. 2,51'. – Jireček izvodi podrijetlo naziva Calamota od calametum što bi bilo u vezi s trskama (Zbornik Konstantina Jirečeka II, 70). Skok se naprotiv zalaže za izraz calamatus u značenju da je opskrbljen trskama. Hrvatski naziv Koločep po njemu je možda predodžba o vinogradskoj vrijednosti otoka (Slavenstvo i romanstvo na Jadranu I, 242–245). M. Karas kaže da je naziv grčkog podrijetla (Karas, Toponimia wysp elafickich na Adryatiku, Wrocław-Warszawa-Krakow 1968, str. 101. O toj knjizi usp. recenziju P. Šimunović, Toponimija dubrovačkog otočja, Onomastica Jugoslavica 1, Ljubljana 1969, 189–216). – Općenito o Koločepu, usp. V. Lisičar, Koločep nekoć i sada, Dubrovnik 1932. – Koločep obuhvaća 235 ha površine.

dium, Dallafodum.¹⁶¹ Šipan nosi nazive *Juppana, Jupana, Giupana, Zupana* i sl.¹⁶² Čitav arhipelag oko Šipana do Dakse nosi skupno ime *Elaphites*, odnosno Elafiti kako ih u starom vijeku naziva rimski pisac Plinije Stariji.¹⁶³ Smatra se da ima sedam Elafitskih otoka: Olipa, Jakljan, Šipan, Lopud, Koločep, Daksa i Ruda. (Neki mjesto Ruda ubrajaju Lokrum).

U povijesnoj znanosti nije sporno da su Mrkan, Bobara, Supetar, Lokrum, Daksa, Sv. Andrija postali sastavni dio Dubrovnika još od njegova utemeljenja. O vremenu njihova pripojenja Dubrovniku zacijelo se ne raspravlja zbog toga što su tada bili nenaseljeni, a stoga nisu bili interesantni ni Slavenima. Nisu pružali prirodne uvjete za privredu i obrađivanje. Nad njima je imao upravu tko im je najbliži i ima neposrednu prometnu korist. Očito je da ih je iz tog razloga dubrovačka komuna, većinom u kasnijim vremenima, predala na korištenje, na upotrebu redovničkim zajednicama kao prikladno mjesto za molitvu i redovničku osamu.

Pitanje je kada su otoci u pravom smislu riječi, tj. Koločep, Lopud i Šipan, postali dubrovački?

Najstarija dubrovačka kronika sačuvana u Anonima ništa ne priča o vremenu i načinu kada su Elafiti došli pod Dubrovnik, niti bilo što govori o naknadnom teritorijalnom proširivanju na Otoke, iako piše o širenju Dubrovnika izvan grada. Iz toga bi se dalo zaključiti da su stari Dubrovčani smatrali prirodnim da su ti Otoci dubrovački od početka i da se to ne mora posebno isticati. Analist Ranjina navodi da su Dubrovčani prije stjecanja Župe, Brgata, Šumeta, Rijeke i Zatona posjedovali Koločep.¹⁶⁴ Po tom se kazivanju može prosuditi da su Koločep, a s njim i Elafiti svi zajedno, svakako najstarije područje Dubrovnika, starije od Astoreje. Ni S. Razzi (1531–1611) ne spominje da su Dubrovčani naknadno, nakon utemeljenja, posebno stjecali Elafite.¹⁶⁵

¹⁶¹ Div. canc. 1,150; 3,45; Praec. rectoris 2,9', – SCD IV, 40, – V, 172, –VII, 145, – Statut, 433. – Jireček pretpostavlja da naziv proizlazi iz stare riječi *Elaphites* (Zbornik Konstantina Jirečeka II, 70), Skok misli da naziv *Lafota* proizlazi iz grčke riječi *élaphos*, što u daljem razvoju uzrokuje pojavu izraza *Lafota*, odnosno hrvatski oblik *Lopud*. Prema tome *Lopud* znači »otok koji ima jelenovu nogu« (Slavenstvo i romanstvo I, 239–240). Karas se slaže da potječe iz grčkog jezika, ali od *elaphopus* (Karas, n. dj., 101). Općenito o *Lopudu*, V. Lisičar, *Lopud* historički i savremeni prikaz, Dubrovnik 1931. – *Lopud* obuhvaća 434 ha površine.

¹⁶² J. Lučić, *Prošlost elafitskog otoka Šipana*, Starohrvatska prosvjeta III, 1968, sv. 10, str. 96. – Farlati tumači taj naziv pomoću slavenskog izraza *jupanus* = župan (*Illyricum sacrum* IV, 71). Sindik misli da je neslavenskog podrijetla (Sindik, n. dj., 24). Skok smatra da se izraz *Zuppana* može protumačiti iz grčkog jezika. Nagada da se tu krije možda grčki adjektiv *gýpinos* = orlovski. Za hrvatski oblik *Šipan* kaže da potječe od izraza *Zuppana* (Skok, n. dj., 234–236). Karas se slaže sa Skokom (Karas, n. dj., 101). – Šipan obuhvaća 2054 ha površine.

¹⁶³ C. Plinii, *Secundi Naturalis Historiae* (ed. L. Janus), 1870. I. III, cap. 30 (III, 152). Skok izvodi riječ *Elafiti* iz grčke *élaphos* = jelen, s time da množina glasi *Elaphitides*, a označuje zemlju »bogatu jelenima« (Skok, n. dj., 229).

¹⁶⁴ Anonim, 3–35. – Ranjina, 194.

¹⁶⁵ Razzi, n. dj., 230–233.

Prvi je L. Cerva Tubero (1459–1527) nabacio da su Slaveni djelomice poklonili, a djelomice prodali otoke Dubrovčanima.¹⁶⁶ M. Orbini († 1614) je jasniji: otoke Šipan, Lopud i Koločep prodao je 1075. Dubrovčanima Silvestar, sin dalmatinskog kralja Pavlimira.¹⁶⁷ J. Luccari (Lukarević) vjeruje da je dalmatinski kralj Silvestar u IX, odnosno X st. jeftino prodao te otoke Dubrovčanima.¹⁶⁸ Za J. Rastića (1671–1735) taj darovatelj je kralj Slavonije.¹⁶⁹ S. Cerva (Crijević) (1686–1759) kralja Silvestra dovodi u vezu s hrvatskim kraljem Petrom Krešimirom i tvrdi da je 1080. izvršio taj poklon Dubrovčanima.¹⁷⁰ I. Mattei (Matijašević) (1713–1791) ponavlja tvrdnje Grijevića.¹⁷¹ D. Farlati (1690–1773) prvi put iznosi da je Silvestar srpski kralj. I on meće darovanje u 1080. godinu.¹⁷² Za M. F. Appendinija (1768–1814) Silvestar je hrvatski kralj.¹⁷³ J. H. Engel (1770–1814) mjesto Silvestra kao darovatelja tih otoka označuje dukljanskog vladara Mihajla (1050–1080).¹⁷⁴ U XX st. priču o darivanju tih otoka podgrijavaju N. Zv. Bjelovučić, koji Silvestra naziva hrvatskim kraljem,¹⁷⁵ V. Lisičar, koji ne imenuje vladara-darovatelja nego kaže da je to bio jedan hrvatski kralj,¹⁷⁶ S. Puhiera, koji piše da su Dubrovčani u X st. kupili Šipan od zahumskog vladara.¹⁷⁷ I. Sindik priznaje da se ne zna kad su Elafiti došli pod Dubrovnik, ali drži da su do XI st. bili pod vlašću slavenskih knezova, a od XI st. da su dubrovački.¹⁷⁸

Po tim pričama dakle neki kralj Silvestar kao slavenski vladar (u historiografa XVII–XVIII st.), zatim on kao hrvatski (dalmatinski) kralj (u pisaca XVII–XXst.), potom kao srpski vladar (jedan strani pisac u XVIII st.) i napokon kao dukljanski vladar Mihajlo (kod nekih povjesničara XIX i XX st.) darovao je Dubrovčanima Elafite. Iako se svi ne slažu kada su Dubrovčani stekli Elafite da li u IX, X ili XI st., prevladava u većine mišljenje da se to dogodilo u XI st., točnije godine 1080. Da je sve to najobičnija priča dokazuje činjenica da se legendarni kralj

¹⁶⁶ L. C. Tubero, n. dj., 10–11.

¹⁶⁷ Orbini, n. dj., 194.

¹⁶⁸ Luccari, n. dj., 11–12.

¹⁶⁹ Resti, n. dj., 27.

¹⁷⁰ Cerva, n. dj., 52–53, 57.

¹⁷¹ Mattei, Zibaldone II, 221.

¹⁷² Farlati, n. dj., 41, 71.

¹⁷³ Appendini, n. dj., I, 252. – Isto tako i Skurla, n. dj., 3.

¹⁷⁴ Engel, n. dj., 21. – U tome ga slijedi i Skok, n. dj., I, 35.

¹⁷⁵ Bjelovučić, n. dj., 22–27.

¹⁷⁶ Lisičar, Koločep, 23.

¹⁷⁷ S. Puhiera, Srednjovjekovne crkve na ostrvu Šipanu kod Dubrovnika, Starinar, NS V–VI, Beograd 1954/55, 240.

¹⁷⁸ Sindik, n. dj., 11. – U posljednje vrijeme J. Kovačević bez ikakva povijesnog prava i razloga i bilo kakva oslonca na pravovaljane izvore i podatke i dokaze smjestio je Elafitske otoke u srednjovjekovnu Dukljansku državu kao njen sastavni, državni dio. Usp. Istorija Crne Gore I, 1967, 355–357. i dalje. O metodičnosti J. Kovačevića pri takvim i sličnim postupcima usp. S. M. Štedimlija, Razmatranja o povijesti Hrvata, Crkva u svijetu, 5, Split 1967, 73.

Silvestar, čije postojanje i kraljevanje ne može potvrditi nijedan prvorazredni dokument, spominje kao darovatelj tek kod pisaca od XVIII st. dalje. Do tog vremena nitko od Dubrovčana i dubrovačkih povjesničara ne zna ništa o darovanju ni o pripadnosti Elafitskih otoka bilo kojem slavenskom vladaru,¹⁷⁹ pa je priča o tome i neuvjerljiva.

Položaj Otokâ je takav da su usporedno smješteni nasuprot kopnu. Šipanu je najbliži Pelješac, odnosno Ston kao izrazito staro naseljeno mjesto. Nasuprot Šipanu leži u svojoj uvali Slano, središnja točka kopnenog pojasa koje se kasnije prozvalo Dubrovačko primorje. Ston i Slano bili su poznata središta stare rimske kulture i ranokršćanskog života. Tu su pronađeni brojni arheološki nalazi iz tog razdoblja,¹⁸⁰ što ukazuje na aktivan gospodarski i duhovni život tog kraja u kasnijoj antici. Kad su se Slaveni i Avari, a kasnije i Hrvati doselili ovamo, oni su djelomice uništili, a djelomice protjerali Romane, tako da su nestali gotovo svi tragovi romanstva u Stonu (Pelješcu) i Slanom (Dubrovačkom primorju) koji bi se mogli odraziti preko toponima i hidronima. Ta su područja postala posve slavenska. Kao što su se Romani općenito s dalmatinskog kopna prebacivali na otoke bježeći i spasavajući se pred Slavenima u VII st., tako su se bez sumnje preživjeli Romani s Pelješca, Stona i Slanog u VII st. povukli na najbliže otoke. Najbliži otoci spasa za Romane iz Stona i Slanog jesu Elafitski otoci, u prvome redu Šipanu. Ti otoci su pružili stvarnu zaštitu i mogućnost daljeg opstanka.¹⁸¹

¹⁷⁹ S pravom je ustvrdio B. Cvjetković da »sva pričanja o tobožnjim darovnicama ovih otoka Dubrovniku od ovih ili onih vladara, samo su fantazija poznijih vremena«. B. Cvjetković, *Povijest Dubrovačke republike I*, 1917, 93. – Iscrpniji pregled svih tih mišljenja u Lučića, n. dj., 105–111.

¹⁸⁰ O starim rimskim ostacima na Pelješcu usp. N. Bjelovučić, *Poluotrovo Rat (Pelješac)*, Beograd 1922, 183, 195. U posljednje vrijeme Zavod za zaštitu spomenika kulture u Dubrovniku vršio je arheološka iskapanja u Stonskom polju. Tu je iskopana stara rimska bazilika i pronađeni drugi antički nalazi. – U Dubrovačkom primorju najviše je Romana bilo u Slanom gdje su imali jaku kršćansku općinu. Usp. F. Bulić, *Necropoli antica a Slano di Ragusa*, Bull. di arch. e storia dalmata XXIX, 1901, 85–98. – J. Zeiller, *Les origines chrétiennes dans la province de Dalmatie*, Paris 1906, 130. – U Župnom uredu u Trstenom nalazi se starokršćanski arheološki ulomak koji se može pridružiti već starijim nalazima.

¹⁸¹ Elafitski otoci su bili naseljeni u dalekoj antici najprije od Ilira. Prolazno su bili i Grci njihovi gosti. Nazočnost Grka može se pretpostaviti prema nazivu Elaphites koji se jednostavno tumači grčkim podrijetlom. Grci bi se u tom slučaju naselili na Elafite od VI – IV st. prije n. e. Dubljih tragova, osim tog naziva, nema. Zbog toga ukoliko su se Grci tu iskrcali, njihovo zadržavanje i nazočnost nije bila čvrsta ni stalna. U II st. prije n. e., točnije 167. Rimljani su potukavši ilirskog kralja Genčija zauzeli istočnu jadransku obalu od današnje sjeverne Albanije do lijeve obale Neretve. Do tada su ta obala i otoci pripadali Ilirima. (Titus Livius, *Ab Urbe condita XLIV*, 30. – Novak, *Prošlost Dalmacije I*, 36–37). Rimljani su ostavili brojne arheološke tragove svoje prisutnosti na Šipanu, Lopudu, Koločepu. Nađeni su različni natpisi, ostaci arhitekture, novci, ulomci keramike iz njihova vremena i sl. (J. Posedel, *Predromanični spomenici otoka Šipana, Starohrvatska prosvjeta*, NS III, 1952, sv. 2, str. 115., Lisičar, *Koločep*, 16). U crkvenoj zbirci na Lopudu čuvaju se pokupljeni arheološki ostaci s Lopuda iz prehistorijske i rimske epohe. Na Koločepu je seljak Ivo Gjenero prije nekoliko godina našao novac koji pripada carevima IV st. n. e. U novije vrijeme iskopani su i drugi antički objekti na Koločepu, (Lučić, n. dj., 103–104).

Nazočnost Romana na Otocima od VII st. dalje dokazuje se toponomastikom.

Na Šipanu su ostali nedvojbjeni rimski lokaliteti i nazivi za koje P. Skok tvrdi da su dokaz kontinuiranog, stalnog života Romana na Šipanu i nakon VII. st. To su nazivi: *Insula Lichignana* (**Liciniana*) koji govori da su na Šipanu stanovali Romani od kojih je jedan po imenu Licinije imao *praedium* (posjed) kojeg je zadržao i u VII st., zatim izraz *Lave* kao dokaz da su Slaveni na Šipanu zatekli Romane. Tome se priključuje i lokalitet Suđurađ (*Sanctus Georgius*).¹⁸² Po našim istraživanjima tim lokalitetima možemo dodati i druge: *Caput inferius*, *Caput superius*, *in Capite*, *in Pertuso*, *in campo Giupanensi*, *in portu Jupane* i sl. Na toj podlozi klasičnog latiniteta Romani su u srednjem vijeku proširivali, stvarali i davali nove lokalitete koji nose značajke srednjovjekovnog latiniteta. Npr. *ad punctam s. Pancratii*, *in portu Enganator (Ingannatorium)*, *in palta, ponta (de Pertuso)*, *in valla, a Caritis*, *Rude* itd. Iz tog zaključujemo da se povećao broj Romana. Zemlja se intenzivnije obrađuje jer niču novi nazivi lokaliteta. Povećanjem broja naziva za luke i rtove u moru možemo pretpostaviti veće zaposlenje u pomorstvu, ribarstvu i trgovini. Budući, dakle, da se povećava broj romanskih lokaliteta pokraj starih klasičnih, znači da je došao novi sloj Romana koji žive pored starog i produžava njegovo etničko stablo. Kad se Hrvati iskrcavaju na Šipan, daju pojedinim lokalitetima svoje nazive: *Brdo*, *Goleč*, *Peklina*, *Ralica*, *Gornja Ralica*, *Strahotina* i sl. Stvara se stanovita koegzistencija romanstva i slavenstva koja će tijekom vremena značiti odumiranje romanstva.

Na Lopudu su kao najstariji lokaliteti zabilježeni *Bissonus* (današnji Šunj) koji je romanskog podrijetla¹⁸³ i *Pečice*.¹⁸⁴ Ovaj drugi bi mogao biti hrvatskog zbog nastavka *-ice*. U IX st. na Lopudu je još jaka prevlast Romana što se vidi po pronađenom malom relikvijaru (kutijica) koji potječe s kraja VIII i poč. IX st.¹⁸⁵ Taj je relikvijar neosporan dokaz da je Lopud pod vlašću Dubrovnika. Neki povjesničari taj relikvijar datiraju čak u VII st. i kažu da je on ostatak rimskog života.

Na Koločepu su najstariji lokaliteti *Sekan* i *Punta*, a oba su naziva romanskog podrijetla.¹⁸⁶

Da su ti otoci od VII st. dalje, a kako neki tvrde do XI st., dakle 400 godina, pod bilo kojom i bilo kakvom slavenskom upravom i vlašću,

Došavši pod rimsku vlast relativno veoma rano, Elafiti su dijelili političku i državnu sudbinu Epidaura i Dalmacije onako kako su je proživljavali ti krajevi pod Rimljanima i Bizantom. Zbog takvog svog položaja i već ustaljenog gospodarskog života zatvorenog na svojim otocima, Elafiti su mogli pružiti u VII st. n. e. utočište sunarodnjacima s obližnjeg kopna.

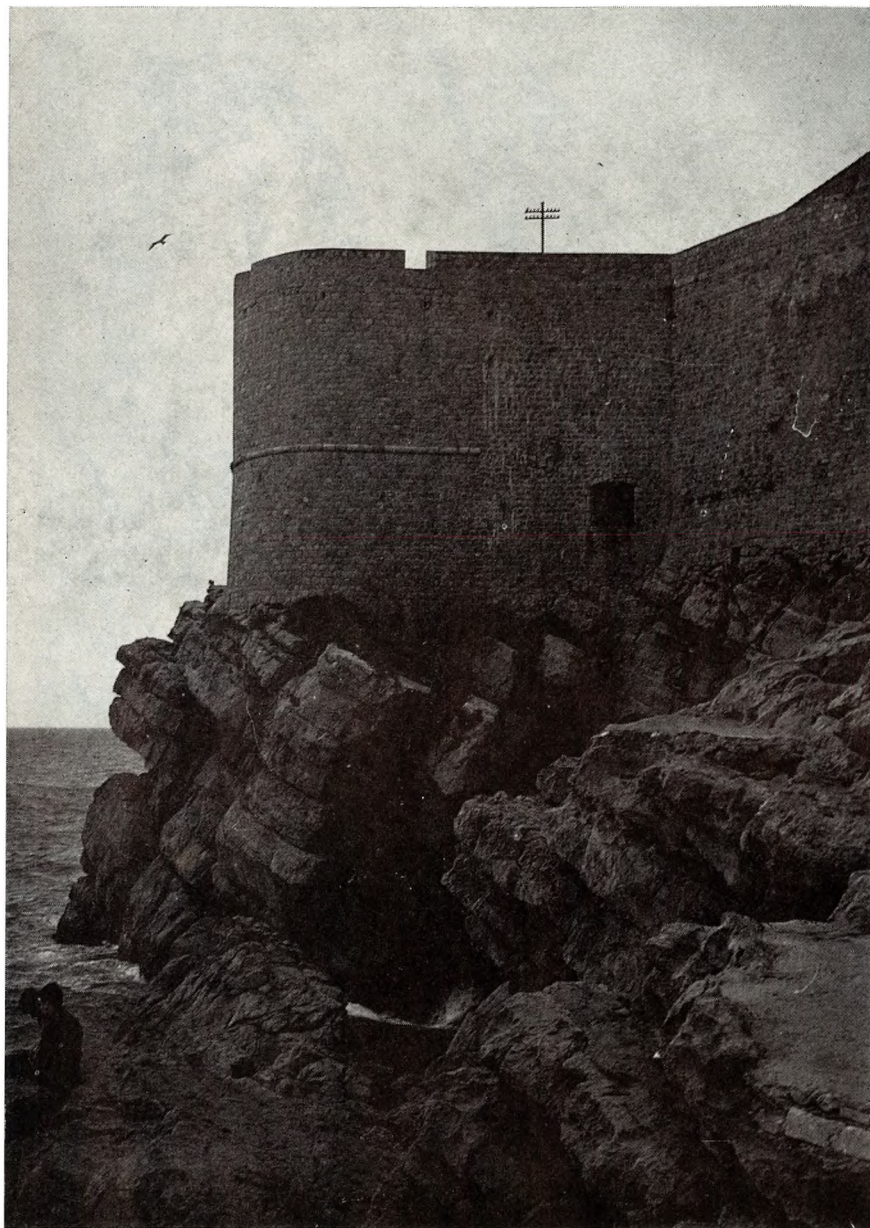
¹⁸² Skok, n. dj., 231–236.

¹⁸³ Skok, n. dj., 240. – M. Deanović, Dnevnik Iva M. Matijaševića, Anali I, 285–286. – A. Marinović, Lopudska universitas, Anali 3, str. 181–182.

¹⁸⁴ J. Lučić, Lopud i Koločep u XIII st. Anali XII–XIII.

¹⁸⁵ V. Novak, Reliquarium elaphitense (lopudski relikvijar), VAHD LI, 165–194.

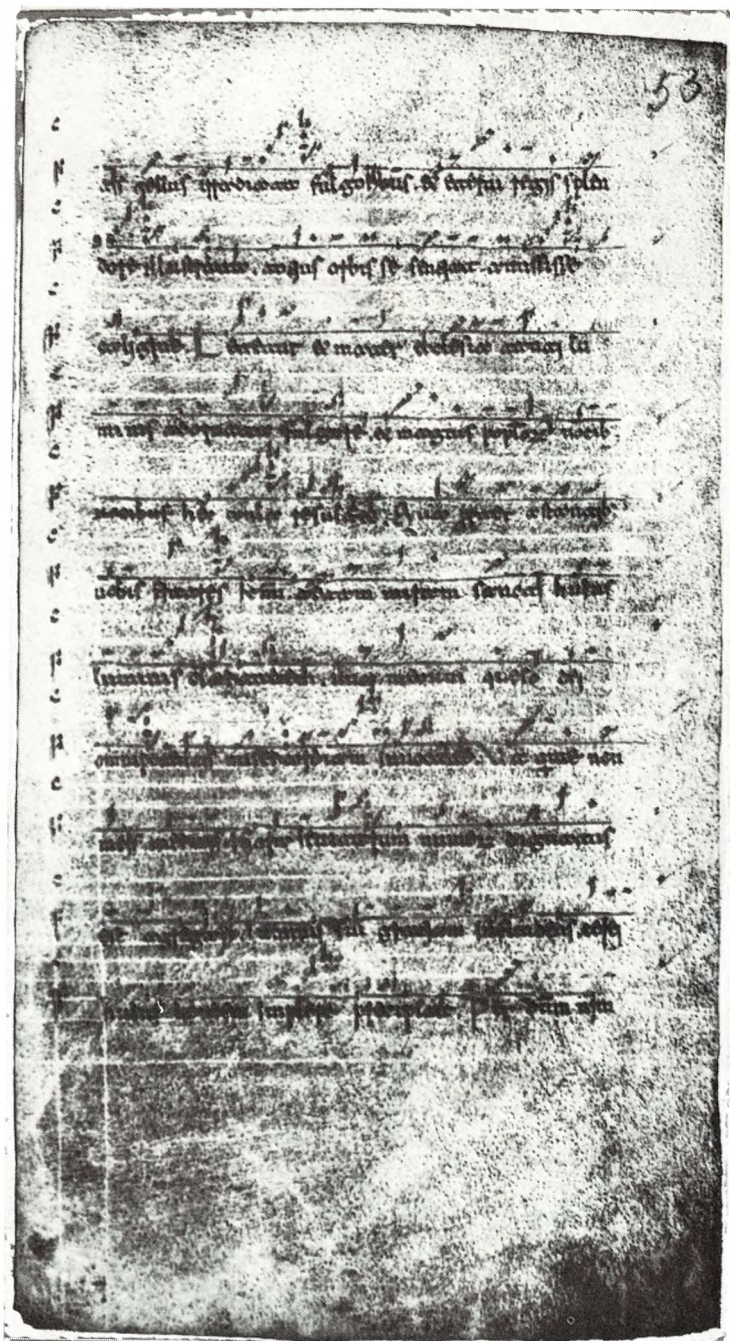
¹⁸⁶ Lučić, n. dj.

Slika 12 — Bastion sv. Margarite, granica između seksterija sv. Petra i Pustijerne

Slika 13 — Crtež Dubrovnika XII stoljeća u obitelji Basiljević-Gučetić (Dubrovački arhiv)

Slika 14 — Fragment beneventanskog rukopisa rožatskog misala iz XII—XIII stoljeća (prema I. Ostojić Benediktinci u Hrvatskoj II, Split, 1964, 434)

Slika 15 — Sadašnji izgled crkve sv. Marije u Rožatu

kroz ta četiri stoljeća otoci bi se slavizirali barem u toj mjeri da bi slavenski lokaliteti prevladali nad romanskim. A toga nema. Naprotiv, prevlast romanskih lokaliteta označuje prevlast Romana i njihovu upravu. Do potpune slavizacije otoka doći će kasnije, kad polako izumru stari Romani i njih zamijene Slaveni, Hrvati. Prema tome ne bi bilo premiono izreći da od VII st. otoci nisu bili pod slavenskom vlašću nego da su od najranijih vremena, zacijelo još od VII st., izravno pod Dubrovnikom. Izgubivši vezu sa susjednim kopnom koje je prešlo u ruke Slavena, stari i novi stanovnici otokâ nužno su se morali povezati s novoutemeljenim središtem Dubrovnikom zbog svoje etničke i političke pripadnosti.

U srednjovjekovnoj povijesti Dubrovnika ne dolazi do razmirica između slavenskih vladara i Dubrovnika zbog pripadnosti Elafita Dubrovčanima. Slavenski vladari ne traže, niti Dubrovčani plaćaju kakav danak Slavenima zbog tih otoka. Sve do XVI st. ne spominje se ni u historiografiji, a pogotovo ne u ispravama, da su ti otoci darovani, odnosno prodani Dubrovčanima. Da su Šipan, Lopud i Koločep ikad bili pod vlašću Slavena, bili bi Nemanjići, kad su zauzeli okolicu Dubrovnika i Pelješac, postavili pitanje plaćanja nekakva danka zbog negdašnjeg zahumskog ili dukljanskog posjedovanja tih otoka, kao što su to učinili u slučaju Mljeta. To bi bili tražili kao nasljednici zahumskih vladara i gospodari negdašnjeg zahumskog teritorija. Naime, razdoblje od XI do XII st. nije tako dugo razdoblje da se ne bi znalo da su otoci gotovo do kraja XI st. bili pod zahumskom, odnosno dukljanskom vlašću. Sve to upućuje da otoci nisu mogli biti pod slavenskom vlašću do XI st. U svjetlu te tvrdnje mogli bismo reći: kao što su stanovnici Dubrovnika bili nosioci kontinuiteta života stare antike u našem ranom srednjem vijeku, tako bi isto morali biti i stanovnici Lopuda, Šipana i Koločepa. Povijest otokâ ne bi dakle bila odvojena od povijesti početaka samog Dubrovnika.¹⁸⁷

U prilog toj tvrdnji da Dubrovčani veoma rano imaju Otoke, mogu se navesti još dva mišljenja. K. Jireček tvrdi da su Dubrovčani posjedovali Otoke «po svemu izvidu, od pamtivijeka» i to zato jer su kao pomorci bili jači u svako vrijeme od Slavena iz okolice.¹⁸⁸ Jireček dakle ne određuje točno vrijeme pripajanja tih otoka Dubrovniku, nego povezuje njihovo posjedovanje s pomorstvom i pomorskom snagom Dubrovčana koja je uvijek bila premoćnija od slavenske iz zaleđa. Jireček time šutke odbija tvrđenja da su Elafiti pripadali nekada, tj. od VII st., zahumskim ili kojim drugim vladarima. V. Foretić upozorava na vijest u Konstantina Porfirogeneta da temat Dalmacije »ima pod oblašću Dalmacije do Beneventa nagusto i vrlo mnogo otoka«. U te otoke Foretić ubraja i dubrovačke pa zaključuje da su Dubrovčani za Konstantina

¹⁸⁷ Lučić, Prošlost elafitskog otoka Šipana, 95–113.

¹⁸⁸ Jireček, Važnost Dubrovnika u trgovačkoj povijesti srednjeg vijeka, 22.

Porfirogenta (pol. X st.) držali Elafite. Dopušta mogućnost, tumačeći jedan podatak u Lukarevića, da su ti otoci pod Dubrovnikom u IX st.¹⁸⁹ Dubrovnik, dakle, u IX st. drži kopno, glavna polja u Astoreji od Župe do Zatona i otoke od Mrkana do Olike sa Sv. Andrijom stekavši sve to zacijelo još u VII st.

VI

DUBROVNIK I DOGAĐAJI U X STOLJEĆU

1.

U X st. nema nekih izuzetnih događaja u koje bi bio isključivo umiješan Dubrovnik ili kojima bi on bio samostalan pokretač. Ipak je bio dodirnut i uvučen u neka zbivanja na našoj jadranskoj obali.

U Splitu su se oko 925. i 928. održali crkveni sabori. Sačuvali su se zaključci tih sabora kao i popratna pisma i potvrđnice pape Ivana X i Lava VI.¹⁹⁰ U njima se spominje dubrovačka biskupija koja je pod splitskom metropolijom kao njen sufragana. Ta činjenica nije izazvala u povijesnoj znanosti nikakvih primjedaba.¹⁹¹ Ispred tekstova zaključaka Prvoga splitskog sabora nalazi se pismo pape Ivana X, u kojemu stoji da je za njegova pontifikata hrvatski kralj Tomislav vršio upravu, i vlast u Hrvatskoj i Dalmaciji.¹⁹² Iz toga se vidi da je Dalmacija došla pod upravu hrvatskog kralja Tomislava, da je sjedinjena s Hrvatskom. U povijesnoj znanosti smatra se da se to dogodilo zato jer je Bizant bio opasno pritisnut velikim i širokim akcijama bugarskog cara Simeona koji je nekoliko puta bio pod Carigradom i ugrožavao opstanak Bizanta. Posljednje, od niza opsjedanja, bilo je god. 924.¹⁹³ Bizant je posvuda tražio pomoć, dok je napokon nije dobio od pape. Papa je posredovao pa je Simeon odustao od opsjedanja Carigrada. Za uzvrat bizantski je patrijarh predao papi na crkvenu upravu dalmatinske biskupije, a bizantski car Roman Lakapen dalmatinske gradove i otoke

¹⁸⁹ Foretić, Ugovor Dubrovnika, 57.

¹⁹⁰ Cod. dipl. I, 28–39. s literaturom.

¹⁹¹ Na tim se saborima raspravljalo o Splitu kao metropoliji obiju Dalmacija, granicama biskupija, posjedima crkava, kaznama za ubojice vladara, gospodara i svećenika, o glagolizmu, hrvatskom biskupu Grguru, odnosima hrvatskog kralja i metropolije, o celibatu i protiv rastave braka, Cod. dipl. I, 30–32. – J. Šidak, Povijesna čitanka, Zagreb 1952, 17–19. – Šišić, Priručnik izvora hrvatske historije, 211–224. – Šišić, Povijest Hrvata, 414–420. – V. Blažević, Concilia et synodi in territorio hodiernae Jugoslaviae celebrata, Vicetiae 1967, 15–18. – Gr. Novak, Povijest Splita I., Split 1957, 52–54.

¹⁹² »Tempore Ioannis pape sanctissimo (!) consulata peragente in prouintia Croatorum et Dalmatiarum finibus Tamiſclao rege et Michaelo (!) in suis finibus presidente duce«, Cod. dipl. I, 32.

¹⁹³ Ostrogorski, Istorija Vizantije, 257.

»na upravu i obranu hrvatskom knezu Tomislavu odlikovavši ga titulom carskog prokonzula«. Tako su pod hrvatsku upravu došli gradovi Zadar, Trogir, Split i otoci Osor, Krk i Rab.¹⁹⁴

U posljednje se vrijeme takvo izlaganje događaja dovodi u sumnju. Najprije se prešućuje bilo kakva veza Tomislava i dalmatinskih gradova u to doba.¹⁹⁵ Iznosi se nakon toga tvrdnja kako Tomislav nije dobio Dalmaciju na upravu, nego je ona ostala i dalje bizantska tema.¹⁹⁶ Drugim riječima Tomislav, koji je tada sjedinio Panonsku i Primorsku Hrvatsku, nije imao vlast nad Dalmacijom. Ona je ostala izvan domašaja hrvatske uprave.

Takvu izlaganju radikalno se suprostavlja drugo gledište. U njemu se tvrdi da izraz »in provincia Croatorum et Dalmatiarum finibus Tamislaos rege« (za Tomislava kralja u zemlji Hrvata i u krajevima Dalmacije), kao i pojedini zaključci sabora, dopuštaju zaključak da u Dalmaciji postoje biskupije koje su položene na zapadnoj strani od Splita i one koje su od njega položene na istočnoj strani a to su stonska, dubrovačka i kotorska biskupija. Tomislav je kralj u krajevima obiju Dalmacija, jer se upotrebljava pluralni oblik (*Dalmatiarum*), što obuhvaća i podrazumijeva područje obiju Dalmacija, jednu Dalmaciju zapadno, a drugu istočno od Splita, zatim Tomislav je gospodar i kralj Dubrovnika i Kotora jer se njegova vlast proteže i na onu Dalmaciju koja je istočno od Splita (bizantski temat Dalmacije, a s njime i Dubrovnika bio je sastavni, integralni dio Hrvatske države u doba kralja Tomislava).¹⁹⁷

2.

U drugoj pol. X st. četiri brata: David, Mojzej, Aron i Samuilo digli su 976. u Makedoniji ustanak protiv Bizanta. Tom zgodom poginula su dva brata David i Mojzej. Arona je dao Samuilo pogubiti. Nakon toga je sâm zavladao. Proglasio se carem. Premijestio je prijestolnicu iz Prespe u Ohrid. Samuilo uspješno krnji Bizantsko Carstvo, a svoje širi na njegov račun: zauzima u sjevernoj Grčkoj Tesaliju, osvaja Bugarsku od Dunava do planine Balkana, oduzima Mađarima Srijem, pripaja sebi Drač s dračkom oblašću i Epir. Zatim je zavladao Albanijom, Dukljom, Travunjom, Zahumljem, Bosnom i Raškom.¹⁹⁸ Granica carstva mu se proteže desnom obalom Dunava, od Srijema do ušća, do Dobrudže, od Crnog mora do rijeke Bosne i Neretve. U Grčkoj prodire do visine Krfa.¹⁹⁹ Samuilo je jednom zgodom opsjedao Ulcinj. Nije

¹⁹⁴ Šišić, Povijest Hrvata, 412–413.

¹⁹⁵ Ostrogorski, n. dj., 258.

¹⁹⁶ Ferluga, n. dj., 83–85.

¹⁹⁷ Foretić, Dalmacija prema Hrvatskoj, 763–766.

¹⁹⁸ D. Perović – D. Taškovski, Makedonci u rano feudalno doba, od VII do XII st., Historija naroda Jugoslavije I, 295.

¹⁹⁹ Povijesni atlas (ur. Zv. Dugački) IV izdanje, Zagreb 1970, str. 14.

uspio zauzeti ga. Rasrđen zbog toga počeo je rušiti, paliti, pljačkati po čitavoj Dalmaciji. Spalio je Kotor i Dubrovnik. Tako je opustošio provinciju da se činilo da nitko više u njoj ne živi. Prešavši Dalmatinsko primorje i brdske krajeve dopro je do Zadra. Zatim se vratio preko Bosne i Raške u Makedoniju.²⁰⁰

U povijesnoj znanosti nema jedinstvenog gledišta o tome kad je Samuilo spalio Dubrovnik i opljačkao njegovu okolicu. Neki kažu da se to dogodilo 998. kad je Samuilo pohitao u pomoć hrvatskoj vladarskoj braći Krešimiru i Gojslavu – inače nosiocima protubizantske stranke u Hrvatskoj – da zbacе bizantskog privrženika Držislava s prijestolja, što im je i uspjelo.²⁰¹ Drugi se opredjeljuju za godinu 977,²⁰² ili ga neodređeno datiraju između godina 986 i 990.²⁰³ U novije vrijeme događaj se smješta u vrijeme pred 992. godinu.²⁰⁴

3.

Još jedan događaj potkraj X st. koji je potresao Hrvatsku i Dalmaciju nije mimošao Dubrovnik.

Od IX st. naglo raste moć Venecije kao političke i trgovačke sile. Jadransko more bilo je najvažniji uvjet, залог njene moći. Zato je budno pazila da joj trgovina tim putem bude osigurana i slobodna. Budući da je istočna obala Jadrana bila naseljena Hrvatima i Neretvanima, koji su je znali ometati u mirnoj plovidbi, Venecija je zacijelo od vremena hrvatskog kneza Branimira (879–892), po svoj prilici od 887. bila prisiljena plaćati danak Hrvatima i Neretvanima, da smije mirno i slobodno ploviti istočnom jadranskom obalom. Za uzvrat Hrvati i Neretvani nisu napadali ni ometali mletačke trgovačke brodove kad su jedrili ili veslali pokraj njihovih obala, otoka, luka i uvala. Venecija je ipak smatrala da je plaćanje tog danka neka sramota, mrlja, nepotrebni i ponižavajući uvjet njene slobodne plovidbe i prometa, pa ga se nastojala svakako osloboditi.

Prilika joj se pružila pokraj X st. U Hrvatskoj su dinastičke borbe za prijestolje oslabile njenu snagu. Pojedini se dalmatinski gradovi, radi svoje sigurnosti obraćaju za zaštitu Veneciji. Kad Hrvatska nije mogla zadržati potpuni nadzor nad gradovima, Venecija dobiva mogućnost da sama nametne predominaciju na Jadranu. Ipak postupa

²⁰⁰ »Post haec congregato exercitu, debellavit Dulcinium longo tempore, sed eum capere nullatenus valuit. Inde ascendit iratus, caepit destruere, incendere ac depraedare totam Dalmatiam. Decatarum autem Lausium civitates incendit nec non et vicos et totam provinciam devastavit, ita ut terra videretur esse sine habitatore. Pertransivit imperator sic devastans tam maritimas quam et montanas regiones usque Jadram, postea per Bosnam et Rassam reversus est in locum suum« Ljetopis Popa Dukljanina, gl. XXXVI.

²⁰¹ Barada, Dalmatia superior, 110.

²⁰² Ostrogorski, n. dj., 293. – J. Kovačević, n. dj., 382, 441.

²⁰³ Šišić, Povijest Hrvata, 465, 468.

²⁰⁴ S. Antoljak, Samuilovata država, Skopje 1969, 29 s literaturom.

oprezno. Vrhovnu vlast nad Dalmacijom još uvijek ima Bizant. Budući da je on u defenzivi, nužnoj obrani i povlačenju pred naletom makedonskog cara Samuila, Venecija je relativno lako isposlovala potrebne privilegije za sebe. Godine 992. dobila je ispravu kojom joj se daju trgovačke privilegije u Bizantu. Za uzvrat svojom ratnom i trgovačkom mornaricom bit će na raspolaganju Bizantu, osobito u obrani njegovih italskih tema. Nije se Venecija zadovoljila samo tim osiguranjem. Istodobno sklapa povoljan ugovor s njemačko-rimskim carem Otonom III, a god. 996. car postaje kršteni kum Otonu, sinu mletačkog dužda Petra II Orseola (991–1009).²⁰⁵ Dok je tako Hrvatska oslabljena zbog dinastičkih borbi, Venecija – osigurana zaleđem njemačko-rimskog cara i privilegijama Bizanta prelazi u ofenzivu. Otkazuje 996. plaćanje danaka Hrvatima i Neretvanima i jedna njezina flota pod Badovarijem Bragadinom zauzima Vis.²⁰⁶ Godine 998. traži od Bizanta da joj preda vrhovnu vlast nad dalmatinskim gradovima. Dobivši tako pristanak Carigrada, mletački dužd Petar II. Orseolo zaplovio je oko godine 1000. prema Dalmaciji praćen velikim brodovljem.²⁰⁷ Pokorili su mu se Osor, Zadar, Krk, Rab, Biograd, Vrgada, Split, Trogir. S Neretvanima je sklopio mir. Korčula i Lastovo nisu se htjeli podložiti njegovoj vlasti zato ih je morao pokoriti silom. Dubrovčani ga nisu čekali da dođe u njihov grad. Pošalju mu ususret svog nadbiskupa s pratnjom koja mu se kod otoka Majsana kod Korčule zakune na vjernost i poslušnost.²⁰⁸

To je prvi put da je Venecija zavládala dijelom Dalmacije i Hrvatske obale. Dubrovčani su samo kratko vrijeme priznavali mletačku vlast. Nakon toga se opet vratiše pod Bizant. Smatra se da dužd nije došao u Dubrovnik jer je ovaj grad još uvijek bio jako oštećen Samuilovim naletom.²⁰⁹

²⁰⁵ Šišić, Povijest Hrvata, 470–471.

²⁰⁶ G. Novak, Naše more, Zagreb 1932, 79. Isti, Jadransko more u borbama i sukobima kroz stoljeća, Beograd, 1962, 123. Isti, Hvar, Zagreb, 1972, 44.

²⁰⁷ Šišić o. c. 470–474.

²⁰⁸ »Illic ragusiensis archiepiscopus cum suis conveniens eidem principi sacramenta omnes facientes, obsequia multa detulerunt« Rački Documenta, 438. V. Foretić, Otočić Majsan kod Korčule, Dubrovački vjesnik, 26. IX 1963. – I. Fisković, Kulturno-umjetnička prošlost Pelješkog kanala, Split, 1972, 12.

²⁰⁹ Antoljak, Samuilovata država, 38.

DUBROVNIK OD XI STOLJEĆA DO 1205.

VII

DUBROVNIK PREMA TEMI DALMACIJI I HRVATSKOJ DO 1205.

1.

Dubrovnik je zakoračio u XI stoljeće kao podanik Venecije. Ali ne zadugo. Bizant se u to doba, pod vlašću cara Vasilija II (976. do 1025) naglo oporavlja. Vasilije se popeo na prijestolje i na njemu se učvršćivao u odlučnoj borbi protiv suparnika. Kad je smatrao da je dovoljno siguran, poveo je rat protiv Samuila, koji je na golemom dijelu Balkana oteo i suzio vlast Bizanta. U jeku borbe s tim makedonskim carem stari pobunjenici protiv Vasilija izazivaju građanski rat u Bizantu. Vasilije je napustio balkansko bojište, uz pomoć Rusa, točnije trupa kijevskog kneza Vladimira, slomio protucara Varda Foku i njegove pristaše. Uvidio je da je gospodarska snaga feudalne aristokracije, veleposjeda, glavna opasnost sigurnosti carevoj. Vasilije zato lomi moć plemstva i nameće mu teške obaveze prema državi. Sredivši unutrašnje prilike, kreće protiv Samuila god. 991. U tom pothvatu prekinuo ga je na jugu napad Arapa egipatskih Fatimida. Odbivši navalu na jugu, kreće god. 1001. na obračun sa Samuilom, koji je završio stravičnim porazom makedonske vojske na Bjelasici god. 1014. Samuilo je umro neposredno nakon uništenja svoje vojske. Vasilije II 1018. ruši makedonsko carstvo. Bizant je ponovno zavladao Balkanskim poluotokom.²¹⁰

Obično se uzima da je god. 1018, u toku tih ratnih akcija, Bizant oslobodio Dubrovnik od vlasti Venecije i vratio ga svojem suverenitetu. Kao dokaz služi vijest zabilježena u Ljetopisu Popa Dukljanina. U njoj piše da poslije smrti bugarskog cara Vladislava »Car Vasilije sabra veliku vojsku i mnogo lađa te uze da osvaja zemlju i zadobije cijelu Bugarsku, Rašku, Bosnu i cijelu Dalmaciju i sve primorske okruge do granica Donje Dalmacije«. ²¹¹ Vijest ne bi mogla biti pouzdan dokaz da se

²¹⁰ Ostrogorski, Istorija Vizantije, 283-296.

²¹¹ Ljetopis Popa Dukljanina (ed. Šišić), 344. - isto (ed. Mošin), 87. - Ferluga, 94.

tom zgodom Dubrovnik vratio pod Bizant, jer prema Ljetopisu Popa Dukljanina Dubrovnik je dio Donje Dalmacije. Značilo bi da nije tada oslobođen, nego je bizantska vojska došla do njegovih zidina. Ali ako se shvati da izraz »do granica Donje Dalmacije« (usque in finibus inferioribus Dalmatiae) označava granice Hrvatske,²¹² tad bi se moglo prihvatiti da je Dubrovnik 1018. opet pod vlašću Bizanta.

Kudikamo neosporniji dokaz da je Dubrovnik pod Bizantom u doba Vasilija II nalazi se u ispravi izdanoj mjeseca kolovoza 1023, koja se datira vladavinom cara Vasilija i Konstantina (mense augusti, indictione VI, temporibus sanctorum imperatorum Basili et Constantini).²¹³ Dubrovnik dakle za Vasilija II dolazi opet pod vlast Bizanta u sklopu jedinstvene teme Dalmacije.

Premda se Dalmacija još uvijek smatra jednom temom, pojedini njeni teritorijalni dijelovi nisu stalno u njenu sastavu. Mijenjaju gospogare. Nakon smrti Vasilija II (1025) Mlečani privremeno uzimaju sjeverno-dalmatinske otoke, a hrvatski vladari Split i Trogir.²¹⁴ Bizantu, pošto je izgubio dio Dalmacije, preostalo je, ako želi uspješno nadzirati Jadran, da usredotoči pažnju na Dubrovnik i da ga zadrži. Zato će poduzimati određene korake.

Godine 1032. u doba cara Romana III Argira (1028–1034), kako piše bizantski pisac J. Skilica u svojoj »Kratkoj historiji«, »Saraceni su gusarili uzduž obale Ilirika do Krfa i ovaj spalili. I dok su se svi drugi vratili kući neoštećeni,²¹⁵ Saraceni su pretrpjeli poraz od Dubrovčana« i izgubili većinu brodova. Tu su pobjedu Dubrovčani izvojevali s Niciforom, strategom Naupakta.²¹⁶ Dubrovačka ratna mornarica i ovoga puta pomogla je Bizantu. Slobodno je stoga zaključiti da je Dubrovnik u neku ruku vojnopomorski arsenal tog dijela Bizanta, uporište njegove pomorske prisutnosti na Jadranu.

To će potvrditi slijedeći događaj. Bizantski pisac Kekaumen zabilježio je u djelu »Strategikon« da je Katakalon Klazomenski, strateg u Dubrovniku, htio lukavstvom zarobiti dukljanskog vladara Vojislava. Najprije je hinio prijateljstvo prema Vojislavu i slao mu darove da pridobije njegovu naklonost. Vojislav je prihvatio igru. Strateg se dapače ponudio da bude kršten kum Vojislavljevu novorođenčetu. Vojislav se složio s prijedlogom pod uvjetom da strateg dođe njegovoj kući. Budući da je ovaj to odbio, dogovore se da će se sastati i okumiti »na sredini između strategove teme i toparhove (tj. Vojislavljeve) zemlje«.

²¹² Šišić, Povijest Hrvata, 481.

²¹³ Cod. dipl. I, 63. – Foretić, Dalmacija prema Hrvatskoj, 771. – Konstantin VIII bio je suvladar Vasilija II, državom je stvarno upravljao Vasilije II.

²¹⁴ Šišić, n. dj. 484.

²¹⁵ Misli se na ostale neprijatelje koji su u to doba napadali carstvo, npr. Pečenezi sa svojim sjevernim provalama preko Dunava i balkanskih planina.

²¹⁶ Rački, Documenta, 437. – Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije III, 1966, 109. – Ferluga, n. dj. 100.

Strateg je došao na urečeno mjesto s ratnim lađama, dromonima, u namjeri da prilikom tog prijateljskog susreta zarobi Vojislava. Kad su se sastali i sjeli, Vojislav je dao znak svojim vojnicima. Oni skoče i zarobe stratega, sina mu, pratnju i dromone. Sve su odvezli sa sobom u Ston.²¹⁷ Umjesto, dakle, da strateg zarobi Vojislava, ovaj je zarobio njega.

Budući da nije navedena godina, događaj se različito datira. Jedni ga meću u godinu 1042,²¹⁸ drugi u godinu 1034,^{218a} treći se odlučuju za razdoblje između 1043. i 1050.²¹⁹ Koliko god je sporna godina kad se to dogodilo, nešto drugo je mnogo važnije u navedenom izvještaju. Tu se spominje da je Katakalon Klazomenski bio strateg u Dubrovniku, da se sastao s Vojislavom negdje između svoje »strategove teme i toparhove zemlje«, tj. Vojislavljeve. Neki su povjesničari zaključivali da se Dubrovnik već za Vasilija II, nakon njegove pobjede nad Samuilom, izdvaja iz jedinstvene teme Dalmacije, da je Dubrovnik postao samostalna bizantska tema u kojoj stoluje strateg.²²⁰ Moglo bi se dovoditi u sumnju izdvajanje Dubrovnika iz teme Dalmacije i njegovo osamostaljivanje u posebnu temu. Opisivanje događaja oko stratega Katakalona od pisca Keakaumena ima memoarsko značenje. U tom djelu opisuju se različne ratne zgode. Nemamo, dakle, službeni spis ni ispravu o uzdizanju Dubrovnika u posebnu temu. Osim toga spominjanje stratega u nekom gradu ne mora značiti da je taj grad i središte teme.²²¹ Na to se osobito važno podsjetiti u slučaju Dubrovnika. Boravak stratega, vojne osobe, konkretno Katakalona Klazomenskog zacijelo je u vezi s ratovanjem sa susjedima – spomenuti izvor samo o tome govori – a ne sa stvaranjem neke nove, posebne, izdvojene dubrovačke teme, izvan teme Dalmacije. Zapovjednici, namjesnici tema, osobito u Dalmaciji, bili su po pravilu domaći ljudi. U ovom primjeru to nije slučaj. Katakalon je iz maloazijskog mjesta Klazomena. On je zacijelo službeno poslan iz Carigrada u Dubrovnik, granicu carstva, da sredi pogranične razmirice. U literaturi je upozoreno da je Katakalon jedini slučaj da se u Dubrovniku spominje strateg.²²² Prije ni kasnije bizantski funkcioner toga čina ne boravi u Dubrovniku. Unatoč tim razmišljanjima može se ipak povjerovati navedenom izvoru i zaključiti da je Dubrovnik u izuzetnim okolnostima bio tema, koja nije dugo postojala. Ona je nastala više-manje slučajno, zato je imala prolazno značenje i trajanje.

²¹⁷ Vizantijski izvori III, 211–212.

²¹⁸ Ferluga, n. dj. 101.

^{218a} S obrazloženjem da je nemoguće zamisliti bilo kakvo prijateljstvo između Vojislava i Bizanta poslije 1034. godine kad je on digao ustanak za oslobođenje Zete. Zarobljavanje bizantskog stratega može se uzeti kao povod da Vojislav digno ustanak. Foretić, n. dj. 773.

²¹⁹ Šišić, Ljetopis Popa Dukljanina, 462–463.

²²⁰ Vizantijski izvori III, 211. – Ferluga, n. dj. 104.

²²¹ Ostrogorski, n. dj. 296.

²²² Foretić, n. dj. 773.

Nakon zarobljavanja stratega Katakalona, Dubrovnik ostaje i dalje pod Bizantom u okviru teme Dalmacije. Međutim u njemu više ne boravi predstavnik carske vlasti, nego gradom upravljaju vlastiti organi: prior, nadbiskup, plemstvo, puk.²²³

2.

U to doba, kao i prije, predstavnik bizantske vlasti u Dalmaciji bio je zadarski prior. Tijekom prve polovice XI st. mijenja se njegova titula. On se 1033. zove prokonzul, zatim protospatar i strateg 1036, a konačno se ukrasio nazivom katepana 1067. i 1069. Unatoč tim titulama stvarna je vlast Bizanta i njegova namjesnika u Dalmaciji simbolična. Službene veze između teme Dalmacije i Carigrada nisu bile de facto uređene. Bizant je samo na papiru, u državnopravnom smislu, smatrao da on ima makar i virtualna prava na Dalmaciju. Dalmacija je imala svoj vlastiti politički život.²²⁴

Premda je Bizant nastojao provoditi svoj nominalni suverenitet nad Dalmacijom, preko zadarskog namjesnika, Dalmacija je u određenim razdobljima XI st. ulazila u sastav Hrvatske, kad su hrvatski kraljevi snagom oružja zauzimali neke njene gradove. Najjači pritisak učinio je hrvatski kralj Petar Krešimir IV. On je 1069. priključio Dalmaciju Hrvatskoj. Svečano je izjavio u svojoj rezidenciji u Ninu da mu se kraljevstvo proširilo po kopnu i moru.²²⁵ Tim proširenjem Hrvatske na dalmatinske gradove nestala je bizantska vlast u tom dijelu Dalmacije. U stotinu idućih godina u Zadru i Dalmaciji nema bizantskog namjesnika.

Gubitak prestiža Bizanta u Dalmaciji rezultat je slabljenja i nemoći carstva u prvoj pol. XI st. Nakon smrti Vasilijsa II (1025) carstvo više ne živi od stare slave. Ono produžuje vijek zalihama snage iz nedavne prošlosti. Nastupa feudalna dezintegracija uz propadanje seljačkih imanja i smanjivanja državnih prihoda. Da bi se izravnali državni rashodi, kuje se novac manje vrijednosti. Rastače se stari gospodarski sustav i socijalna struktura države. Pojavljuje se u XI st. nov oblik davanja zemlje velikašima: pronija. Pronijar je zbog dobivene zemlje morao služiti vojsku. Ta će nova institucija ubrzati feudalizaciju Bizanta.²²⁶

²²³ Cod. dipl. I, 79–82.

²²⁴ M. Kostrenčić, Hrvatska pravna povijest (II izd.), s. a. Zagreb, 263–64. – Ferluga, n. dj. 103–113. – isti, Vizantija i Zadar, Zadarska revija 2–3, 1967, 137–141.

²²⁵ »deus omnipotens terra marique nostrum prolongavit regnum« Cod. dipl. I, 113. – Šišić, Povijest Hrvata, 522. – Novija literatura: G. Novak, Devetstota godišnjica Krešimirove povelje, Povijest grada Nina, Zadar, 1969, 7. – V. Novak, Mare nostrum dalmaticum, na i. mj. 397–440. – J. Stipišić, Diplomatička analiza Krešimirove darovnice o Maunu iz 1069, Pomorski zbornik, 7, 1969, 813–828. – T. Macan, Povijest hrvatskog naroda, Zagreb, 1971, 34–36. – B. Krekić, Dubrovnik in the 14th and 15th Centuries: A City Between East and West, Norman, 1972, 9–10. – Foretić, n. dj. 778.

²²⁶ G. Ostrogorski, Pronija. Prilog historiji feudalizma u Vizantiji i u južno-slovenskim zemljama, Beograd, 1951, 9–10 i passim.

Premda u to doba kultura u Bizantu dosiže visok uspon, vojna snaga zemlje brzo opada. Vodi se, naime, stalna borba između civilnog i vojnog plemstva. U tim neprilikama izbija 1054. konačni raskol između Rima i Carigrada. Dotad manje-više jedinstven kršćanski svijet podijelio se na katolike i grčkoistočnjake. Kršćanski univerzalizam slomio se na borbi za supremaciju između pape i patrijarha. Granice carstva sve su više izložene napadima neprijatelja. Među njima osobito su opasni Turci Seldžuci na jugoistoku. Oni oduzimaju carstvu Malu Aziju. Na zapadu jačaju Normani, koji su stalna prijetnja. Na Balkanu bizantska vlast se među Slavenima jedva osjeća. Na sjevernim granicama Pečenezi neprijateljski gledaju.²²⁷

Potkraj XI st. nastaje preokret u carstvu. Navlast dolazi vojno plemstvo, a na prijestolje se penje dinastija Komnena. Ona će, u datim prilikama, ubrizgati sočne sokove i dati potrebnu transfuziju Bizantu. Najprije se Aleksije Komnen (1081. do 1118) uz pomoć mletačke flote odupro Normanima iz južne Italije, koji su preko Drača marširali na Carigrad. Skupo je Bizant stajala mletačka pomoć. Aleksije je 1082. bio prisiljen dati Veneciji trgovačke privilegije i povlastice kakve nisu imali ni sami podanici carstva. Aleksije je oslobodio Bizant od pritiska Pečenega i Seldžuka kad je 1091. razbio njihovu opsadu Carigrada. Upravo kad se spremao da uspostavi vlast svoga žezla u Maloj Aziji, niknula je i razvila se na Zapadu ideja o križarskim ratovima da se oslobode sveta mjesta i Kristov grob u Palestini. Prva križarska vojna trajala je 1096–1099. i križari su prošli kroz Carigrad 1097, prebacili se preko tjesnaca i pošli prema Jeruzalemu.

Prolaz križara omeo je planove Alekseja da sam oslobodi Malu Aziju. On tada baca pogled na Balkan. Otkad je Ugarska 1102. ugovorom tzv. »pacta conventa« s predstavnicima 12 hrvatskih plemena preko Hrvatske, a kasnije posebno i Dalmacije, došla do Jadrana, ona postaje važan čimbenik u balkanskoj povijesti. Aleksije stupa u srodstvo s tom novom silom. Oženio je svog sina i prijestolonasljednika Ivana s Piroškom (Irenom), kćerkom ugarskog kralja Ladislava, pretečom Kolomana.²²⁸

Ivan Komnen (1118–1143) nastavlja očevu politiku. Velik zaokret bizantske politike prema Balkanu izveo je Manojlo Komnen (1143–1180). Kad mu nije pošlo za rukom jače učvrstiti Bizant u južnoj Italiji, pregovao je pripojiti Bizantu balkanske zemlje. Još od vremena Alekseja nalazi se u Carigradu jaka ugarska emigracija. Bizant povremeno dolazi do Save i Dunava sa svojim pretendentima ne bi li uspio posaditi krunu sv. Stjepana na glavu kojem od svojih kandidata i učvrstiti se na slavenskom području Balkana, ali bez uspjeha. Manojlo 1163. pregovara s ugarsko-hrvatskim kraljem Stjepanom III, s kojim se slaže u slijedećem: Stjepan će predati Manojlu svog sina Belu na odgoj u Carigrad. Budući da Beli pripada tzv. Belina baština, tj. Hrvatska i Dalmacija, nju će dobiti Manojlo. Bela je određen za Manojlova nasljednika. (Taj se

²²⁷ O prilikama u Bizantu u to doba, usp. Ostrogorski, Istorija Vizantije, 302–330.

²²⁸ O svemu s novijom i starijom literaturom F. Šišić, Povijest Hrvata za krajevna iz doma Arpadovića, I dio, Zagreb 1944, 10. – Ostrogorski n. dj. 342.

plan izmijenio kad se Manojlu rodio prijestolonasljednik). Iste godine Bela poduzima akciju da stvarno zaposjedne tzv. Belinu baštinu Hrvatsku i Dalmaciju. God. 1165. njegov vojskovođa Ivan Duka stiže u Dalmaciju, gdje mu se predaju gradovi. Upravu nad njima dobiva Nicifor Halufa.²²⁹ Stjepan III nije htio pustiti najvažnije dijelove svoga kraljevstva: Hrvatsku, Dalmaciju, Bosnu i Srijem Bizantu u obliku Beline baštine. U ratu koji se 1166–1167. vodio u dugoj liniji od Karpata do Jadrana Bizant konačno zavlada svim navedenim područjima. Jedino su se 1167–1170. još vodile borbe između Krke i Neretve, ali su i one završene.²³⁰

Bizant je, dakle, opet zavladao gotovo čitavim Balkanom. Obnovila se njegova vlast u dalmatinskim i hrvatskim gradovima Šibeniku, Trogiru, Splitu, Skradinu, Ostrovici, Solinu, pa sve južnije do Bara i Ulcinja. Osvojeno područje bilo je nešto manje od negdašnje teme Dalmacije, jer nije uključen Zadar ni sjevernodalmatinski otoci.²³¹ Dubrovnik u čitavom XI i XII stoljeću ostaje pod suverenitetom Bizanta osim kratkih epizoda kad to nije bio (npr. 1171. je pod Venecijom, 1172. i 1186–1192. pod Normanima).

Bizantska vlast u Dalmaciji obnovila se i organizirala kao jedinstveni dukat. Središte vlasti nije više Zadar, nego Split. U njemu stoluje namjesnik (dux, sevast) Konstantin, čiji se spomen nalazi u godinama 1171. i 1174. Ispočetka mu je titula dux (1171), kasnije sevast (1171, 1174).²³² Dubrovnik se ponovno našao u političkoj zajednici s dalmatinskim i hrvatskim gradovima u okviru jedne jedinstvene upravne jedinice dukata.²³³ Duksa i sevasta Konstantina nasljeđuje 1178. Filokales.²³⁴ Posljednji bizantski namjesnik bio je 1180. Rogerije.^{234a} Vlast Bizanta nad dukatom Hrvatske i Dalmacije svršila je Manojlovom smrću 1180. Neposredno nakon te godine prostor do Neretve potpao je pod ugarsko-hrvatske kraljeve. Naime Beli III predali su se Split, Trogir i Zadar.²³⁵ Istodobno Stefan Nemanja postupno zauzima Zetsko primorje i Kotor. Jedino je Dubrovnik ostao pod Bizantom. Budući da je Nemanja pokušao 1186. zauzeti Dubrovnik, Dubrovčani zatraže pomoć od Normana, priznavši njihovu zaštitu 1186–1192. Kad je minula opasnost od susjeda, Dubrovčani se ponovno vraćaju pod Carigrad. U lipnju 1192. bizantski car Izak Angel daje im trgovačke privilegije da ih čvršće veže uz se i trajnije zadrži za Bizant.

Ta se isprava nije sačuvala u originalu. Njen sadržaj poznat je po zapisu dubrovačkog povjesničara Ivana Marina Gundulića (†1650). Bizantski car daje Dubrovčanima povlastice u ispravi koju potvrđuje svo-

²²⁹ Ferluga, Vizantijska uprava, 133.

²³⁰ Šišić, n. dj. 80–91.

²³¹ Ferluga, n. dj. 137.

²³² SCD II, 129, 131, 138.

²³³ Ferluga, n. dj. 136–138. – Šišić, n. dj. 88 misli da su bila dva područja, jedno od Krke do Neretve, a drugo od Neretve do Bojane i Skadra.

²³⁴ SCD II, 156. – Ferluga, n. dj. 140 prvi je upozorio na postojanje tog bizantskog namjesnika.

^{234a} SCD II, 166, 167.

²³⁵ Šišić, n. dj. 103.

jim pečatom (hrizovulja). U tom dokumentu piše da su se Dubrovčani povratili pod zaštitu Bizanta zbog nesigurnosti kod sicilijanskih kraljeva, dotadašnjih svojih protektora. Dubrovčani zato 1192. šalju caru Izaku Angelu ambasadore Dobroslava, Rada i Marina, koji na carskom dvoru mole oprostjenje što su se bili priključili sicilijanskim kraljevima. Dubrovčani žale zbog toga i mole cara da ih primi u prijašnju milost. Car se nije odviše protivio. Saslušao je poslanike, uvažio molbe i u mjesecu lipnju 1192. potvrdio im svojim zlatnim pečatom povlastice i uvjete na koje su se poklisari zakleli.

Hrizovulja se dijeli na dva dijela. U prvom su obveze Dubrovčana prema Bizantu, u drugom povlastice i pogodnosti koje dobivaju i uživaju Dubrovčani u carstvu.

Bizant im u prvom redu nameće svog čovjeka kao upravitelja (presidente – zapravo on je capitaneus civitatis) kojeg će poslati car. Upravitelj će se brinuti oko čuvanja gradskih utvrda, koje mu Dubrovčani moraju predati. Zajedno s konzulima on će suditi. Pri tom će se poštivati određene odredbe i propisi kod sudovanja, bilo u krivičnim, bilo u civilnim parnicama. Njihove presude moraju se obvezatno izvršavati.

U političkom pogledu Dubrovčani se ne smiju nikad ujediniti s vladarima na Zapadu, s njemačkim, ugarskim i sicilijanskim kraljevima, srpskim velikim županima ili bilo kojim drugim vladarom niti im pomagati novcem, riječju ili savjetom.

U vojnim stvarima Dubrovčani su dužni dati sklonište oružanoj snazi carstva, bilo mornarici u gradskoj luci, bilo kopненоj vojsci u samom gradu. Ujedno moraju biti spremni braniti carsku vojsku. Ako se car naoruža protiv Venecije i Zadrana, Dubrovčani moraju pomoći s dvije galije o svom trošku, primajući od cara svakog mjeseca potrebnu svotu novca kao zajam.

U znak opće podložnosti Dubrovčani će tri puta godišnje u katedrali (na Božić, Sv. Vlaha i Uskrs) pjevati »pohvale« (laudes) u čast cara.²³⁶

Za uzvrat car dopušta Dubrovčanima slobodnu trgovinu bez zapreka po čitavom Bizantu i Bugarskoj. Nisu dužni plaćati daće i oprosteni su od svih nameta. U slučaju brodoloma smiju izvući robu iz mora i ponijeti je sa sobom. Roba koja im je uzeta u Draču i njegovoj okolici i u dukatu Adrianopola mora se vratiti dubrovačkim vlasnicima.²³⁷

²³⁶ »Laudes« su se u gotovo svim dalmatinskim gradovima pjevale u čast cara, kasnije ugarsko-hrvatskog kralja, odnosno dužda.

²³⁷ Najstariji tekst sadržaja hrizovulje dosad sačuvan usp. Resti i Junio, *Annali o sia notizie dell'origine della republica di Ragusa e delle cose piu conspicue occorse in diuersi tempi nella medema; raccolte da uari Manuscritti antichi*, MSS u Franjevačkoj biblioteci u Dubrovniku br. 303 (novi), odnosno 268 Kaznačićeva (Čulićeva) kataloga, str. 106–108. – Resti, *Chronica*, 64–66. – Statut, str. LXII–LXIII. – SCD II, 256–257. – O hrizovulji usp. M. Marković, *Vizantinske povelje Dubrovačkog arhiva*, Zbornik radova XXI, Vizantološki institut SA, knj. 1. 1952, 206–208. – O značenju hrizovulje općenito, Ferluga n. dj. 148–149. – B. Krekić, *Dubrovnik (Raguse) et le Levant au moyen âge*, Paris, 1961, 21–22. – O pravu uzimanja robe prigodom brodoloma, tzv. *ius naufragii* u srednjem vijeku, usp. V. Brajković, *Étude historique sur le droit maritime privé du Littoral Yougoslave, Marseille, 1933*, 218–223. – A. Cvitančić, *Represalije u dalmatinskom statutarnom pravu*, p. o. Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, III, Split, 1965, 3–9 s literaturom.

Hrizovuljom Bizant je postavio određena ograničenja dubrovačkoj unutrašnjoj i vanjskoj politici. On ga želi otcijepiti od svih susjeda, kopnenih i prekomorskih, posrednih i neposrednih, stavivši mu zapreke političkoj aktivnosti koja bi Dubrovnik vezala savezom uza te države, a udaljila ga od Bizanta. Postupak Bizanta je razumljiv. Dubrovnik je, naime, jedini grad na Jadranu koji je ostao neposredno pod Carigradom, vezan odnosom priznavanja carskog suvereniteta nad sobom. Dubrovnik je posljednja točka bizantske nazočnosti na Jadranu, njegova mrtva straža prema Zapadu. U tome je smisao izuzetne brige i nastojanja Bizanta da skući dubrovačku vanjskopolitičku djelatnost. Vlast Bizanta bila je, ipak, preslaba da se potpuno nametne Dubrovniku. Zato car nije poslao svog namjesnika u Dubrovnik, nego su Dubrovčani iz svojih redova i dalje birali svoga kneza. Obveze Dubrovčana prema carskom dvoru bile su više formalne nego stvarne. Naprotiv, trgovačke privilegije Dubrovčana u Bizantu bile su njihova stvarna korist i dobit. Dubrovčanima su otvorena tržišta Bizanta i čitavog Balkana, koji on nadzire od Crnog do Jonskog i Jadranskog mora. Dubrovčani su isposlovali spašavanje robe za brodoloma. To je bez sumnje velik uspjeh, jer po srednjovjekovnom pravu roba koja ispadne iz broda prilikom brodoloma pripada onome čija je obala.

Vojne obveze Dubrovčana prema Bizantu da će ga pomagati u ratu protiv Mlečana ili Zadrana bile su deklarativne, jer Bizant nije više imao snage da ratuje na Jadranu. Budući da je hrizovulja Izaka Angela bila temelj privilegijama koje su Dubrovčanima dali u XIII st. epirski i solunski despoti, možemo zaključiti da je hrizovuljom udaren temelj i utrput put prodoru Dubrovčana prema južnim dijelovima Balkana, odnosno da je on ozakonjen, jer već dubrovačka trgovina postoji na Balkanu.

Hrizovulja Izaka Angela posljednji je bljesak Bizantske nazočnosti na Jadranu i njegove aktivnosti u Dubrovniku. Uskoro je carstvo na Bosporu smijenilo Latinsko Carstvo (1204–1261). Bizant je trajno izgubio sve veze suvereniteta, pa i virtualna prava ne samo nad Dubrovnikom nego i nad Dalmacijom. Dubrovnik 1205. dolazi pod Veneciju.

Općenito zaključivši, bizantski suverenitet nije se u posljednjim stoljećima jače osjećao na obalama Jadrana. Jedino je u doba Manojla Komnena (1167–1180) Bizant privremeno uspostavio autoritet svog žezla u Dalmaciji. Dubrovnik je unatoč nemoći Carigrada da nadzire Jadran uporno i dugo bio pod njegovom formalnom zaštitom. Premda je ta zaštita bila često simbolička, ona je ipak obuzdavala, pored ostalih sila na Jadranu, pritisak Venecije na Dubrovnik, sprečavala da Venecija ne zakorači u grad, osobito u doba kad je ona od X–XI stoljeća počela preuzimati nadzor nad Jadranom kao svojom životnom prometnicom.²³⁸

²³⁸ Dubrovački analisti i kroničari zapisali su niz drugih vijesti o vezama Dubrovnika i Bizanta, odnosno Levanta. Sve te vijesti i zapise podvrgao je kritici B. Krekić (n. dj. 13–23). Zaključio je da se radi o podacima i vijestima koje se ne mogu dokazati, da su mnogi zapisi izmišljeni, da se ne mogu smatrati vjerodostojnim, da su se neki događaji zbili kasnije i sl. Iz tih razloga ne može se na njima graditi povijesna istina o odnosima Dubrovnika i Bizanta.

Dubrovnik je stoljećima pripadao dalmatinskoj temi, odnosno političkoj organizaciji koja je okupljala dalmatinske gradove. Zbog te orijentacije dijelio je često sudbinu dalmatinskih gradova. Taj politički okvir bio je, istina, neki put dosta krhak i nije sprečavao razvoj vlastitih komunalnih uređenja niti međugradsku aktivnost izvan granica istočne jadranske obale bilo kojeg grada u toj političkoj jedinici. Dubrovnik je ipak kroz taj okvir dolazio ne samo u dodir i uspostavljao tješnje veze s dalmatinskim gradovima nego i s Hrvatskom i Istrom.

Dubrovčani su potkraj XI st. svjedoci u Supetru u Poljicima, na tadašnjem hrvatskom državnom teritoriju, kad Petar Crni, poznati utemeljitelj crkve i samostana u Supetru kupuje neku zemlju. Ti su Dubrovčani: svećenik Ivan, subđakon Sabacije, sin Čepučijev, Velkonica, sin Dobrače, Andrija svećenik i pivničar Drutilo.²³⁹

Predstavnici 12 hrvatskih plemena sklopili su sporazum s ugarskim kraljem Kolomanom 1102.²⁴⁰ i ušli u državnu zajednicu s Ugarskom. Dubrovčani su prema pisanju dubrovačkog povjesničara Lukarevića sklopili trgovački ugovor s ugarskim kraljem.²⁴¹

U XII st. Dubrovčani i Splitski stupaju 1169. godine u savez s Pisom, sklapajući istovjetan ugovor.²⁴²

Međusobne veze dalmatinskih i hrvatskih gradova s Dubrovnikom produbljuju se. Godine 1181. majstor Marin Dubrovčanin nalazi se u službi Mihajla, skradinskog biskupa, i svojedokom je u Zadru kad biskup dosuđuje samostanu sv. Dimitrija i Tome otetu im zemlju u Bubnjanima.²⁴³

Da bi osigurali pomorsku trgovinu i promet prema Anconi i Apuliji, Dubrovčani su godine 1190. sklopili mir s Kačićima, poznatim gusarima iz Omiša. Kačići će puštati Dubrovčane slobodne sa svim stvarima gdje god ih nađu na moru i s njima će miroljubivo postupati. Zauzvrat Dubrovčani će dobrovoljno dati nešto Kačićima. Ako koji od Kačića na silu uzme nešto od Dubrovčana, to će vratiti. Ako se neki odbjegli rob

²³⁹ »presbiter Johannes Raguseus testis, Anastasius presbiter testis et alius Iohannes testis, Iohanne, filio Paulelle. Isti sunt testimonia Raguseorum. Sabatius subdiaconus, filius Cepuci, Uelconiza, filio Dabraza, testes, Andreas presbiter et Drutillo celarius testes«. Cod. dipl. I, 175. – P. S k o k - V. N o v a k, Supetarski kartular, Zagreb, 1952, 217.

²⁴⁰ Šišić, Priručnik, 459–649.

²⁴¹ Lukarević piše da je ugarski kralj Vladislav, na poziv svoje sestre, žene hrvatskog kralja Zvonimira, došao i zavladao s obje Hrvatske. Kad je to učinio, tad su Dubrovčani s njim sklopili trgovački ugovor. »I Ragusei per valersi nell'occasione degli Ungari, nazione natta all' arme, si composero con santo Uuladislau, et da lui impetrarono il commercio delle mercantie«. Luccari, n. dj. (ed. 1605), 15. – Očito je da se Lukarević zbnio u osobi koja je zavladao Hrvatskom. On je u Vladislavu spojio Vladislava, kojeg je pozvala žena Zvonimira i Kolomana, koji je doista zavladao u Hrvatskoj. Lukarevićeva vijest, ukoliko je vjerodostojna, jedina je koju dosad imamo da su Dubrovčani tako rano sklopili trgovački ugovor s ugarsko-hrvatskim kraljem.

²⁴² SCD II, 124–125. – G. N o v a k, Povijest Splita I, 1957, 95–97.

²⁴³ SCD II, 171.

iz Dubrovnika skloni kod njih i njegov gospodar ga dođe tražiti, Kačići će udovoljiti pravdi na najbolji način. Dubrovčani smiju slobodno ploviti u Apuliju u zoni od Apulije do naše obale na crti do Molunta i Vratnika.²⁴⁴

S istarskim gradom Rovinjem Dubrovčani su obnovili i sklopili mir 1188, u kojem se kaže da se predstavnici Rovinja kunu na vječni čvrsti mir Dubrovčanima.²⁴⁵

Zbog tih i sličnih veza Dubrovčana s dalmatinskim i hrvatskim gradovima, a osobito zbog političko-teritorijalne pripadnosti Dubrovnika oblasti Dalmacije (tema, dukat), strani pisci jednodušno Dubrovčane nazivaju Dalmatincima, ubrajaju Dubrovnik u Dalmaciju (XI i XII st.), a jedan ga prikazuje u XII st. gradom na teritoriju Hrvatske.

Kad su se godine 1096. križari probijali uzduž naše obale u I križarskom ratu da se sjedine u Carigradu s ostalim križarima koji su stizali drugim putem, Vilim Tirski opisuje Dalmaciju, zapravo Hrvatsku (regio inter Hungariam et Adriaticum mare sita). U Dalmaciji, po njemu, živi tvrd i opor narod po brdima i šumama s rijetkim obradivim poljima. Ali zapisuje da su u Dalmaciji 4 metropole: Zadar i Salona, koja se drugim imenom zove Split, Bar i Dubrovnik.²⁴⁶ Dubrovnik je, dakle, jedna od metropola Dalmacije.

Godine 1123–1126. u doba montekasinskog opata Oderizija utemeljen je samostan sv. Marije u Rožatu. Do osnivanja je došlo tako što je Dubrovčanin plemić Savin, podrijetlom Dalmatinac, poslao dar u Monte Cassino da bi se zauzvrat u Dalmaciji u Rožatu kraj Dubrovnika podigao samostan.²⁴⁷

Zapisane izjave da su Dubrovčani Dalmatinci i da žive na teritoriju Dalmacije dali su zacijelo sami Dubrovčani. One su, tako zapisane, postale prvorazredno povijesno svjedočanstvo o etničkom osjećaju starih Dubrovčana; osobito je to primjer Dubrovčanina Savina.

Knjigu, koja nosi arapski naslov »Kitāb Rujār«, sastavio je oko 1161, u doba sicilskog kralja Vilima I, sina i nasljednika Rogera II, arapski znanstvenik koji se općenito zove El Edrisi. U njoj je opisao između ostalog i našu obalu od Rovinja do Ulcinja. Za Dubrovnik kaže

²⁴⁴ »Et si, naves de Apulia Ragusium uenerit, a Malunto usque ad Uratenic salue fiant« SCD II, 241.

²⁴⁵ »isti omnes iuraverunt firmam pacem in perpetuum cum hominibus Ragusii« SCD, II, 231.

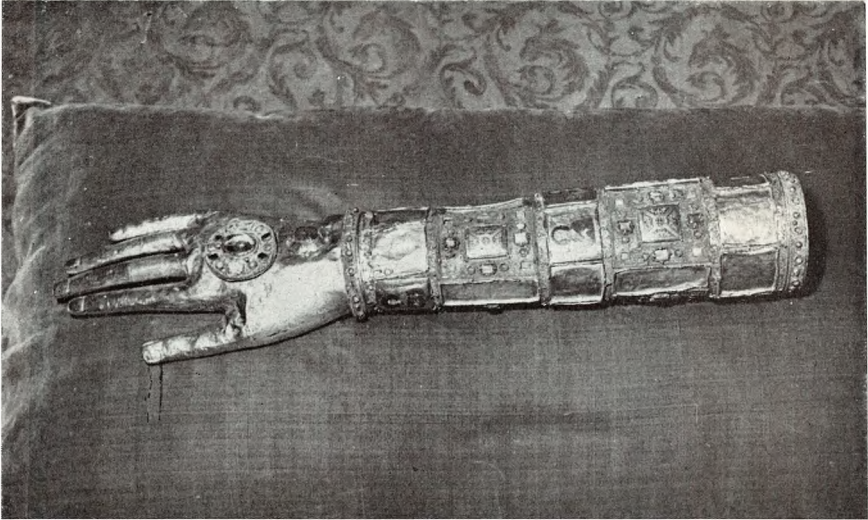
²⁴⁶ »Est autem Dalmatia ... quatuor habens metropoles: Jazaram et Salonam, quae alio nomine dicitur Spalatum, Antibarim et Ragusam«, Rački, Documenta, 462.

²⁴⁷ »His diebus vir nobilissimus, Dalmatino genere ortus, direxit in hoc monasterium duos sciphos argenteos librarum circiter novem, rogans et multa prece deposcens, ut de nostris fratribus idem abbas ad monasterium ordinem demonstrandum in Dalmatiam mitteret, pollicens non minimum proficiscuum per hoc loco isti venturum. Abbas autem nichil moratus, tres de hoc monasterio ibidem fratres direxit, divinarum Scriptorum codices et ecclesiasticum apparatus illis habundatissime tribuens. Susceptis namque Savinus eisdem fratribus, per mittente supradicto papa Calixto, ac concedente Raguseorum archiepiscopo, optulit, beato Benedicto ecclesiam sanctae Mariae in loco qui dicitur Rabiata, prope civitatem Ragusam, cum portu et piscatione sua, cum servis et ancillis, et cum omnibus omnino pertinentiis et finibus suis«. *Chronicon Casinense*, J. P. Migne, Patrologiae cursus completus, T. 173, Paris, 1854, 905.

Slika 16 — Fragmenti pleterne ornamentike u Rožatu (kuća Vlaha Kristovića pok. Ilije)

Slika 17 — Fragment ornamentike iz Komolca — Rijeka dubrovačka (fototeka Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture, Split)

Slika 18 — Glava Sv. Vlaha, XI—XII stoljeće — Močnik Stolne crkve u Dubrovniku

Slika 19 — Ruka Sv. Vlaha, XI—XII stoljeće — Močnik Stolne crkve u Dubrovniku

Slika 20 — Sjeveroistočni dio Šumeta

Slika 21 — Pogled na dolinu Župe dubrovačke

da je udaljen 30 milja od Stona. U njemu žive Dalmatinci, koji imaju brze brodove. Narod je odvažan i odlučan. Dubrovnik je posljednji grad Hrvatske.²⁴⁸ Bilo bi zanimljivo znati na temelju kakve informacije i izvora je El Idrisi, gledajući preko mora iz Apulije, zapisao da je Dubrovnik »posljednji grad Hrvatske«.

VIII

CRKVENE USTANOVE U DUBROVNIKU OD XI–XIII STOLJEĆA

1.

U srednjem vijeku privatni i javni život bio je prožet vjerskim nazorom, kršćanskim pogledom na svijet. Crkva kao jaka, moćna i disciplinirana organizacija vršila je nadzor nad čitavim djelovanjem pojedinaca i društva. Brinula se preko svećenika i redovnika, biskupa i samostana da se vjerska načela provode u svakidašnje djelovanje. Raspoložujući jakim materijalnim mogućnostima, osobito zemljoposjedom, bila je u to doba na vrhuncu ugleda i snage i stup tadašnjeg društva. Na čelu jedne vjerske zajednice stoji biskup. U tim prilikama njegova uloga i utjecaj bili su golemi, ne samo u crkvenom, nego i političkom i društvenom životu. Gradovi koji su bili sjedišta biskupa smatrali su se odličnijim od drugih. Zato pojedini gradovi nastoje dobiti biskupa da poboljšaju svoj status. U srednjem vijeku, naime, grad postaje civitas –, grad u pravom smislu riječi tek onda ako je u njemu i sjedište biskupa. Biskupska stolica daje u neku ruku civitet gradu. Potrebno je stoga istražiti otkada u Dubrovniku postoji biskupija i pratiti njen razvoj u tom smislu.

O crkvenom životu u Dubrovniku i crkvenim ustanovama u njemu imamo relativno dosta sačuvanih dokumenata. Budući da iz toga doba ima malo isprava i izvora koji se tiču necrkvenih prilika, često jedino preko papirnih, biskupskih, kaptolskih ili samostanskih i sličnih isprava i zapisa možemo nešto saznati o društvenim prilikama i zbivanjima u samom Dubrovniku. One su na taj način odraz konkretnoga tadašnjeg stanja ne samo u crkvi nego i općenito u društvu. Zbog broja isprava bolje smo upućeni u tadašnje crkvene prilike. O njima možemo dati relativno zorniju sliku nego o drugim oblicima društvenog života. Ta nas činjenica prisiljava da te izvore maksimalno iskoristimo ukoliko želimo znati i nazrijeti gospodarske i društvene prilike toga doba.

²⁴⁸ »Da Stagno a ragùs o, come altri dice, ragùsah (Ragusa) trenta miglia. Sono Dalmati che anno navi da corso, gente prode e risoluta. Questa è l'ultima città della Croazia«. L'Italia descritta nel »Libro del re Ruggero« compilato da Edrisi. Testo arabo pubblicato con versione e note da M. Amari e C. Schiaparelli, Roma, 1833, 108.

U starom Epidauru bilo je u VI st. sjedište biskupa. Poznat nam je Fabricijan, epidaurski biskup, koji 530. sudjeluje na saboru u Saloni. Epidaurski biskup bio je podređen, sufragan nadbiskupu u Saloni.²⁴⁹ To se očito vidi iz slučaja kad je salonski metropolit skinuo s biskupske časti epidaurskog biskupa Florencija.²⁵⁰

Nakon pada Epidaura biskupsko sjedište prelazi u Dubrovnik, koji preuzima stolicu negdašnjega epidaurskog biskupa. Prijelaz biskupije ozakonjen je kasnije u Rimu. Kada, naime, papa Benedikt VIII godine 1022. šalje dubrovačkom nadbiskupu Vitalu palij, znak metropolitanske vlasti, naglašava u svojoj buli da je Vital nadbiskup epidaurski, koji je u gradu Dubrovniku.²⁵¹ Dubrovački biskup je, dakle, nasljednik epidaurskog.

Prijelaz i prijenos biskupskog sjedišta prihvatila je dubrovačka i hrvatska povijesna tradicija kao povijesnu činjenicu. Povjesničar Rastić datira prijelaz u doba pape Grgura I (590–604),²⁵² što nije moguće, jer je tada još postojao Epidaur kao grad, a Dubrovnik nije. S. Razzi piše da se epidaurski biskup najprije sklonio iz ruševina svoga grada u Župu, u utvrdu Burnum (Gradac), odakle je kasnije prešao u Dubrovnik.²⁵³ L. C. Tubero prvi označuje imenom tog biskupa koji je prešao iz Epidaura preko Burnuma u Dubrovnik, a zvao se, po njemu, Ivan.²⁵⁴ I. Lucius oprezno navodi: kako je Dubrovnik podignut od Epidaurana, tako je prenijeta tamo i biskupska čast.^{254a} On se ne upušta u domišljanje kako se zvao prvi dubrovački biskup. S. Cerva prihvaća pisanje Tubera i Luciusa.²⁵⁵ D. Farlati najprije povezuje izvještaj Tome Arcidakona da su neki došljaci zajedno s Epidauranima podigli Dubrovnik i nastojali postići metropolitansku čast za svog biskupa. Kad se Dubrovnik utemeljio i počeo naseljavati, u njega je prešao epidaurski biskup Ivan, koji je dotle s izbjeglicama boravio u Burnumu. To se, prema njemu, dogodilo oko godine 650.²⁵⁶ Dok K. Vojnović postanak dubrovačke crkve

²⁴⁹ Šišić, Priručnik, 160. – Novak, Povijest Dubrovnika I dio, 47.

²⁵⁰ Novak, n. dj. 47.

²⁵¹ »Uitali, archiepiscopo sancte Pitabritane sedis e ciuitate Labusedi« 27. IX 1022, Cod. dipl. I, 61.

²⁵² Resti, n. dj. 18.

²⁵³ Razzi, n. dj. 10.

²⁵⁴ »Et quid novae civitati deesset, Pontificem Epidaurium, quem quidam Joanem nominant, amissa priore sede Burni agentem praesulem Rhacusanum Romane pontifice annuente designat, atque a ditone Salonitani Antistis, sub cuius jure omnes fere Dalmatiae praesules id temporis erant, eximi curat...«. Tubero, n. dj. 10.

^{254a} »sed sicut ab Epidauritanis Rausium aedificatum constat, ita episcopatum quoque ibidem translatum argui debet«, Lucius, n. dj. lib. II, cap. XIV.

²⁵⁵ Cerva, Prolegomena, 133–134.

²⁵⁶ »Urbe condita et habitari coepta, illuc se contulit Joannes Episcopus cum Epidauriis, qui cum eo Burnum, vel alio profugerunt, ibique Sedem Episcopalem Epidaurum translata constituit. Haec sunt initia Episcopatus Ragusini«. Farlati, n. dj. 8, 10, 36. – Usp. dalje Appendini, n. dj. I, 239.

dovodi u vezu s epidaurskom kao njezinu nasljednicu,²⁵⁷ dotle je F. Šišić prilično suzdržan. Kaže da počeci biskupije u Dubrovniku nisu poznati, ali je vjerojatno da je crkvena organizacija Epidaura poslije nekog vremena nastavila život u novoosnovanom Dubrovniku.²⁵⁸

Činjenica je, a to je dokazano vjerodostojnom papinskom bulom Benedikta VIII iz 1022, da je dubrovačka biskupija nasljednica epidaurske. Ali nemamo dokument o preseljenju biskupske stolice iz Epidaura i ustoličenju dubrovačkog biskupa niti znamo kada se to točno dogodilo. Može se zato povjerovati starijim povjesničarima da se taj prijenos biskupske časti izvršio tako da se epidaurski biskup, nakon pada i rušenja Epidaura, najprije sklonio u utvrdu Burnum u Župi. Na tom mjestu nađeni su ostaci arhitekture i arheološki ulomci koji dopuštaju to domišljanje. Nedugo zatim, zacijelo još u VII stoljeću, prešao je u Dubrovnik, kad je grad bio sposoban dobro ga primiti i zaštititi.

Dubrovačka biskupija i sve ostale u Dalmaciji, tj. zadarska, rapska, krčka, osorska, stonska i kotorska, bile su podređene, sufragani nadbiskupu metropolitu u Splitu. To se očito vidi na crkvenom saboru koji se održao 925. u Splitu. Na njemu je zaključeno da salonitanski, tj. splitski nadbiskup bude metropolit za čitavu Dalmaciju i Hrvatsku, da se ukine hrvatska biskupija u Ninu. U to doba dubrovačka biskupija bila je jedno (una sedis) s kotorskom. Tada se odlučilo da se one dijele, razgraniče, ali tako da ako biskup jedne dijeceze umre, drugi će preuzeti upravu nad njom dok se ne izabere novi. Prije održavanja sabora papa Ivan X poslao je pismo splitskom nadbiskupu Ivanu i svim njegovim sufraganima. U pismu ga papa kori da se na njegovu području, tj. u njegovoj nadbiskupiji i biskupijama njegovih sufragana po Dalmaciji, širi nauka koje nema u svetim knjigama, to jest Metodijevo naučavanje, a to se ne smije trpjeti. Isto tako služba božja ne smije se vršiti na slavenskom jeziku, niti upotrebljavati glagoljica, nego latinski jezik. Odredbe protiv glagoljice ušle su i u X zaključak sabora.²⁵⁹ Budući da se zabrana proteže na sve dalmatinske biskupije, smijemo zaključiti da se odnosi i na dubrovačku, u kojoj je trebalo sprečavati širenje glagoljice, jer se zacijelo i u dubrovačkim crkvama glagoljalo.²⁶⁰

²⁵⁷ K. Vojnović, Crkva i država u dubrovačkoj republici, Rad JAZU 119, 33. – To se isto čita i u djelu L. Thallóczy - C. Jireček - E. Sufflay, Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia I, Beč, 1913, 16. (Kratica: Acta Alb).

²⁵⁸ Šišić, Ljetopis Popa Dukljanina, 69.

²⁵⁹ »Neka se koji biskup naše pokrajine ne usudi promaknuti na bilo koji stepen ikoga, koji upotrebljava slavenski jezik, da služi Bogu bilo kao svjetovni svećenik ili kao redovnik. Nadalje, neka mu ne dopusti, da služi misu u njegovoj biskupiji, osim ako bi bila oskudica svećenika, samo po odobrenju rimskog pape može se dopustiti da vrši svećeničku službu« Cod. dipl. I, 30-33. – Šidak, Historijska čitanka za hrvatsku povijest, 17-19.

²⁶⁰ O problemu glagoljice s uputama u literaturu usp. Vj. Štefanić, Tisuću i sto godina od moravske misije Ćirila i Metodija, Slovo, 13, 1963, 30-33. – O slavenskoj službi božjoj u Dubrovniku usp. A. Lepopili, koji piše: »Nepobitna je činjenica da je slavensko bogoslužje bilo mnogo rasprostranjeno u staroj državi Dubrovnik« (Slavensko bogoslužje u Dubrovniku, Rad JAZU 220, 1919, str. 30).

Na II splitskom saboru, održanom oko 928, spominje se dubrovačka biskupija zajedno sa stonskom i kotorskom koje su smještene istočno od splitske metropolije. Nasuprot njima na zapadnoj strani leže zadarska, rapska, krčka i osorska biskupija. Kad je papa Lav VI potvrdio zaključke II splitskog sabora, zatražio je da dubrovačka biskupija ostane u svojim granicama.²⁶¹

3.

Počeci dubrovačke biskupije kao nasljednice propale epidaurske prihvaćeni su kao činjenica i o tome se u povijesti ne raspravlja. Teškoće nastaju kad se želi utvrditi kad je dubrovački biskup postao nadbiskup, odnosno metropolit, koji kao takav dobiva i ima vlast nad drugim okolnim biskupima, svojim podložnicima, sufraganima. Stariji dubrovački povjesničari tvrdili su da je to bilo veoma rano, čak u doba kad je Dubrovnik postao sjedište biskupa. Rastić npr. piše da je papa Grgur Veliki (590–604) uspostavio metropoliju u Dubrovniku i pod njenu vlast podvrgao crkvene pokrajine u Zahumlju, u Srbiji i Travunji.²⁶² To je teška pogreška, jer u to doba nisu se Slaveni još doselili na Balkan pa nisu mogli postojati ni Zahumlje, ni Srbija ni Travunja. Milecije smatra da se u Dubrovnik odmah preselio nadbiskup iz Epidaura, pa je Dubrovnik od svog početka nadbiskupija.²⁶³ Budući da u Epidauru nije postojao nadbiskup, i to se mišljenje ne može prihvatiti. Sami Dubrovčani su tvrdili da je papa Zakarije (741–752) podijelio 16. V 743. palij dubrovačkom biskupu Andriji i time ga uzdigao na čast metropolita i dao mu crkvenu vlast nad Zahumljem, Srbijom, Travunjom, zatim Kotorom, Budvom, Barom, Ulcinjem, Skadrom, Drivastom i Pilatom, tj. čitavim

²⁶¹ Cod. dipl. I, 36–39. – U X. st., prema Anonimu 971, a prema Rastiću 972, Mlečani su nakanili lukavstvom osvojiti grad. Njihovu namjeru otkrio je sv. Vlaho, biskup i mučenik IV stoljeća iz Sebasta u Kapadociji, Stojku, svećeniku crkve sv. Stjepana u Dubrovniku. Svećenik obavijesti građane, koji postave straže. Mlečani, iznenađeni i odbijeni, povuku se. Grad se spasio. Zbog tog događaja, Dubrovčani su izabrali sv. Vlaha za svog parca i zaštitnika (Anonim, 21–22, Resti, 29–30). Do tada zaštitnik grada bio je sv. Srđ. Otada kult sv. Vlaha postaje simbol gradske slobode. Njegov se lik utiskuje u službene žigove, tka u zastave, postavlja na zidine, podiže na oltare i sl. (O sv. Vlaha s literaturom usp. J. N a g y, Sv. Vlaho zaštitnik Dubrovnika, Crkva u svijetu 3, Split, 1972, 256–270). Povjesničari različito datiraju taj događaj. B. C v j e t k o v i ć piše da su Dubrovčani izabrali sv. Vlaha za parca u XII st., konkretno 1190. (Sv. Vlaho i Dubrovnik, Dubrovnik, 1916, 20). Prema Mediniju (n. dj. 255–257) prva crkva sv. Vlaha podignuta je između 952. i 1022. Blagdan sv. Vlaha bio je, prema dubrovačkom zakonu od 3. II 1190. svečano slavljen. Svaki stranac, dužnik ili zločinac smije slobodno doći i zateći se u Dubrovniku tri dana uoči svečanosti sv. Vlaha i ostati tri dana nakon svečanosti, a da mu se ništa ne smije učiniti, tj. sudski ga progoniti, kažnjavati itd. SCD II, 242.

²⁶² Resti, n. dj. 18.

²⁶³ »Castellum statuunt monitis actuque Ioannis

Qui jam fuit praedictae Archiepiscopus urbis«, Matas, Miletii versus 10.

zaleđem sve do Prizrena.²⁶⁴ Dubrovnik bi dakle u VIII st. postao metropolija. Međutim, u povijesnoj znanosti jednodušno se ta isprava smatra krivotvorenom, jer u to doba Ulcinj, Skadar, Drivast i Pilot crkveno pripadaju Draču.²⁶⁵

Druga skupina povjesničara smatra da je Dubrovnik postao metropolija pošto je stradala nadbiskupija u Duklji. Tada se dukljanski nadbiskup sklonio u Dubrovnik i u njega prenio svoju nadbiskupsku čast i metropolitansku vlast, koju su kasnije uz odobrenje pape nosili dubrovački nadbiskupi, njegovi nasljednici. Po jednama to se dogodilo u IX st., za vladanja bizantskog cara Vasilija Makedonca (867–886),²⁶⁶ po drugima god. 980,²⁶⁷ odnosno 990, kad je Duklju pokorio Samuilo.²⁶⁸

Dukljansko podrijetlo dubrovačke nadbiskupije imalo je pristaša u povijesti: npr. Luciusa²⁶⁹ ili Farlatija. Farlati, doduše, odbija tvrdnju da je Samuilovo osvajanje Duklje uzrokovalo premještanje metropolije iz Duklje u Dubrovnik. Piše, naprotiv, da se to dogodilo prije, onda kada je bugarski car Simeon 926. ili 927. pokorio Duklju. Simeon je tada, kaže Farlati, tako razorio i spalio sjedište biskupije u Duklji da je dukljanski nadbiskup Ivan bio prisiljen skloniti se u Dubrovnik i tamo prenijeti nadbiskupsku čast i metropolitansku vlast.²⁷⁰ F. Šišić razlaže da se Dubrovnik nastojao crkveno odvojiti od splitske nadbiskupije. To mu je uspjelo u početku XI st. Tada je isposlovao da papa Benedikt VIII 1022. podijeli dubrovačkom nadbiskupu palij.²⁷¹

Sva ta mišljenja, ukoliko ne sadržavaju tvrdnju da je Dubrovnik postao metropolija potkraj X st., treba odbaciti. Utemeljenje dubrovačke nadbiskupije i metropolije teklo je drugačije. Prema izlaganju M. Barade, Samuilo je 989. zauzeo drački temat, ali ne čitav. Dio između desne obale Bojane i Spiča ostao je i dalje pod Bizantom. Taj mali primorski prostor nije imao svoga crkvenog i političkog uređenja, a u njemu su se nalazile biskupije Svača, Ulcinja i Bara. Nije se moglo pomišljati da se tu formira posebna pokrajina, jer je teritorij premalen.

²⁶⁴ »Constituimus te omnibus uite tue esse pastorem te et successores tuos super istam prouinciam. In primis Zachulmie regno et regno Seruulie Tribunieque regno, ciuitati namque Catarinensi seu Rose atque Buduanensi, Auarorum, Liciniatensi atque Scodrinensi nec non Driuastensi atque Polatensi cum ecclesiis atque parochiis eorum«. Cod. dipl. I, 1–2.

²⁶⁵ Acta Alb. 11–12. – D. Gruber, O dukljansko-barskoj i dubrovačkoj nadbiskupiji do polovice XIII stoljeća (crkveno-politički odnošaji stare gornje Dalmacije) VZA XIV, 1912, 25.

²⁶⁶ Medini, n. dj. 199.

²⁶⁷ 980 godine »Joannes primo archiepiscopo di Ragusa« Anonim, 23.

²⁶⁸ Luccari, n. d., 9. – Cerva, n. dj. 137. – Misao da je Samuilovo osvajanje uzrokovalo pojavu dubrovačke metropolije ističe u novije doba D. Mandić. On navodi da je dubrovačka nadbiskupija osnovana u doba Grgura V potkraj 997. ili početkom 998, a na poticaj Samuila (Rasprave i prilozi iz stare hrvatske povijesti, Rim, 1963, 271–272).

²⁶⁹ »argui potest, Diocletanum Archiepiscopum aliquo casu Ragusium se recepisse ibique creatum Episcopum, jus diocletanae Metropolis retinere voluisse«. Lucius, n. dj. lib. II, cap. XIV.

²⁷⁰ Farlati, n. dj. 24–35.

²⁷¹ Šišić, Ljetopis Popa Dukljanina, 70.

Zato su Bar i Ulcinj 989. priključeni dubrovačkoj pokrajini. To novo prošireno područje zove se Dalmatia Superior, Gornja Dalmacija. Godine 998. bio je sazvan crkveni sabor u Splitu. Biskupi Gornje Dalmacije, tj. Kotor, Bara, Ulcinja i Svača zajedno su se uputili brodom na sabor. Dok su brodili, nastala je oluja i oni doživješe brodolom. Svi su poginuli. Da bi se ubuduće spriječio takav gubitak visokih crkvenih premeta i da ne moraju ploviti daleko na crkvene sabore i izlagati se životnim opasnostima, gradovi stradalih biskupa zatražili su da se oslobode crkvene ovisnosti od Splita. Papa pristaje i osniva 999. novu metropoliju u Dubrovniku i njoj podlaže biskupije Kotor, Svača, Bara i Ulcinja.²⁷² Već god. 1000. postoji dokaz da u Dubrovniku stoluje nadbiskup. Naime, dubrovački nadbiskup predvodi delegaciju svoga grada koja se poklonila duždu Petru Orseolu kod otočića Majsana nedaleko od Korčule.²⁷³

Stvarni opseg dubrovačke metropolije jasno se vidi iz bule Benedikta VIII od 27. 9. 1022. Papa određuje da dubrovački nadbiskup Vital vrši metropolitansku vlast u Zahumlju, Srbiji, Travunji, zatim u gradovima Kotoru, Baru i Ulcinju. Biskupi s tog područja njegovi su sufragani. Papa mu šalje palij, znak metropolitanske vlasti, kojim će se ukrašavati na određene blagdane, npr. Uskrs, Uzašašće, Duhove i slično. Napominje da mu palij daje zato što je to već učinio njegov preteča

²⁷² Barada, *Dalmatia superior*, 100–113.

²⁷³ Rački, *Documenta*, 428. – U opisu brodoloma prvi put se spominje postojanje područja koje se zove Dalmatia Superior. »Episcopis autem superioris Dalmatiae uisum est, quod commodius possent suum iter peragere, si omnes uno nauigio duce-rentur. Tunc preparata naui . . . omnes fere episcopi eandem navem conscenderunt: uidelicet catariensis, antibarensis, dulcinensis et suacensis« (Barada, n. dj. 106). Prema sadržaju teksta jasno je da se pod Dalmatia Superior ima shvatiti teritorij biskupija Kotor, Bara, Ulcinja i Svača. Dubrovnik se ne spominje kao dio Dalmatiae superioris, jer se ona proteže dalje, povrh Dubrovnika (a Ragusio superioris). Prema Ljetopisu Popa Dukljanina Gornja Dalmacija isto je što i Crvena Hrvatska, a obuhvaća prostor od Duvna do Drača sa biskupijama: Bar, Budva, Kotor, Ulcinj, Svač, Skadar, Drivast, Polat, (Pilot) Srbija, Bosna, Travunja, Zahumlje. Nasuprot toj Dalmaciji postoji Donja Dalmacija (Dalmatia Inferior) ili Bijela Hrvatska, koja se proteže od Duvna do Vinodola, a ima biskupije: Split, Trogir, Skradin, Zadar, Nin, Rab, Osor, Krk, Dubrovnik (usp. Ljetopis Popa Dukljanina, ed. Šišić, 306–307). Dakle ni po Dukljaninovoj razdiobi Dubrovnik ne spada u Gornju Dalmaciju nego u Donju Dalmaciju. U falsificiranoj buli Kalista II od 28. IX 1120. prvi se put spominje u ispravi Dalmatia Superior »episcopis Dalmatiae seu Dioclie« (SCD, 36 i dalje). Tu se Dalmatia Superior izjednačava s Dukljom, odnosno pod Dalmatia Superior podrazumijevaju se gradovi Kotor, Budva, Bar, Ulcinj, Skadar, Drivast i Polat, jer se svi ti gradovi nabrajaju u buli. To isto područje naziva se katkad jednostavno Dalmatia (SCD II, 311–313 i dalje). U ispravi iz god. 1190. Ulcinj je dio Dalmatiae Superioris (ib. 235). Dalmatia Superior se 1199. poistovjećuje s područjima sufragana barske nadbiskupije (Acta alb. I, 39). U literaturi usp. o Dalmatia Superior F. Rački, *Književnik*, I, 2, 1864, 2–3. Dubrovnik se tijekom vremena izdvaja iz pojma Dalmacije i postaje nešto posebno između Gornje i Donje Dalmacije. Usp. J. Lučić, O pomorskim vezama Dubrovnika sa Zadrom i ostalim gradovima Dalmacije u XIII st. Pomorski zbornik, 4, 1966, 359–361. Prema V. Foretću, Gornja Dalmacija je područje bivše Prevalitane, u koju ulaze gradovi od Kotora do Skadra, a bili su u sklopu dukljanske, odnosno nemanjičke države. Dubrovnik je na razmeđi Gornje i Donje Dalmacije i uživa poseban položaj (Dalmacija prema Hrvatskoj . . . , 798).

papa Grgur.²⁷⁴ Spomenuti papa Grgur svakako je Grgur V, čiji pontifikat traje od 5. V 996. do 18. II 999. To se vrijeme točno poklapa s utemeljenjem dubrovačke nadbiskupije. Premda se ne dovodi u sumnju bula Benedikta VIII, ipak se dubrovački nadbiskupi u nekoliko mahova kasnije u XI st. tituliraju kao biskupi. Npr. u ispravi izdanoj 1050–1055. Vital nosi samo naslov biskup (episcopus). Tako je 1074. i u buli pape Grgura VII.²⁷⁵ To je navelo neke povjesničare da pretpostave kako je dubrovački nadbiskup prestao u XI st. vršiti tu funkciju i da je dubrovačka nadbiskupija ukinuta.²⁷⁶ Međutim, budući da kroz čitav srednji vijek dubrovački nadbiskup stalno nosi taj naziv, može se reći da je posrijedi zacijelo pisarska greška i da nema prekida u kontinuitetu dubrovačke metropolije, da je naziv biskup u navedenim ispravama slučajnost, bez sadržajne vrijednosti.

Neposredno nakon utemeljenja dubrovačke nadbiskupije Kotor se 1025. odmetnuo ispod njezine crkvene vlasti i podložio nadbiskupu u Bariju u Italiji pod kojim ostaje sve do XIV st.²⁷⁷

Dubrovčane je čekala teška borba da učvrste svoju metropoliju. Smatrali su da im nije dovoljna bula Benedikta VIII da budu mirni, nego su kasnije falsificirali i bulu Grgura VII od 21. V 1076.²⁷⁸ Na to ih je zacijelo tjerala dvostruka opasnost: s jedne strane Split ne želi olako dopustiti i priznati crkvenu samostalnost Dubrovniku. Nastali su dugi sporovi u koje se 1078. umiješao i Grgur VII.²⁷⁹ Split tom zgodom nije uspio u nastojanju da se ukine dubrovačka nadbiskupija i onemoćući njeno postojanje i rad.

Kudikamo veća opasnost nastupila je od Bara. U zaleđu Dubrovnika dukljanski vladar Vojislav pobunio se 1042–1043. protiv Bizanta i uspostavio slobodnu i samostalnu državu Duklju.^{279a} Da bi političku samostalnost pratila i crkvena, on nastoji odvojiti barsku biskupiju od dubrovačke, tako da dukljanska država ima vlastitu nadbiskupiju sa sjedištem u Baru, neovisnu od bilo koga, pa i od Dubrovnika. Njegova nastojanja uporno je slijedio nasljednik mu Mihajlo (1050–1081). On je

²⁷⁴ Cod. dipl. I, 61–62. – Grob tog prvog poznatoga dubrovačkog nadbiskupa nalazi se u trijemu u samostanu na Lokrumu. Na nadgrobnoj ploči je natpis: HIC REQUIESCIT VITALIS ARCHIEPISCOPUS DOMINI THEODORI FILIUS PRO CUUS ANIMA HUMILITER ORA, usp. G. Gelcich, Dello sviluppo civile di Ragusa considerato ne' suoi monumenti istorici ed artistici, Dubrovnik, 1884, 15. – Ostojić, n. dj. I, na str. 339 donosi fotografiju natpisa.

²⁷⁵ Cod. dipl. 80, 134.

²⁷⁶ Šišić, Ljetopis Popa Dukljanina, 77. – Mandić, n. dj. 277.

²⁷⁷ U buli pape Ivana XIX iz 1025, kojom imenuje Bizancija nadbiskupom u Canossi, spominju se njegovi sufragani, među kojima je i kotorski biskup. Kotorski biskup se javlja kroz čitavo XI i XII st. kao sufragana nadbiskupa u Bariju – Canossa. Usp. najnovije izdanje isprava o tome »Documenti che confermano l'importanza e la frequenza dei traffici nel medio evo fra i porti della Puglia e quelli della sponda opposta, Bari, 1969, 20, 29. – Patti di amicizia stipulati dei comuni pugliesi nei secoli XII et XIII con Ragusa e Cattaro, Bari, 1969, 8–9. – Šišić, Povijest Hrvata, 569. – Medini, n. dj. 202. – Mandić, n. dj. 276.

²⁷⁸ Cod. dipl. 143–144.

²⁷⁹ ibidem, 158.

^{279a} Kovačević, u Istorija Crne Gore I, 388.

pisao Grguru VII tražeći da se u Baru uspostavi metropolija. Papa mu zbog različitih obzira prema njegovim susjedima i situaciji na Jadranu nije mogao izići u susret.²⁸⁰ Kad se popeo na prijestolje Bodin (1081–1101), on vješto iskorištava sukob u katoličkoj crkvi. Ne obraća se legalnim papama Viktoru III (1086–1087) i Urbanu II (1088–1099), nego pristupa protupapi Klementu III (1080–1100), koji mu 8. I 1089. izdaje bulu. U njoj kaže da papa šalje palij dukljanskom nadbiskupu Petru na molbu kralja Bodina i podlaže mu biskupije: Bar, Kotor, Ulcinj, Svač, Skadar, Drivast, Pilot, Srbiju, Bosnu, Travunju sa svim samostanima, kako dalmatinskim, tako i grčkim i slavenskim.²⁸¹ Uspostavljena je, dakle, samostalna barska metropolija, kojoj su podvrgnuti gotovo svi sufragani dubrovačke crkve u Gornjoj Dalmaciji. Dubrovnik je ostao gotovo sam. Rimska kurija kao da je zaboravila da postoji bula Benedikta VIII prema kojoj je Bar sufragana Dubrovnika. Ili su možda prevagnuli politički razlozi: vezati uza se novu, mladu i jaku državu Duklju, ustupkom davanju crkvene samostalnosti.

Dubrovnik se nije olako predavao. Nastala je duga borba koja ispunjava čitavo XII i prvu pol. XIII st. Obje strane krivotvore različite papinske bule da dokažu svoj legitimitet.²⁸² Dubrovčani imaju određene prednosti u napadu. Baranima je zacijelo bilo teško braniti legitimitet, jer je ustoličenje barskog metropolita 1089. odobrio protupapa Klement III. Zacijelo su stoga Dubrovčani u prvoj pol. XII st. uspjeli kod Svete stolice isposlovati da im se vrate svi sufragani, a da se barska metropolija ukine.²⁸³ Ne zna se koje je sve razloge navodio Dubrovnik pred određenim papinskim uredima. Vjerojatno je uspio uvjeriti papinsku kuriju da će preko Dubrovnika, odnosno njegova nadbiskupa, katoličanstvo uspješnije djelovati u jadranskom zaleđu i jačati utjecaj papinstva nego preko Bara. Da bi taj prodor bio uspješniji, rimska kurija neposredno zahvaća u situaciju i preuzima inicijativu. Najprije papa Inocencije II nameće 11. VI 1142. kleru, knezu i dubrovačkom puku svog kandidata Andriju za nadbiskupa. Obavještava ih da mu je podijelio palij kako su to radili i njegove preteče. Moli Dubrovčane da Andriju

²⁸⁰ U starijoj historiografiji vladalo je mišljenje da je papa Aleksandar II odredio 1067. da se u Baru uspostavi metropolija i da se na nju prenesu prava i povlastice negdašnje dukljanske crkve da bude nasljednik stare Duklje. Usp. I. Marković, *Dukljansko-barska metropolija*, Zagreb, 1902, 25. – St. Stanojević, *Borba za samostalnost katoličke crkve u nemanjičkoj državi*, Beograd, 1912, 23. – Gruber, n. dj. 34. – To je mišljenje odbijeno kad je Šufly 1913. u *Acta Albaniae I*, str. 18, dokazao da je isprava falsifikat.

²⁸¹ *Acta Alb. I*, 21. – Šišić, *Ljetopis Popa Dukljanina*, 80. – Kovačević, n. dj. 397–398 i drugi.

²⁸² Niti među izdavačima isprava, niti u literaturi o tom sukobu ne postoji jednoznačnost koje su isprave vjerodostojne, koje sumnjive, odnosno krivotvorene. Da bih zadržao jedan kriterij, priklonio sam se u većini slučajeva autoritetu Šufflaya (*Acta Albaniae I*) i preuzeo sam njegove ocjene valjanosti pojedinih isprava. Ne upotrebljavam bulu Paskala II od 27. I 1102, niti dvije Kalista II iz 1120 (*SCD II*, 2–4, 33–37), jer ih većina smatra krivotvorenim.

²⁸³ O toj borbi usp. u novijoj literaturi Šišić, *Ljetopis Popa Dukljanina*, 81. – Medini, n. dj. 227–228. – Mandić, n. dj. 280–283. – S. Ćirković, *Barska nadbiskupija u borbi za opstanak*, u »Istoriji Crne Gore« II, sv. 1, 1970, 20–21.

dobrosvito prime kao svog pastira. Odmah istog dana izdaje mu bulu, kojom stavlja pod njegovu metropolitansku vlast Zahumlje, Srbiju, Travunju, zatim gradove Kotor, Budvu, Bar, Ulcinj, Skadar, Drivast i Pilot sa svim opatijama, crkvama i parohijama.²⁸⁴ Tim činom ukinuta je barska metropolija i zajedno sa svojim sufraganima podređena dubrovačkom metropolitu. Dobivši tako ovlaštenje, palij i granice svoje metropolije, nadbiskup Andrija postupio je odlučno da stvarno bude metropolit i privede posluhu sve svoje sufragane. One biskupe nad kojima mu je Inocencije II dao vlast, a nisu se pokorili, npr. biskupa Drivasta i Ulcinja i načelnika Kotora izopćio je 1153. papinski legat Henrik iz crkve, a to je potvrdio papa Anastazije IV.²⁸⁵ Pritisak i borba u tom smjeru nastavlja se kad je za dubrovačkog nadbiskupa došao energični Mlečanin Tribun (1153–1189). Papa Adrijan IV poslao mu je 4. VII 1158. palij i potvrdio prava dubrovačke metropolije nad dotadašnjim sufraganima.^{285a} Unatoč izričitom papinu naređenju i zahvatima dubrovačkih nadbiskupa da stvarno podrede pod svoju jurisdikciju sve navedene sufragane, biskupi Kotora, Ulcinja i Drivasta i dalje ga ne priznaju i ne slušaju.²⁸⁶ Tada papa Aleksandar III upotrebljava sav svoj ugled i vlast. Naređuje 29. XII 1167. svećenstvu i laicima Bara i Ulcinja da otkazu poslušnost svojim biskupima jer se nisu pokorili papinskim naredbama. Kako je u to doba albanski vladika Lazar zaželio ostaviti grčko-istočnu vjeru a primiti katoličku, papa mu nalaže 1167. da primi dubrovačkog nadbiskupa Tribuna za svog metropolitu. Da se vidi kako papa i osobno stoji iza nadbiskupa Tribuna, šalje mu 1167. palij i podlaže pod njegovu metropolitansku vlast one krajeve i biskupije koje su došle pod Dubrovnik 1142. Iste godine strogo naređuje, sa svim posljedicama odbijanja posluha, biskupima Pilota, Svača i Drivasta da se pokore dubrovačkom nadbiskupu Tribunu kao svom metropolitu.²⁸⁷ Papa Aleksandar III šalje 1158. nadbiskupa Tribuna u Drač i nalaže tamošnjim katolicima da ga dobrosvito prime. Zabranjuje im da slušaju barskog i ulcinjskog biskupa.²⁸⁸ Iz djelovanja nadbiskupa Tribuna vidi se širina zamišljene akcije da se područje od Drača do Kotora s unutrašnjošću privede i podredi neposrednom utjecaju rimske kurije. Sav taj golem napor i pritisak nije pokolebao Barane. Oni traže način kako da se otruse dubrovačkog metropolita. Barski biskup Grgur vidi izlaz iz tog stanja u tome da se podredi splitskoj metropoliji. Piše zato 1173. splitskom kanoniku Gvalteriju. U pismu kaže da salonitanska (splitska) crkva ima prvenstvo u čitavoj Dalmaciji da je ona majka, metropolija i barske crkve. Ujedno se tuži na proganjanje svoje crkve koje vrši veliki župan

²⁸⁴ SCD II, 50–53.

²⁸⁵ SCD II, 72–73. – Gruber, n. dj. 140.

^{285a} ibidem 84–86.

²⁸⁶ Npr. Majo, biskup Kotora posvetio je 1166. u Kotoru tri oltara u crkvi sv. Tripuna, uz sudjelovanje albanskog biskupa Lazara, biskupa Martina iz Drivasta i biskupa Ivana iz Ulcinja. SCD II, 102.

²⁸⁷ ibidem, 109–114.

²⁸⁸ ibidem 118–119.

Nemanja.²⁸⁹ On se, dakle, poziva na staro stanje kad je salonitanska, odnosno splitska metropolija držala Bar kao svog sufragana, a to je bilo potkraj X st., prije utemeljenja dubrovačke metropolije. Nekoliko godina kasnije, 1177, barski biskup Grgur obavještava splitskog nadbiskupa Rainerija da je pronašao u starim spisima da je salonitanska nadbiskupija imala primat nad čitavom Dalmacijom, da joj je bila podložna dukljanska biskupija umjesto koje postoji danas barska. Stoga je odlučio da sada opet prizna splitsku crkvu.²⁹⁰ Barski biskup imao je zacijelo pred očima slučaj kotorskog biskupa, koji se, da izbjegne dubrovačku crkvenu vlast nad sobom, elegantno okrenuo prekomorskom Bariju i priznao njegova nadbiskupa i postao mu sufragan. Splitski nadbiskup Rainerije rado je prihvatio barsku ponudu. Do nekih konkretnijih ostvarenja ipak nije došlo. Naime, 1180. ubijen je Rainerije. Iste godine umro je bizantski car Manojlo Komnen. Barski biskup izgubio je očekivanu potporu, pa mu je manevar propao. Rimska kurija nastavlja svojom akcijom pomažući dubrovačkog nadbiskupa Tribuna. Njemu i papa Urban III šalje 1187. palij, potvrđujući mu pravo i vlast nad svim dotadašnjim njegovim sufraganima. Štoviše, dopušta mu da udara interdikte, tj. zabranu vršenja bogoslužja u nekim mjestima i crkvama, da izvrši izopćenja iz crkve, koja nitko, osim u određenim uvjetima, ne smije skinuti.²⁹¹ Dubrovački nadbiskup dobio je dakle veoma široka ovlaštenja. Rimska kurija nastavlja da drži niti cjelokupne akcije na taj način što opet nameće Dubrovčanima svog kandidata za nadbiskupa. Tako Klement III preporučuje 1189. Dubrovčanima za nadbiskupa svog izabranika Andriju i naređuje da ga prime. Kako su se u to doba raški vladari učvrstili u čitavom Primorju od Pelješca i Huma do Drima (Lješa), osim dubrovačkog područja, papa smatra potrebnim obavijestiti Nemanjiće o imenovanju Andrije za nadbiskupa u Dubrovniku. Preporučuje im da ga dostojno prime.²⁹²

Spuštanje raške države do Primorja, konkretno osvajanje područja Dalmatiae Superioris od Kotora do Bojane i dalje do Drima s time da je već otprije držala Hum, uzrokovalo je da rimska kurija povede računa o novonastaloj situaciji. Nastaje zaokret u papinoj crkvenoj politici. Rimska kurija nema više pred sobom u Duklji slabe vladare iz polovice XII st. nego jaku rašku državu. Vjerojatan plan kurije da preko Dubrovnika prodre i učvrsti se u zaleđu primorja Gornje Dalmacije nije uspio dok je Duklja bila slaba. Sada će pogotovu biti teško bilo što ostvarivati bez pristanka Nemanjića. Možda je upravo neposredna politička vlast raških vladara u Primorju natjerala ulcinjskog biskupa da se pomiri s Dubrovnikom. On 1190. dolazi u Dubrovnik, odriče se neposluha i podlaže se dubrovačkom metropolitu obećavši mu vjernost. Ulcinjski biskup zacijelo je smatrao da preko Dubrovnika može računati na zaštitu Rima, uko-

²⁸⁹ SCD II, 170. – O datiranju tog pisma u 1173, a ne u 1180, kako piše Smičiklas, usp. Šufflay, Acta Alb. I, 33.

²⁹⁰ SCD II, 155. – O dataciji usp. Šufflay, Acta Alb. I, 33.

²⁹¹ SCD II, 206–207. – Usp. i 1188 u sumnjivoj buli Klementa III, ib. 226–229.

²⁹² ibidem, 237–238.

liko se pojave neugodnosti za njega i katoličanstvo od strane Nemanjića, kao što je već bio slučaj.^{292a} Kad je vlast u Duklji dobio najstariji Nemanjin sin Vukan, uvidio je da bi njegovim političkim težnjama i obrani Raške od Ugarske dobro došla pomoć katoličke crkve i veze s Rimom. Barski biskup, nalazeći se okružen novom političkom snagom, raškom državom, smatra da je došao čas da se obnovi barska nadbiskupija. Njegova nakana i napor odgovarali su i Nemanjićima, koji očito žele da na svom teritoriju imaju vlastitu katoličku nadbiskupiju i metropoliju. Zacijelo na poticaj barskog biskupa, Vukan moli papu da mu pošalje svoje poslanike. Inocencije III upućuje 8. I 1199. svoje legatove Ivana i Šimuna. Vukan je pristao da se Duklja vrati pod rimsku crkvu. Zauzvrat papa će uspostaviti barsku nadbiskupiju. Postojale su određene zapreke ostvarivanju tog plana. Naime, u papinskoj knjizi prihoda (*liber censualis*) bilo je registrirano da je barski biskup sufragani dubrovačkog nadbiskupa, a to je moglo spriječiti da se bilo što mijenja u odnosima između Dubrovnika i Bara i da barski biskup ne dobije palij. Dok su papinski legati ispitivali slučaj, Drivast se 14. IV 1199. pomirio s Dubrovnikom, vratio pod vlast dubrovačkog metropolita.²⁹³ Situacija je malo čudna. Neposlušni sufragani dubrovačkog nadbiskupa Ulcinj i Drivast vraćaju se Dubrovniku u isto doba dok papini legati rade na tom da se uspostavi barska metropolija s time da ti sufragani potpadnu pod Bar. Unatoč očitom činjenici da je Bar sufragani Dubrovnika, papini su legati procijenili na licu mjesta kod Vukana da bi za Svetu stolicu bilo probitačnije da se uspostavi barska metropolija. Vukan je sa svoje strane požurio papinsku odluku kad je 1199. u kićenom stilu izjavio da priznaje papu i da dopušta da se propovijeda katoličanstvo u njegovoj državi. Ujedno, kao znak svoje odanosti, javlja papi da se u Bosni širi hereza patarenstva i predlaže da papa preko ugarskog kralja očisti zemlju od te hereze. Očito pod dojmom te izjave i svjedočanstva vjernosti papa je 1199. poslao palij barskom nadbiskupu Ivanu i uspostavio barsku metropoliju. Novi metropolit sazvaio je odmah u nazočnosti papinih legatova Ivana i Šimuna crkveni sabor, na kojem su rješavana aktualna dogmatska i praktična crkvena pitanja. Saboru su prisustvovali nadbiskup barski, zatim biskupi iz Skadra, Pilota, Drivasta, Svača, Ulcinja i Sarda i arhi-prezbiter Arbanuma.²⁹⁴ Barska metropolija se ograničila na negdašnje područje Prevalitane. Zahumlje, Travunja i Srbija i Budva ostale su tako reći na papiru pod Dubrovnikom. Uskoro Dubrovnik gubi Srbiju. Umjesto nje crkveno dobiva Bosnu. Do polovice XIII st. dubrovačkom metropolitu preostali su kao sufragani: Bosna (koja mu je 1247. oduzeta i crkveno predana kaločkom metropolitu), budvanska biskupija, zatim humska (stonska) i travunjska biskupija. Obje te biskupije često su bile formalno dubrovačke, jer tamošnji biskupi nisu mogli ordinirati u svo-

^{292a} SCD II, 235. – Ispravu treba datirati 13. V 1190, a ne 13. V. 1189, jer nadbiskup Bernard nije u svibnju još bio u Dubrovniku. Papa, naime, piše 25. XI 1189. Dubrovčanima da prime Bernarda za nadbiskupa. Zato nije mogao već 13. V 1189. primiti priznanje ulcinjskog biskupa, nego iduće godine.

²⁹³ SCD II, 315.

²⁹⁴ *ibidem*, 311–338.

jim dijecezama. Oni su se sklonili ili na Korčulu ili u Dubrovnik. Dubrovnik je nastavio borbu do pol. XIII st. protiv Bara, ali se bitno nije ništa izmijenilo.

Rimska kurija je zacijelo žrtvovala Dubrovnik smatrajući da će Bar uspješnije odigrati u Srbiji onu ulogu u širenju katoličanstva koja je Dubrovniku bila namijenjena u polovici XII st. Prevagnuli su vjerojatno onodobni viši interesi papinske politike. Među njima nije možda posljednji razlog i to da se ne bi više davalo povoda Nemanjićima da progone katolike u novozauzetim područjima Primorja.

Sukobi Dubrovnika i Bara nemaju samo crkveni okvir. Oni su utjecali i na odnose Nemanjića prema Dubrovniku. Kad god je Dubrovnik nastojao vidljivo opovrgnuti prava barske nadbiskupije, nailazio je na otpor raških vladara. To je dovodilo neki put i do međusobnih ratova.²⁹⁵ Spor dviju nadbiskupija u početku XIII st. prešao je lokalne dimenzije i postao dio evropske politike, osobito kad je Venecija posredno pokušavala pomoći Dubrovniku, a time je neposredno izazivala Nemanjiće.²⁹⁶

Dubrovnici su bili uvjereni da je takvom razvoju događaja i porazu bio kriv njihov nadbiskup Bernard, zato su ga prisilili 1202. da se zahvali na položaju i napusti Dubrovnik. Inocencije III shvatio je zašto se Dubrovčani ljute i tako postupaju. Uvidio je da ne smije biti tvrdoglav i zadržavati Bernarda duže u Dubrovniku, niti pozivati kaptol i Dubrovčane na odgovornost, a još manje prijetiti im crkvenim kaznama zbog tog čina. Odobrio je stoga dubrovačkom kaptolu da može izabrati drugog nadbiskupa s time da ga o svom izboru što hitnije obavijesti. Bernard je zaista napustio Dubrovnik i otišao u Rim. Papa mu je 1203. podijelio biskupiju Carlisle (episcopatum Karleolensen et ecclesiam de Melebum) u Engleskoj. O tome je 18. VI 1203. obavijestio engleskog kralja Ivana bez Zemlje (1199–1216). Bernard je pred papom predao čast dubrovačkog nadbiskupa izjavivši da je bio prisiljen napustiti Dubrovnik jer su mu prijetili smrću. God. 1204. engleski kralj Ivan bez Zemlje potvrdio je da je bivšem dubrovačkom nadbiskupu Bernardu podijelio biskupiju Carlisle.²⁹⁸

Dubrovačkog biskupa, odnosno nadbiskupa, birali su sami Dubrovčani;²⁹⁹ biralo ga je svećenstvo, knez i puk, zapravo čitava dubrovačka

²⁹⁵ Gruber, n. dj. 112, 113, 135.

²⁹⁶ Stanojević, n. dj. 92.

²⁹⁷ SCD II, 16. – To je treći slučaj do tada da su Dubrovčani nezadovoljni svojim nadbiskupom. U XI st. zatvorili su 1074. nadbiskupa Vitala i izabrali drugog. Tada je intervenirao papa Grgur VII i naredio im da ga oslobode (Cod. dipl. I, 101). Godine 1195. bilo je između ostalog sporno pitanje posvećenja bosanskog biskupa, zatim sukob između nadbiskupa Bernarda i njegova svećenstva (SCD II, 271–273). – O slučaju iz 1074. usp. F. Rački, Borba južnih Slovena za državnu neovisnost u XI vijeku, Zagreb, 1875, str. 194–195.

²⁹⁸ SCD III, 16–17, 28–29, 30, 38.

²⁹⁹ Npr. Grgur VII upućuje 1074. prijekor svim Dubrovčanima (omnibus Raguseis) što su utamničili svog nadbiskupa Vitala, a izabrali drugog. Prigovora im da se nisu potrudili da se stvar kanonički ispita, da se vidi u čemu je on crkveno kriv. Zato im predbacuje da je njihov izbor novog nadbiskupa nepravilan. Cod. dipl. I, 101.

zajednica (universitas), svi slojevi društva. To je odgovaralo tadašnjem komunalnom uređenju i shvaćanju biranja biskupa. Kad je papa u XII st. htio progurati svog kandidata, morao je dobiti suglasnost svih Dubrovčana (universitas) da ta osoba može biti njihov nadbiskup.³⁰⁰ U XIII st. pravo izbora nadbiskupa sužava se na kaptol. Otada dubrovački kaptol bira nadbiskupa.³⁰¹ U polovici XIV st. papa oduzima to pravo dubrovačkom kaptolu.

U veze Dubrovnika i pape spada i poziv Inocencija III upućen 1199. nadbiskupu i njegovim sufraganima i svećenstvu dubrovačkom u vezi s prinosom za križarski rat. Papa piše da je neophodno odmah poslati pomoć križarima kako bi se rat što prije svršio. Potrebno je da svećenstvo odvoji četrdesetinu od svojih prihoda i šalje za pomoć u Svetu zemlju. Bilo bi dobro da pronađu dva borca, od kojih bi jedan trebao biti hospital, a drugi templar, da ih naoružaju i omoguće im odlazak u Palestinu. Ako ne mogu pronaći takve dobrovoljce, neka tada svojim novčanim prinosima omoguće uzdržavanje dvojice ratnika na istoku. Poziv istog sadržaja uputio je 1200. Inocencije III i dubrovačkim vjericima.³⁰² Nije poznato da li se koji Dubrovčanin odazvao i otišao u križarsku vojnu.

4.

Benediktinci su najstariji, a u nekim stoljećima srednjeg vijeka i najmoćniji red katoličke crkve. Osnovao ga je 529. sv. Benedikt, kad je na Monte Cassinu, na polovici puta između Napulja i Rima, podigao prvu redovničku zajednicu. Ta zajednica šutljivih i radišnih redovnika krvo načelo »moli i radi« (ora et labora) zahtijevala je u to prvo doba svog opstanka od svakog pojedinca da se uzdržava vlastitim radom, da privređuje prema svojim mogućnostima, a prima od zajednice prema potrebama. Istakli su se karitativnim djelovanjem prema putnicima, bolesnicima, starcima, siromasima i sl., pridonijeli su misionarskim radom po evropskim zemljama da se kršćanstvo učvrsti među novodoseljene narode. Uz misionarstvo bavili su se i svim granama gospodarstva, od ratarstva i stočarstva do krčenja, od natapanja do rudarstva i podizanja gradova. U IX st. počeo je opadati njihov polet. Tada u X st., zahvaljujući reformnom pokretu proisteklom iz njihova samostana u Clunyju, nastaje obnova koja doseže vrhunac u pol. XII st. Benediktinci u to doba drže prvo mjesto među samostanskim redovima katoličke crkve, pa je iz njihovih redova izišlo mnogo papa. Od pol. XII st. počinje malaksanje, koje se više nije dalo zaustaviti. Ustupaju mjesto drugima, osobito tzv.

³⁰⁰ Npr. kad je Inocencije II želio 1142. da njegov izabranik Andrija bude dubrovački nadbiskup, pisao je svećenstvu, knezu i puku o svojoj namjeri i zamolio čitavu zajednicu (universitas) da ga prime. Isto to ponavlja Klement III kad 1189. postavlja svog kandidata nadbiskupa Bernarda. SCD II, 50-51, 237-238.

³⁰¹ Inocencije III piše 1202. dubrovačkom kaptolu (capitulo ragusino) da može izabrati novog nadbiskupa. SCD III, 16-17.

³⁰² SCD II, 328-333, 342-345, Krekić Dubrovnik (Raguse) et le Levant, 23, 167.

prosjačkim redovima, u prvom redu franjevcima, zatim dominikancima. Živjeli su benediktinci u tim stoljećima u izvanrednim materijalnim mogućnostima. Držali su goleme feudalne posjede. Zato su se na temelju viška rada ovisnog seljaštva mogli posvetiti znanosti i umjetnosti. Udarili su temelje srednjovjekovne kulture. Njihovi samostani bili su središta srednjovjekovnoga znanstvenog i umjetničkog strujanja i stvaranja. Prepisivali su i očuvali stare rukopise, stvarali knjižnice, držali škole. Pored muških bilo je i ženskih benediktinskih samostana.

Zbog blizine Italije benediktinci u IX st. dolaze u Hrvatsku, kad im je 852. knez Trpimir podigao samostan u Rižinicama kod Klisa. Otada se do kraja XI st., u doba narodne dinastije u Hrvatskoj, osnivaju novi samostani po našim krajevima. U XI i XII st., kad je reformni pokret iz Clunija bujao, najviše poznatih samostana u Dalmaciji bilo je benediktinskih.³⁰³

Benediktinci su rano došli na područje Dubrovnika. Imali su na njegovu teritoriju mnoge opatije i samostane, npr. na Lokrumu, Mljetu, Šipanu, otočiću sv. Andrije, Sv. Jakob, Sv. Mariju u Rožatu, otocima Supetru, Mrkanu itd. Pokazivali su najviše životne snage od svih takvih samostana u Hrvatskoj pa su od dubrovačkih benediktinaca potekli mnogi poznati dubrovački biskupi, povjesničari, književnici i znanstvenici itd., npr. Mavro Vetranović, Bazilije Gradić, Cerva Tubero, Mavro Orbini, Brnje Sorkočević, Ignjat Đurđević i dr.

Najstariji prema dokumentima poznati dubrovački samostan bio je benediktinski samostan sv. Marije na Lokrumu.³⁰⁴ Utemeljili su ga dubrovački nadbiskup Vital i »presides« grada Lampredije zajedno s vlastelom u mjesecu kolovozu 1023. Tom su mu zgodom darovali čitav otok Lokrum da se može uzdržavati. U darovnici se kaže da je u Dubrovniku boravio benediktinac Petar s otoka Tremeiti (ispred apulijske obale). On je, na nagovor Dubrovčana, osnovao prvu zajednicu benediktinskih redovnika i postavio im za glavara Dubrovčanina Lava.³⁰⁵ Lokrumski samostan se preko Tremeita lako mogao povezati s Monte Cassinom i tako biti u toku svih zbivanja i nastojanja ne samo u matici benediktinaca nego i po čitavoj Evropi. Samostan je zarana počeo stjecati nekretnine. Već god. 1050–1055. presudom priora Petra dobio je baštinu (hereditatem) crkve sv. Kuzme i Damjana s okolnim kućama.³⁰⁶ U okolici Dubrovnika posjedovao je u XII st. relativno dosta zemlje u plodnoj dolini Šumeta. Imanja su mu bila oko izvorâ na sjevernoj i sjeveroistočnoj strani doline, a skupljena oko crkve sv. Martina. Na njima se uzgajala

³⁰³ O benediktincima općenito, posebno u Hrvatskoj, usp. kapitalno djelo, Ostojić, Benediktinci u Hrvatskoj I–III.

³⁰⁴ O lokrumskom samostanu i drugim benediktinskim samostanima na području Dubrovačke Republike posebno, Ostojić, n. dj. II, 417–486 s literaturom. O kulturno-umjetničkim spomenicima na Lokrumu usp. C. Fisković, Lokrumski spomenici, Bulletin JAZU XI, 1963, sv. 1–2, 47–65 s literaturom; – isti, Prvi poznati dubrovački graditelji, Dubrovnik, 1955, 41–46.

³⁰⁵ Cod. dipl. 1, 63–65.

³⁰⁶ ibidem, 79–82. – O autentičnosti isprave usp. Šišić, Ljetopis Popa Dukljanina na 77, bilj. 51.

vinova loza, držala stoka sitnog i krupnog zuba i sl. Zemlju su obrađivali servi.³⁰⁷ Čini se, da su se lokrumski redovnici morali sporiti oko zakonitosti vlasništva zemlje i njena iskorištavanja sa susjedima. Vjerojatno su bili izgubili originale darovnica, pa su, da bi opravdali i zakonski dokazivali svoja imovna prava na zemlju i vinograde u Šumetu, sastavili nove isprave. To su u povijesnoj znanosti tzv. lokrumski falsifikati. Lokrumski redovnici naveli su kao darovatelje posjeda u Šumetu susjedne dukljanske vladare iz XII st. Vjerojatno je bila svrha takva postupka u tome da spriječe prigovore slavenskih vladara oko pograničnog vlasništva zemlje. Dubrovačka općina uvijek je priznavala valjanost lokrumskih posjeda u Šumetu. Ona je očito stajala iza monaha, jer je granica samostanskih posjeda u Šumetu bila granica dubrovačke komune.³⁰⁸ Prema nedovoljno provjerenoj vijesti, sadržanoj u jednom nedatiranom fragmentu, dukljanski je kralj Radoslav oko 1058. odredio da se u Platu u Župi dubrovačkoj podigne samostan i predade lokrumskom samostanu.³⁰⁹

Lokrumski samostan rano ima posjede i na otoku Mljetu, zapravo crkvu sv. Pankracija u Babinu Polju i zemlje koje njoj pripadaju. Redovnici lokrumskog samostana morali su dokazivati da im je tu crkvu sa svim njenim zemljama darovao ispravom Ljudovit, protospatar i strateg Zahumlja i Srbije. Povelja se datira u god. 1039.³¹⁰ U potvrdu tog vlasništva na Mljetu pozivali su se i na isprave zahumskog vladara

³⁰⁷ SCD II, 25 i tekst u Šišić, n. dj. 197.

³⁰⁸ Prema tim tzv. darovnicama zemlju u Šumetu oko crkve sv. Martina darovao je 1100. lokrumskom samostanu dukljanski kralj Bodin. Kasnije im je zemlja bila oteta pa ju je dukljanski sudac Boleslav god. 1112. vratio i iznova darovao samostanu. Presudi Boleslavljevoj prigovorio je neki Miro, tvrdeći da je darovana zemlja njegova. Nato je dukljanski sudac Grdo odbio prigovor i ponovno 1114. potvrdio presudu suca Boleslava i dosudio sporno zemljište i crkvu sv. Martina samostanu. Končno je 1115. dukljanski kralj Đurađ potvrdio crkvu lokrumskom samostanu. Jedina originalna i valjana isprava o posjedima tog samostana u Šumetu jest ona kojom Đurađ Andrijin vraća 1193. crkvi sv. Martina zemlju koju im je on bio svojedobno oteo. Šišić smatra da su isprave falsificirane u drugoj pol. XIII st. na taj način što se sastavljač koristio Ljetopisom Popa Dukljanina i iz njegova teksta uzimao imena donatora (Šišić, n. dj. 196–241). Budući da je isprava Đuraša Andrijina iz 1193. autentična, znači da tada lokrumski samostan zakonito i bez ičije i ikakve smetnje drži crkvu sv. Martina i zemlju u Šumetu. Nije bilo, po našem mišljenju, potrebe da lokrumski redovnici u drugoj pol. XIII st. falsificiraju isprave za dokazivanje svoga prava zemljevlasništva koje im je 1193. neosporno priznato. Prema tome tzv. isprave kralja Bodina, sudaca Grda i Boleslava i kralja Đurđa sastavljene su u XII st. s time da su neki anakronični izrazi mogli biti umetnuti kasnije. Iz toga razloga one se mogu upotrijebiti za prikaz gospodarskih i proizvodnih prilika na dubrovačkom teritoriju u XII stoljeću.

³⁰⁹ Cod. dipl. I, 84. Datacija izvedena iz sadržaja fragmenta. – Šišić (n. dj. 240) smatra fragment falsifikatom. Nema traga u građevinama ni u kasnijim vijestima bilo kakvom samostanu u Platu. Zacijelo nije ni postojao.

³¹⁰ Cod. dipl. I, 71–73. – S. S a k a č, Ljutovid, strateg Srbije i Zahumlja i njegova povelja (g. 1054), Mandićev zbornik, Rim, 1965, 39–79, smatra autentičnom. Autentičnost brani i J. V r a n a, Isprave zahumskih vladara iz XI i XII st. o Babinu Polju na otoku Mljetu, HZ XIII, 1960, 155–166. Protivno dokazuje Šišić (n. dj. 209) da je falsifikat iz početka i sredine XIII st. Falsifikatom je proglašava i I. K a m p u š, Novi prilozi o lokrumskim falsifikatima i Desinoj darovnici pulsanskim benediktincima, HZ XV, 1962, 317–324.

Hranka, bana Slavogosta, zahumskog velikog kneza Dese, zahumskog episkopa Gavrila i bana Rastimira i na kraju bana Borića.³¹¹ Dakle istu nevolju kao i u Šumetu imali su lokrumski monasi s imanjima na Mljetu. Izgubili su originale pa su se morali svakojako domišljati da dokažu svoja posjedovna prava. Dok su imanja u Šumetu uživali sve do svoje propasti, zemlju u Babinu Polju ubrzo su izgubili. Preuzeli su je drugi redovnici. To su bili benediktinci samostana sv. Marije na Mljetu.³¹²

Drugi benediktinci i to oni iz kongregacije u Pulsanu na Monte Garganu dobili su otok Mljet na taj način što im ga je 1151. darovao zahumski knez Desa. Na otok su došla tri benediktinca, članovi reda u Pulsanu.³¹³ Oni su se vjerojatno najprije smjestili kod crkve sv. Mihovila u Babinu Polju. Kasnije su prešli na otočić na Velikom jezeru na Mljetu i sagradili samostan u čast Uzašašća Bl. Dj. Marije.³¹⁴

Potkraj XI ili u početku XII st. Dubrovčanin Savin sagradio je crkvu u čast sv. Marije u Rožatu u Rijeci dubrovačkoj. U doba montekasinskog opata Oderizija IV (1123–1126) poslao je Savin njegovu samostanu dvije srebrne posude s molbom da izabere neke među svojim redovnicima i uputi ih u Rožat da u njemu osnuju redovničku zajednicu i podignu samostan. Opat se odazvao. Ubrzo su stigla iz Monte Cassina tri benediktinca s vjerskim knjigama i crkvenim priborom. Uz dopuštenje pape Kalista II (1119–1124) i dubrovačkog nadbiskupa Savin je poklonio benediktincima crkvu sv. Marije u Rožatu s lukom i pravom na ribolov, sa servima i svim pripadnostima.³¹⁵ Otada se crkva sv. Marije u Rožatu vodi kao posjed montekasinskog samostana u Italiji.³¹⁶ Daro-

³¹¹ Usp. tekst Šišić n. dj. 189–196, 208–211. On ih ubraja u falsifikate. Isto i Kampuš (n. dj. 322–324). O Boriću usp. B. N e d e l j k o v i ć, Postojbina prvog bosanškog bana Borića, Istoriski časopis I, 1959, 55–69. Naprotiv Vrana (n. dj. 155–166) smatra da je Hrankova isprava autentična, a u ostale da ne treba sumnjati da su falsifikati.

³¹² Ostojić, n. dj. II, 453.

³¹³ Usp. najnoviji tekst V. F o r e t i ć, Dvije isprave zahumskog kneza Dese o Mljetu iz 1151. godine, Anali JAZU 1, 1952, 68. Foretić je pronašao još jednu drugu ispravu kneza Dese iz 1151. u kojoj se kaže da Desa osniva i samostan sv. Marije na Mljetu. Dok se prva isprava smatra autentičnom (Šišić, n. dj. 242–255), ova druga novopronađena proglašava se od nekih povjesničara falsifikatom (G. Čremošnik, Isprave zahumskog kneza Dese, Anali JAZU III, 1954, 71–74; M. Dinić, Povelja kneza Dese o Mljetu, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, XXVIII, 1962, sv. 1–2, 5–16, i drugi).

³¹⁴ Ostojić, n. dj. II, 442. – O Mljetu i samostanu C. F i s k o v i ć, Samostan i crkva sred jezera na Mljetu, Bulletin JAZU VI, 1958, 1–14 s literaturom. – B. G u š i ć - C. F i s k o v i ć, Otok Mljet, naš nacionalni park, Zagreb, 1958.

³¹⁵ Migne, n. dj. 905. – V. N o v a k misli da se to darovanje izvršilo za montekasinskog opata Deziderija (1058–1087), Scriptura beneventana, Zagreb, 1920, 8. – V. Foretić je dokazao da treba ustrajati u tekstu u kojem piše da se to dogodilo u doba opata Oderizija IV (Ugovor Dubrovnika sa srpskim velikim županom Stefanom Nemanjom, 73). To je prihvaćeno.

³¹⁶ U popisu posjeda tog samostana napisanim na brončanim vratima bazilike sv. Benedikta u Monte Cassinu nalazi se napis »in Dalmatia prope civitatem Ragusiam ecclesia sanctae Mariae in loco qui dicitur in Rabiata« i drugi napisi (Ostojić, n. dj. II, 432), koji dokazuju da je crkva sv. Marije u Rožatu pod benediktincima iz Monte Cassina. Kao njihov posjed navodi se i u jednoj bilješci iz 1187. kad papa Grgur VIII dodjeljuje tu crkvu sa svim pripadnostima montekasinskom samostanu (SCD II, 212).

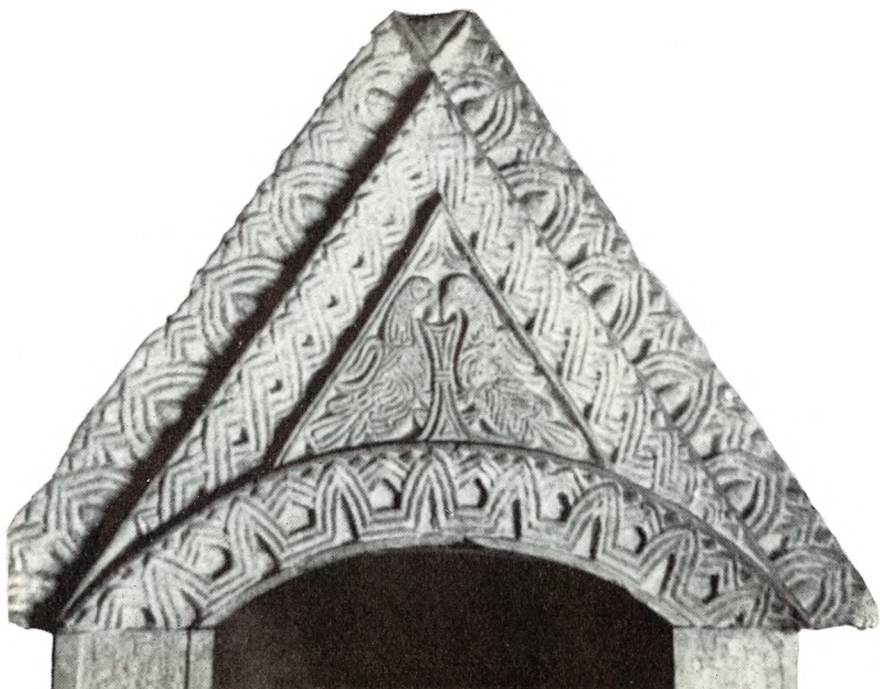
Slika 22 — Nadgrobni epitaf dubrovačkog nabiskupa Vitala u trijemu na otoku Lokrumu

HIC REQ(VI)ESCIT
 VITALIS ARCHIEP(ISCOPV)S.
 DOM(IN)I THEODORI FILIVS P(RO)
 CVI(VS) A(NI)MA HVMILIT(E)R [ORA]

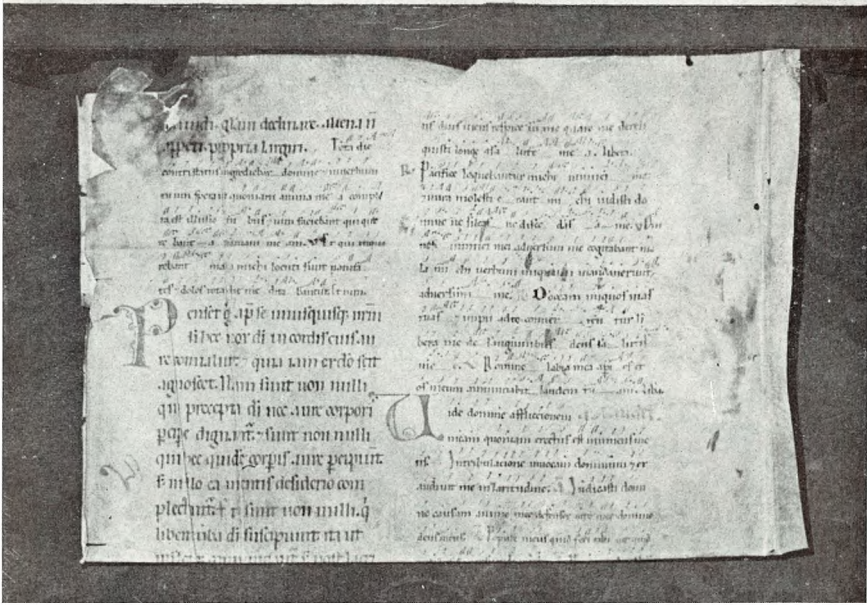
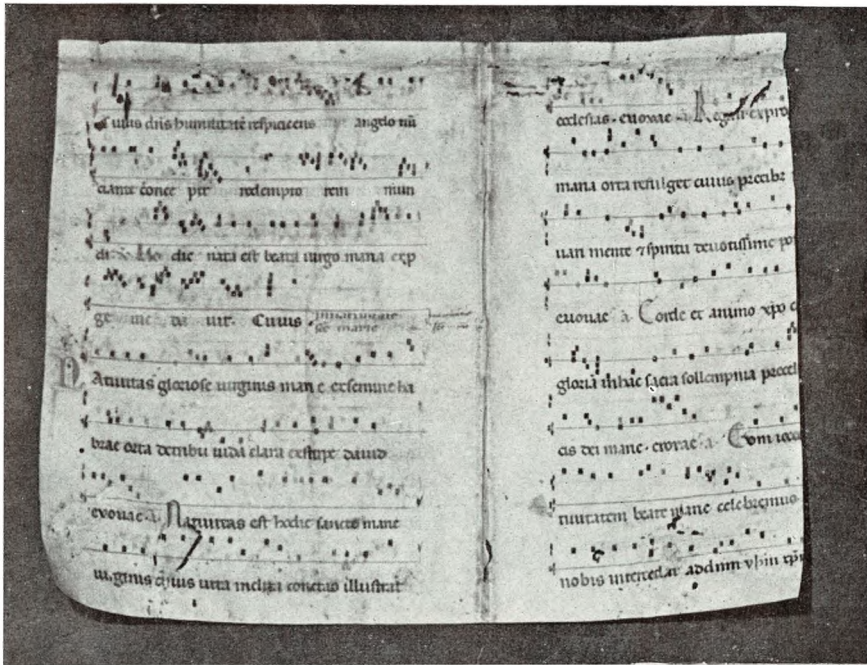
Natpis prema I. Ostojić, Benediktinci u Hrvatskoj I, Split, 1963, 339)

Slika 23 — Prednja strana lopudskog relikvijara iz VIII—IX stoljeća (prema VAHD LI, 1930—1934, tabla XXIV)

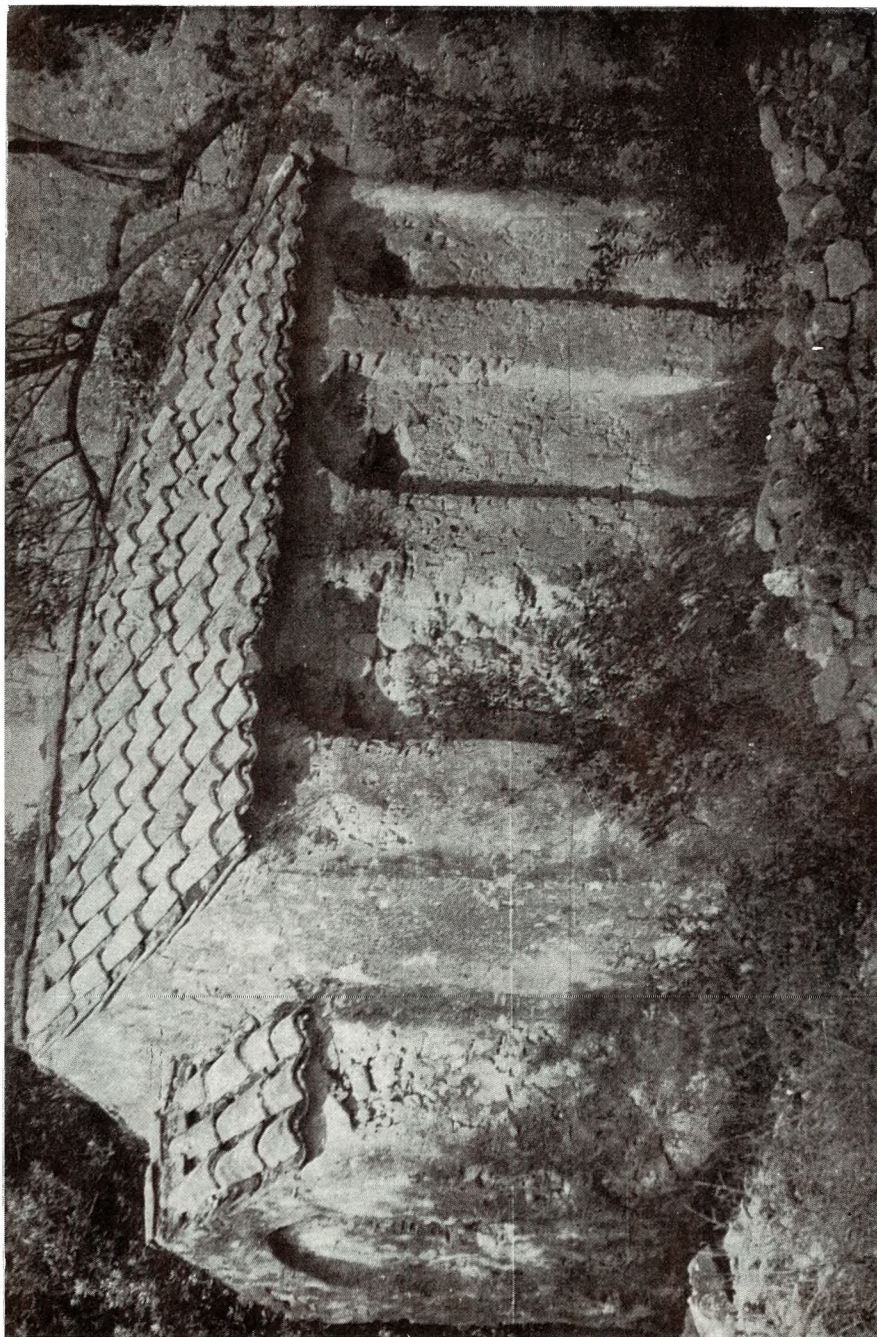

Slika 24 — Plecterna ornamentika u dominikanskoj crkvi u Župi dubrovačkoj
Slika 25 — Plecterna ornamentika u crkvi Sv. Nikole na Prijekom

Slika 26 — Neume na jednoj crti XI stoljeće — Muzejska zbirka Male braće u Dubrovniku

Slika 27 — Neumatska notacija bez crtovlja XI stoljeće — Muzejska zbirka Male braće u Dubrovniku

Slika 28 — Crkvice sv. Ivana pokraj Šilova Sela (IX—XI st.) na otoku Šipanu (snimak prof. Milice Lutčić)

vatelj Savin postavio je u svojoj oporuci uvjet: ako montekasinski samostan ne bude mogao držati ovdje redovnike, crkva sv. Marije u Rožatu sa zemljom i svim pripadnostima ima se predati lokrumskom samostanu³¹⁷ God. 1188. nije u Rožatu bilo benediktinaca s Monte Cassina. Tada je lokrumski samostan zahtijevao da se postupi prema zapisu i zahtjevu oporuke. Dok su se oko toga odlučivali, jedan potomak Savinov, unuk njegov Slaba, zaposjeo je i prisvojio crkvu u Rožatu s njenom zemljom.³¹⁸ Lokrumski redovnici nisu htjeli jednostavno izgubiti ni crkvu ni zemlju. Pozvali su se na papu, koji je poslao svog legata Ivana da riješi spor. Vidjevši isprave, odredio je da lokrumski samostan dobije crkvu sv. Marije na Rožatu. Tada je lokrumski opat Stanče iznio stvar pred kneza i sve Dubrovčane, vlastelu i puk, koji su odredili da se crkva i njene pripadnosti moraju zauvijek dati lokrumskom samostanu. Iduće godine su vijećnici dubrovačke općine uveli samostan u posjed rečene crkve.³¹⁹ Lokrumski samostan proširio se dakle u XII st. na Rijeku dubrovačku. Boravak benediktinskih redovnika u Rožatu urodio je jednim dragocjenim plodom. To je krasni »Dubrovački misal« (neki ga nazivaju »Rožatski misal«) pisan beneventanom.³²⁰ U njemu su pomoću neuma sačuvani dalmatinski, posebno dubrovački crkveni napjevi. U znanosti se smatra da je njegov sadržaj veoma vrijedna riznica napjeva, kojih se ne nalazi drugdje u Evropi. Potječe iz XII st.³²¹ Tijekom vremena stekao je lokrumski samostan posjede na gotovo čitavom području Dubrovačke Republike, a imao je nekretnina i u Veneciji.³²²

Lokrumski samostan uživao je velik ugled u Dubrovniku. Na Lokrumu su se pokapali u rano doba vlastela i biskupi, a prema Ljetopisu popa Dukljanina (gl. XL) tu je pokopan i dukljanski vladar Branslav s bratom i sinom, kojeg je ubio kralj Bodin. Opat lokrumskog samostana bio je prvi crkveni dostojanstvenik u Dubrovniku poslije nadbiskupa.³²³ Imao je, pored zadarskog opata, pontifikalne povlastice, koje mu je 1200. dodijelio papa na zahtjev dubrovačkog svećenstva i naroda. To znači da je imao pravo nositi mitru, štap i sandale.³²⁴

³¹⁷ SCD II, 29. Dokument treba datirati u god. 1190, usp. Foretić, n. dj. 73, 77–78.

³¹⁸ SCD II, 29.

³¹⁹ SCD II, 285–286, 294–295.

³²⁰ Čuva se u Bodleian Library u Oxfordu pod signaturom MS Canonici Lit. 342.

³²¹ Ostojić n. dj. II, 433. – M. G r g i ć, Najstarije zadarske note, Radovi Instituta JAZU XI–XII, Zadar, 1965, 274, 291.

³²² Usp. Vicenzo di Napoli, Spoglio delle scritture di Lacroma, MSS Ic 15 u Arhivu JAZU u Zagrebu. – Među donatorima u XII st. spomenimo udovicu Bonda, koja 1199. daruje samostanu crkvu sv. Stjepana u Dubrovniku (SCD II, 338). Samostan je primao na službu i osobe izvan dubrovačke općine. Npr. 1184. Bratac Dragulin iz Konavala daje svog sina Raslišu da 10 godina služi samostanu. Za to je primio 5 rozata i 50 dinara (SCD II, 188, 365).

³²³ Ostojić, n. dj. II, 424.

³²⁴ SCD II, 356–357.

Među najstarije crkve u Dubrovniku ubrajaju se: Sv. Petar, čiji se ostaci nalaze u prvotnom dijelu grada, zatim crkva sv. Stjepana na Pustinjerni (koju spominje i Konstantin Porfirogenet u DAI gl. 29), stara crkva sv. Vlaha na zapadnom ulazu u grad itd. Na Prijekom su preromaničke crkve: Sv. Nikola, Sv. Jakob i Sigurata (Preobraženje). Sv. Petar bila je prva dubrovačka stolna crkva, katedrala.³²⁵ Kad se grad proširio, sagrađena je nova i posvećena sv. Mariji, a nalazila se na mjestu gdje se uzdiže današnja katedrala.³²⁶ U XII st. stolna crkva još nije bila gotova. Da se pospješé radovi, Dubrovčanin Šimun otišao je u Apuliju. Tamo je sklopio 2. VI 1199. ugovor s protomajstorom Eustazijem iz grada Tranja. Majstor je neprekidno radio godinu dana na katedrali. Dobio je za to 70 zlatnih perpera, kuću za stanovanje, dio ulovljene ribe, kao i ostali protomajstori, svinju za Božić i ovna za Uskrs.³²⁷ Stara dubrovačka katedrala bila je, prema poznatom opisu Dubrovniku koji je dao Filip de Diversis iz pol. XV st., raskošno uređena, bogato ukrašena, s krasnim namještajem, raznobojnim mramorom i kamenjem, vitražama i sl., tako da pisci ne nalaze dovoljno riječi kako bi opisali njenu ljepotu i veličanstvenost. Stradala je u potresu 1667.³²⁸

³²⁵ Skurla, Moćnik stolne crkve, 142.

³²⁶ Dubrovačke kronike nadovezale su priču. Engleski kralj Rikard Lavljeg Srca vraćao se iz III križarske vojne. Uхватило ga je nevirijeme. On se zavjetuje da će na mjestu gdje se spasi podići crkvu. Mjesto spasa pruži mu Lokrum. Kad su Dubrovčani doznali da želi izvršiti zavjet na otočiću, nagovore ga da podigne crkvu u Dubrovniku. Kralj pristane. Tako je sagrađena dubrovačka katedrala (Anonim, 29). Vijest nema potvrde u arhivskim spisima. Gradnja katedrale bila je dugo vremena na brizi gradske uprave, koja ju je financirala prihodima trgovačke mornarice. Usp. Lj. Karaman, Dalmatinske katedrale, P. i. Instituta JAZU Zadar, 1964, 19. O katedrali još Fisković, Prvi graditelji, 23.

³²⁷ Budući da je tekst ugovora u SCD II 320–321 loše prepisan, s manjkavostima, donosim ga u cijelosti prema originalu u ASMM u Hist. arhivu u Dubrovniku, Prep. 12, br. 41.

† Anno millesimo centesimo nonagesimo nono, incarnato domino nostro Iesu Christo et secundo anno Regni domini nostri Frederici magnifici regis Sicilie, ducatus Apulie et principatus Capue, secundo mensis junii, indictione secunda. Ego Eustasius protomagister, filius Bernaldi protomagistri civitatis Trani, presentibus subscriptis testibus, voluntariam vadium et me meam dedi Simeoni filio Lampregi Ursi civitatis Ragusii, ut a primo die quo Ragusium applicuero ad unum annum finitum laborem in matrici ecclesia eiusdem Ragusii exercens officium protomagistri Cumacini, nec ab eodem labore usque in predictum constitutum sine licentia comitis ipsius Ragusii recedam, dato mihi pro labore a me in eadem matrici ecclesia faciendo septuaginta perperos bonos aureos pesantes tripartitos videlicet in principio quatuor mensium terciam partem eorundem perperorum de quibus in continenti viginti perperos mihi dedit. Dante etiam mihi domum in qua habitem et partem piscium, sicut alii protomagistri solent habere, et in nativitate Domini unum porcum et in Pasca Christi unum arietem. Insuper tactis sacrosanctis evangelii eidem Simeoni iuravi ut de predicta sunt sine fraude maloque ingenio adimpleam. Quidem ei excurit (?) inde sine dolo promisi et penam decem solidos regalium aureorum plenarve complevi. Et ego mediator tribui ei licentiam sine compellatione pignolare me per omnia mea licita et illicita pignora donec adimpleatur ei prefata. Qui scriverit Mathias notarius qui interfui (signum notarile).

† Abennatus Johannis Piranti filius, testis est (signum).

³²⁸ Karaman, n. dj. 19.

Od ostalih crkava i samostana u gradu zabilježeni su da postoje u XII st.: ženski benediktinski samostan sv. Marije od Kaštela (de Castello), smješten u najstarijem dijelu grada, seksteriju Kaštel. Prema tradiciji crkva je utemeljena 1150.³²⁹ Prema predaji ženski benediktinski samostan sv. Šimuna djelovao je već u XI st.³³⁰ Godine 1108. odlučeno je da samostan zadrži crkvu sv. Šimuna s time da po želji baštinika, čiji su pređi sagradili samostan, redovnice mole za spas živih i mrtvih.³³¹ Samostan sv. Kuzme i Damjana spomenut je u pol. XI st.,³³² a sv. Bartula 1170.³³³ Nadodajmo ovom popisu samostan Svih svetih za koji se zna da je 1186. od svog utemeljitelja primio crkveni pribor, knjige i drugo,³³⁴ i crkvu sv. Dominika, čiji je opat bio 1193. Matej Lampridić.³³⁵

Izvan grada u njegovu distriktu postojale su stare, većinom preromaničke crkvice, koje su tijekom vremena pregrađivane, nadograđivane i sl. pa im se, osim rijetkih izuzetaka, izgubio prvotni oblik. Na otoku Šipanu su npr. starohrvatske crkvice: Sv. Petar kod napuštenog sela Goveđara, Sv. Ivan nedaleko od Šilova Sela, Sv. Mihajlo u Pakljeni.³³⁶ Na Lopudu: crkvice Sv. Ilija, Sv. Ivan Krstitelj, Sv. Petar i Sv. Nikola. Na Koločepu ubrajaju se isto tako među starohrvatske crkvice: Sv. Juraj (sada Sv. Antun Padovanski), Sv. Srđ, Sv. Vid (danas Sv. Nikola).³³⁷

U Astoreji osim spomenutih crkvice Sv. Martina u šumetu i Sv. Marije u Rožatu veoma su stare: Sv. Đurađ u Bujićima, Sv. Stjepan u Kuparima, Sv. Matej u Gornjoj Čibači, Sv. Stjepan u Zatonu, Sv. Duh u Šumetu, Sv. Stjepan u Sustjepanu. Neke među njima bile su u doba kad su se podizale građene u starohrvatskom stilu, jer se pronašlo pokraj

³²⁹ Gelcich, n. dj. 15. – To je bio ženski samostan koji je 1204. stekao kuću i vinograd na taj način što su bračni par Bona i Petar Mihov dali te nekretnine samostanu pod uvjetom da u ime primljene kuće samostan isplati njihove dugove, a radi vinograda mole za duše njihove i roditelja im. SCD III, 42.

³³⁰ Ostojić, n. dj. II, 474.

³³¹ SCD II, 20–21. – Samostan se spominje i god. 1170. »opatica ot Semjuna«, ibidem 127.

³³² Cod. dipl. I, 80.

³³³ »kaludrica ot Vrtolomeja« SCD II, 127.

³³⁴ SCD II, 198–199.

³³⁵ G. Čremošnik, Nekoliko dubrovačkih listina iz XII i XIII stola, GZMBiH XLIII, 1931, 2, str. 38.

³³⁶ O tim sakralnim objektima usp. J. Posedel, Predromanički spomenici otoka Šipana, Starohrvatska prosvjeta III, 1955, sv. 2, 113–128. – T. Marasović, Regionalni južnodalmatinski kupolni tip u arhitekturi ranog srednjeg vijeka (tipološki osvrt), Beritićev zbornik, Dubrovnik, 1960, 36–47. – S. Puhiera, Srednjovekovne crkve na ostrvu Šipanu kod Dubrovnika, Starinar SANU, N. S. V–VI, Beograd, 1954/55, 228–234. – Fisković, n. dj. 46–51. – Ostojić, n. dj. 456–459. – Lučić, Prošlost elafitskog otoka Šipana, 99–100.

³³⁷ Lisičar, Lopud, 10–13. – isti, Koločep, 18–19. – Lj. Karaman, Iz kolijevke hrvatske prošlosti, Zagreb, 1930, 111. – K. Prijatelj, Skulpture s ljudskim likom iz starohrvatskog doba, Starohrvatska prosvjeta, III, 1954, sv. 3, 89. – I. Petricioli, Pojava romaničke skulpture u Dalmaciji, 1960, 53, 65. – Marasović, n. dj. 36, 46. – J. Lučić, Prinosi građi o spomenicima Lopuda i Koločepa, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 16, 1966, 199–206. – isti, Lopud i Koločep u XIII st. Anali JAZU XII, 1970, 81–86.

njih dosta pleternih ulomaka.³³⁸ U ispravama XII st. jedino se spominje Sv. Stjepan u Sustjepanu, i to 1160, kad je papa Aleksandar III potvrdio svećenika Petra da bude opat rečene crkve, jer je nadbiskupska stolica bila ispražnjena.³³⁹

IX

DUBROVNIK I ZALEĐE

1.

Dubrovčani su od svog početka bili opkoljeni Slavenima, koji su se u VII st. doselili u njihovo zaleđe. Slaveni, neposredni susjedi Dubrovnika koji su formirali svoje oblasti, bili su: Zahumljani, sa smještajem od donje Neretve do granice dubrovačke komune, i Travunjani s Konavljanima koji su nastavali područje od dubrovačkih međa do Kotora. Zahumljani, Travunjani i Konavljani žive po svojim običajima, priznajući vlast Bizanta. Biraju svoje poglavice, koji se najprije zovu starci župani, a kasnije arhonti. Kad je Bizant počeo slabiti u početku IX st. u doba cara Mihajla II Mucavca (820–829), ta su se područja osamostalila. Nisu se pokoravala nikome. Obnova Bizanta nastupila je za cara Vasilija I (867–886), koji ih ponovno prisiljava da se pokore Carigradu. U doba Vasilija počinje tješnje vezivanje tih slavenskih područja s Dubrovnikom. Više je nego vjerojatno da su Slaveni odmah po doseljenju stupili u određene dodire s Dubrovnikom: trgovinske, uslužne i sl. Iz Dubrovnika su zacijelo pošli prvi vjesnici kršćanstva u pogranične krajeve: Zahumlje, Travunju i Konavle. Tada je započelo pokrštavanje okolnog slavenskog življa koje je završeno u doba ovoga cara. On se neposredno založio da se pokrštavanje izvrši. Zato se smatra da je u njegovo doba završeno pokrštavanje balkanskih Slavena koji su bili pod vlašću Bizanta. Isti car je s Hrvatima, Dubrovčanima i svim dalmatinskim gradovima odveo čete Zahumljana, Travunjana, Konavljana i Srba preko mora da 869. opsjednu Bari, koji su držali Saraceni. Sve njih, tj. Hrvate i slavenske arhonte, prebacili su Dubrovčani na svojim brodovima. To je dokaz ne samo pomorske snage Dubrovnika nego i pomorske umješnosti slavenskih doseljenika. Vasilije je sredio odnose svih dalmatinskih gradova prema zaleđu. Kao što su gradovi Split, Trogir, Zadar, Osor, Rab i Krk morali godišnje plaćati Hrvatima danak da smiju mirno uživati posjede oko svojih gradova, tako je i Dubrovnik plaćao danak arhontu Zahumlja u visini od 36 nomizma i isto toliko i arhontu Travunje. U Zahumlju su u najstarije doba bili naseljeni gradovi: Ston, Mokrisik, Josli, Galumaik, Dobriskik; u Travunji i Konavlima: Trebinje, Vrm, Risan, Luka, Zetljivo.³⁴⁰

³³⁸ Lučić, Historijska topografija dubrovačke Astoreje, 275–299.

³³⁹ SCD II, 89–90.

³⁴⁰ O svemu usp. Djela Konstantina Porfirogeneta (priredio Ferjančić), Vizantinski izvori za istoriju naroda Jugoslavije II, str. 14, 16, 18, 34, 36, 49, 54, 59, 63, 77, 79, 80, i komentare Ferjačića str. 49, 50. – O Zahumlju, Travunji i Konavlima:

Konavli su premda pod Travunjom, uživali određenu autonomiju. Imali su u IX st. svog arhonta, kao što je Travunja imala svoga.³⁴¹ U XII st. poznat je gospodar Konavala Devesije, koji 1164. daruje zetu Mihači, Dubrovčaninu, zemlju u Solinama na granici Žrnovnice.³⁴² Sve to pokazuje poseban politički položaj Konavljana.

U X st. u Zahumlju je vladar Mihajlo Višević (910–930), suvremenik kralja Tomislava. Ispočetka je saveznik Bizanta. Ali kad mu je zaprijetila neposredna opasnost od Raške, prelazi na stranu bizantskog protivnika, bugarskog vladara Simeona. Mihajlo je 912. uhvatio Petra, sina dužda Ursa Particijaka, koji se kao saveznik Bizanta vraćao iz Carigrada, i predao ga Simeonu.

Simeon se 917. obračunava u jednoj od svojih velikih akcija s Bizantom. Bizant je tražio saveznike protiv toga neugodnog neprijatelja, pa je preko dračkog prefekta, protospatara Leona Ravduha, pregovarao s raškim vladarom Petrom Gojnikovićem. Mihajlo odmah o tome obavještava Simeona i dodaje da se Petar sprema s Ugrima napasti Bugarsku. Simeon šalje vojsku na Rašku. Skida Petra i postavlja svoga kandidata Pavla Branovića. Uskoro 924. Bugari unište srpsku državu. Kralj Tomislav i knez Mihajlo nastojali su da se riješi pitanje jurisdikcije splitske nadbiskupije kad su dalmatinski gradovi došli pod crkvenu upravu Rima. Pisali su papi zajedno s crkvenim prelatima Dalmacije da sazove crkveni sabor u Splitu. Papa je pristao i poslao je, između ostalih pisama, posebno pismo kralju Tomislavu i knezu Mihajlu u kojem ih potiče da zabrane glagoljicu i upotrebu slavenskog jezika u bogoslužju u svojim zemljama. Mihajlo je, zajedno s Tomislavom i ostalim velikašima, sudjelovao 925. na I saboru u Splitu, jer se na njemu raspravljalo i o Stonskoj biskupiji, koja je bila u Zahumlju. Unatoč bliskim vezama s Tomislavom i Hrvatskom, nije Mihajlo ni 926. saveznik Bizanta, nego ustraje uz Simeona. Dapače, te godine opsjeda Sipont, grad u južnoj Italiji, koji je tada bio u bizantskim rukama. Nakon smrti Simeonove prilazi Mihajlo Bizantu i car mu daje titulu antipata (prokonzula) i patricija. Dubrovnik od Mihajla, tog relativno moćnog susjeda i saveznika Bugara, nije imao neprilika, premda je bio bizantski grad.³⁴³

M. V e g o, Povijest humske zemlje Hercegovine I, Samobor, 1937. Šišić, Povijest Hrvata, 452–455. – R. G r u j i ć, Konavli pod raznim gospodarima od XII do XV veka, Spomenik SANU 1926, str. 3 dalje. – V. Č o r o v i ć, Historija Bosne, Beograd, 1940, 222–275. – D. M a n d i ć, Bosna i Hercegovina I, Chicago, 1960, 280 i dalje. – J. K o v a č e v i ć, n. dj. 297–346. – V. T r p k o v i ć, Humska zemlja, Zbornik Filozofskog fakulteta VIII – I, Spomenica M. Dinića Beograd, 1964, 225–260. – S. Č i r k o v i ć, Srbi, Enciklopedija Jugoslavije 7, 1968, 512–528. – M. D i n i ć, Srpske zemlje u rano-feudalno doba, Historija naroda Jugoslavije I, Zagreb, 1953, 245–254. – Foretić, Smještaj Hrvata i Srba u srednjem vijeku, 59–97. – Macan, Osvrt na raspravu V. Foretića, 91–95. – Foretić, Još jednom o smještaju Hrvata i Srba, 96–102. – V. F o r e t i ć, Kroz prošlost poluotoka Pelješca, Spomenica Gospe od Anđela u Orebićima 1470–1970, Omiš, 1970, 251–326 s uputama u noviju literaturu.

³⁴¹ U 34. gl. DAI Konstantin Porfirogenet piše »Zemlja Travunjana i Konavljana je jedno«, a u »Spisu o ceremonijama« spomenuo je posebno arhonta Konavala, a posebno arhona Travunje (Ferjančić, n. dj. 61, 78).

³⁴² SCD II, 99.

³⁴³ Rački, Documenta, 388, 389, 393. – Cod. dipl. I, 34. – Šišić, Povijest Hrvata, 408–424. – Kovačević, n. dj. 361–363.

Poslije Simeonove smrti Bugarska slabi. To iskorištava raški knez Časlav Klonimirović. Obnavlja Srbiju i osvaja Travunju i Bosnu. Dubrovnik se prvi put neposredno dodiruje s raškom državom.³⁴⁴

Kad je Časlav preminuo – po nekim vijestima poginuo je u ratu protiv Mađara poslije 950. – u zaleđu su Dubrovnika, u Travunji i Zahumlju, domaći vladari. O njihovim vezama s Dubrovnikom nema posebnih vijesti.

Promjena je nastala kad je makedonski car Samuilo potkraj X st. u silnom zamahu pokorio Zetu, Travunju i Zahumlje na svom putu prema Hrvatskoj. Prolazeći pokraj Dubrovnika, spalio ga je.³⁴⁵ U doba vlasti toga makedonskog cara osniva se oko 999. nadbiskupija u Dubrovniku. Njoj su prema buli Benedikta VIII od 1022. g. crkveno podređeni: Zahumlje, Travunja i Srbija, Kotor, Bar i Ulcinj. Dubrovnik se od tada smije slobodnije angažirati u crkvenim pitanjima zaleđa. Kako su u srednjem vijeku politička i crkvena pitanja često tijesno povezana, nastajat će katkad zbog toga sukobi sa susjednim vladarima.

Nakon Samuilove smrti (1018) Bizant preko Vasilija II ponovno obnovlja vlast na Balkanu, a tako i u zaleđu Dubrovnika. Tom zgodom uspostavljena je tema u Zahumlju i Srbiji pod upravom stratega.³⁴⁶ Poznat je Ljudovit, protospatar, ipat i strateg Srbije i Zahumlja, koji, prema tvrdnjama lokrumskih redovnika, daruje njima crkvu sv. Pankracija u Babinu Polju na Mljetu oko 1039. Nakon smrti Vasilija II (1025) Bizant nema vanjske snage niti unutrašnje stabilnosti.³⁴⁷ To je iskoristio dukljanski vladar Vojislav i pokrenuo rat za oslobođenje Zete. U prvom pokušaju 1034. nije uspio, a u drugom od 1042. do 1043. g. pobijedio je bizantsku vojsku. Zeta je postala samostalna pod njegovom vlašću. Odmah je priključio svojoj državi Travunju, a kasnije i Zahumlje. Dubrovnik je dobio zetske vladare za susjede. Napredak i širina Vojislavljeva uspjeha zabrinula je bizantskog stratega u Dubrovniku Katakalona. Njegov pokušaj da prevari Vojislava i da ga zarobi nije uspio. Vojislav je zarobio njega oko 1042.³⁴⁸

Ugled zetskih vladara je velik, jer npr. Mihajlo (1050–1081) posreduje 1078. u sporu između splitske i dubrovačke nadbiskupije kod pape Grgura VII. Taj vladar dobiva od tog pape krunu i uzdiže se na čast kralja.³⁴⁹ Vrhunac zetske države zacijelo je u doba Bodina (1081–1101). On je pod svojom vlašću osim Travunje i Zahumlja imao još Rašku i Bosnu. Poznat je Dubrovčanima, jer su ga lokrumski redovnici

³⁴⁴ Raška je doduše već u IX st. bila blizu Dubrovnika. Naime raški arhont Vlastimir udao je svoju kćer za Krajinu, sina Beloja, župana Travunje. Tada Vlastimir uzdigne zeta Krajinu na arhonta i učini ga samostalnim. DAI gl. 34.

³⁴⁵ Ljetopis Popa Dukljanina (ed. Šišić) gl. 36, str. 333.

³⁴⁶ Ostrogorski, n. dj., 298–299 teško se odlučuje priznati postojanje teme Srbije i Zahumlja. Drugi se ne dvoume, nego priznaju njeno postojanje, Sakač, n. dj., 40. 47–60. – Ćirković, n. dj. 512.

³⁴⁷ Ostrogorski, n. dj. 304–330.

³⁴⁸ Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije III, 211.

³⁴⁹ Cod. dipl. I, 158.

označili kao darovatelja njihovih posjeda u Šumetu³⁵⁰ i po tom što je isposlovaao osnivanje barske metropolije. Tim činom Dubrovnik je bio privremeno lišen crkvenog utjecaja izvan svoga teritorija. Ujedno to je početak sukoba Bara i Dubrovnika.

Poslije Bodinove smrti (1101) nastaju dinastičke borbe u Zeti. Raška i Bosna se odvajaju, Zahumlje osamostaljuje. Redoslijed vladara je nesiguran i jedini je izvor za njihov sljed do polovice XII st. Ljetopis Popa Dukljanina. Za odnose prema Dubrovniku nemamo prvorazrednih vijesti osim spominjanja pojedinih zetskih vladara i velikaša u vezi s lokrumskim posjedima u Šumetu i Mljetu.³⁵¹ Zahumlje, Travunja i Zeta zajedno s velikim dijelom Balkana vraćaju se pod vrhovništvo Carigrada. U to doba Bizant doživljava polet i opet postaje velika sila pod žezlom trojice Komnena (Aleksije, Ivan i Manojla, 1081–1180). Za Dubrovnik je zanimljivo što oko 1150. u Zetu dolazi za vladara Desa, brat Uroša II, koji je otac Stjepana Nemanje, Sracimira, Miroslava i Tihomira. Desa odmah priključuje Travunju, a brzo je zagospodario i Zahumljem. Kao gospodaru Zahumlja pripadao mu je otok Mljet. Godine 1151. Desa kao knez Duklje i Zahumlja poklanja otok Mljet benediktinskom samostanu sv. Marije u Pulsanu na Monte Garganu. Svjedok prilikom darovanja bio je, između ostalih, i dubrovački knez Petar.

Dubrovnici su se već dobro sprijateljili s okolnim Slavenima. Postoje određene veze i dodiri koji su bez sumnje produbljivali spoznaju o potrebi njihovih dobrosusjedskih odnosa. Nastoje se izbjegavati sporovi. Ako se oni i jave, rješavaju se na zajedničkom ročištu preko posebne ustanove koja se zove stanak. Npr. 1169–1170. općina Popovo polje (Zahumlje) prigovara dubrovačkom knezu i gradskoj općini da su prekršili neki sporazum i poziva Dubrovčane da se sastanu o Đurđevdanu u Zatonu, učine stanak i riješe spor.³⁵² Stanak je pravni običaj

³⁵⁰ Šišić, Ljetopis Popa Dukljanina, 196. – Prema tom ljetopisu Bodin je prognoirio svoje suparnike, nećake, koji su, se, bježeći, spasili u Dubrovniku. Kad je u ratu pred Dubrovnikom poginuo neki Kozar, Bodinov ratnik, od koplja Kačapara iz vojske Branslavove, Bodin na želju svoje supruge kraljice Jakvinte pogubi nećaka Branslavu, njegovu brata i sina. Dopusti Dubrovčanima da pokupe trupla i pokopaju ih na otoku Lokrumu. Tada je Bodin zauzeo Dubrovnik i podigao utvrdu u Dubrovniku (Ljetopis Popa Dukljanina, gl. 42). Tu priču prihvaćaju Rastić (n. dj. 46–49), Tubero (n. dj. 15–17) i drugi, u nešto drugačijem obliku. Pričaju naime da je Bodin podigao utvrdu na mjestu gdje je sada crkva sv. Nikole na Prijekom. Iz nje je motrio i držao pod nadzorom Dubrovčane. Kad je umro Bodin, Dubrovčani uspiju nagovoriti dvojicu zapovjednika iz utvrde da je njima predadu. Predaju su izveli tako da su dopustili Dubrovčanima da ih zarobe. Na taj su način Dubrovčani priključili Prijeko gradu, spojili su se preko močvare (danas Stradun) sa suprotnim kopnom ispod Srda. Most, koji je spajao preko močvare stari grad na otočiću i suprotno kopno, razrušen je, a močvara se nasula. Dvojica zapovjednika koja su predala utvrdu, Gradi i Mlascagna, postali su dubrovačka vlastela. Priča se ne uzima ozbiljno u povijesnoj znanosti, usp. K. Jireček, Istorija Srba I, 139. – O Crkvi sv. Nikole usp. N. G j i v a n o v i ć, Tri veoma sačuvane crkvice dubrovačke »Sv. Nikola na Prijekom«, »Sv. Jakob na Peli-name« i »Sigurat«, p. o. I knjige Dubrovačkog učenog društva »Sv. Vlaho«, Dubrovnik, str. 1–11.

³⁵¹ Usp. tekst isprava kod: Šišić, Ljetopis Popa Dukljanina 188–199. – Postoje pokušaji da se na temelju Ljetopisa Popa Dukljanina sastavi redoslijed zetskih vladara, npr. Šišić, n. dj. 85–105, Mandić, n. dj. 290–297. Kovačević, n. dj. 399–403.

³⁵² SCD II, 126.

nastao u našim prilikama. Upotrebljavao se u rješavanju razmirica između Dubrovnika i stanovnika susjednih područja (Huma, Zete, Bosne, Raške), zatim između općine Dubrovnika i općina dalmatinskih i hrvatskih gradova Omiša, Splita, Trogira, Šibenika, Zadra, Korčule, Brača, Hvara kao i pojedinaca. Sud je bio sastavljen od istog broja predstavnika objiju strana. Obično se održavao na pograničnom mjestu. Glavna mu je svrha bila da spriječi pojedinačne odmazde i osvete.³⁵³

2.

Temeljita promjena s dugotrajnim posljedicama u zaleđu Dubrovnika nastala je s pojavom i usponom dinastije Nemanjića. Stefan Nemanja s braćom Tihomirom, Sracimirom i Miroslavom dolazi u Rašku 1168. uz pomoć cara Manojla Komnena. Godine 1170. srušio je Nemanja starijeg brata Tihomira i sam zavladao kao veliki župan raški. Uz njega pristane brat Sracimir. Drugom bratu Miroslavu, koji mu se pridružio, dade na upravu Zahumlje.³⁵⁴ Unatoč nekim svojim neprijateljskim akcijama protiv Bizanta, Nemanja se uspio održati na vlasti. Neposredan cilj njegove vanjske politike bio je, između ostalog, priključiti Raškoj Duklju, Travunju i Zahumlje, izbiti u širokoj liniji na more, zagospodariti obalnim lukama i gradovima, ali tako da u prvom redu osvoji Dubrovnik. Zato je već 1172. pokrenuo rat protiv toga grada, ali bez uspjeha.³⁵⁵ Kad je 1180. umro moćni Manojlo Komnen, Nemanji se oslobode ruke u ekspanziji prema moru. Prva je na udaru bila Zeta s primorskim gradovima Ulcinjem, Barom i Budvom.³⁵⁶ To osvojeno područje predaje na upravu starijem sinu Vukanu. Čini se da nije odmah i istodobno krenuo prema Kotoru. Naime, 20. IX 1181. dolazi u Dubrovnik knez Tripun, gospodar Kotora, s drugovima da sklope čvrsti i trajan mir s dubrovačkom općinom. Sporazumjeli su se da svaki Dubrovčanin i Kotoranin kao kreditor traži vraćanje novca od dužnika kojem ga je pozajmio. Neće se uzimati zalog između Dubrovnika i Kotora. Svaki Dubrovčanin ili Kotoranin tražit će pravdu preko jedne ili druge općine. Nitko neće smjeti mimo dopuštenja općine, odnosno ako nema ispravu izdanu od jedne od tih općina, sam nešto tražiti ili utjerivati.³⁵⁷

³⁵³ Statut, III, 49. – Općenito o stanku, usp. V. B o g i š i ć, Stanak po dubrovačkom zakoniku od 1272. godine, Glasnik srpskog učenog društva, XLIV, Beograd 1877, 199–230. – I. S t r o h a l, Pravna povijest dalmatinskih gradova I, Zagreb, 1913, 356–363. – V. M a ž u r a n i ć, Prinosi za pravno-povijesni riječnik, sub voce, str. 1365.

³⁵⁴ Jireček, n. dj. 148–149.

³⁵⁵ Foretić, Ugovor Dubrovnika . . . , 58.

³⁵⁶ Posljednji zetski knez bio je Mihajlo. Njegova žena, kneginja Desislava, pobjegla je pred Nemanjom. Sklonila se u Dubrovniku. Predala je 1189. g. dubrovačkoj općini dva svoja broda da oni s njima rade, plove, trguju. Ako se brodovima što dogodi, tada joj općina ima dati 100 perpera u ime naknade. Kneginja će moći koristiti brodove bilo kad napušta ili se vraća u grad. U njenoj pratnji bio je nadbiskup Bara i mnogi župani. Radonić, I, sv. 1, str. 9–10.

³⁵⁷ SCD II, 179. – Radonić, n. dj. 7.

Iz isprave se vidi da je Kotor, kad se nakon 1180. oslobodio bizantske vlasti, bio neko vrijeme samostalan, jer se spominje knez Tripun kao gospodar Kotora (dominator Catari), a ne bizantski ili koji drugi vladar.³⁵⁸

Isprava baca svjetlo na trgovačke odnose između Dubrovnika i Kotora. Njihove međusobne veze zacijelo su dobro razvijene, jer se ovim ugovorom reguliraju imovinsko-pravni odnosi. Kako se u trgovini događa da se novac koji put ne vrati zbog poslovne propasti ili drugog uzroka (havarija, rat, gusarstvo, bankrot itd.), postojala je opasnost da kreditor utjera dug od treće, bilo koje osobe iz Kotora i Dubrovnika kako bi došao do svog novca. Da bi se to izbjeglo, u ugovoru se točno kaže da se dug mora utjerati samo od pravog dužnika, i to preko općine. Očita je svrha sporazuma da se izbjegnu samovoljne odmazde, represalije radi naknade, odnosno pokrića duga. Ipak do 1186. Nemanja je uspio zauzeti Kotor, koji postaje glavna trgovačko-pomorska luka nemanjičke države.^{358a}

Nemanja je odlučio pod svaku cijenu zagospodariti Dubrovnikom u namjeri da na obali od Krajine do Drima bude uspostavljen čvrst lanac njegove vlasti. Da postigne cilj, dobro se s braćom spremio na rat. Plan mu je bio uništiti najprije dubrovačku mornaricu, pritisnuti, opkoliti Dubrovnik s kopna i mora, prisiliti ga na predaju. Prvi dio plana morao je izvršiti Sracimir. Napao je 1184. Korčulu i Vis kao prvu etapu zaokruženja, s namjerom da oslabi sjeverozapadni bok Dubrovnika. Korčulani i Višani hitno zatraže pomoć Dubrovčana. Ovi brzo stižu, zarobljuju sve Sracimirove lađe tako da se nije mogao vratiti na kopno. Odvojen i osamljen, na otoku sklapa mir s Korčulom, kojim oslobađa i nju i Vis ovisnosti o Humu. Nakon toga Sracimir se vraća natrag. Sličnu sudbinu doživljuje i brodovlje Mirosavljevo. Njegovu mornaricu Dubrovčani razbiju i poraze 10. VIII 1184. kod Poljica, nedaleko od Zatona, uništivši mu pri tom čitavu flotu. Miroslav se jedva uspijeva spasiti. Da osvete poraze, Miroslav i Nemanja iduće godine domarširaju s velikom vojskom pod dubrovačke zidine i počnu s kopna opsjedati grad. Nemanja je uspio probiti obrambenu liniju grada, prodrijeti u nj na kratko vrijeme i opljačkati ga. Dubrovčani su ga ipak istjerali tako da nije uspio zauzeti grad niti se u njemu ustaliti.³⁵⁹ To nije kasnije pošlo za rukom ni jednom srpskom vladaru. Budući da je Dubrovnik tada bio pod zaštitom Normana, smatra se da su se Dubrovčani obranili uz njihovu pomoć i da su Normani pridonijeli porazu Nemanje.

Nakon neuspjelog napada i svršetka rata i neprijateljstva, Dubrovčani i Nemanjići sklopili su 27. IX 1186. mir, koji su potvrdili ugovorom.

³⁵⁸ I. S i n d i k, Komunalno uređenje Kotora od druge polovine XII do početka XV stolaća, Beograd, 1950, 34. – P. B u t o r a c, Teritorijalni razvitak Kotora, Anali JAZU, X–XI, 1962–1963, 53.

^{358a} J. L u č i ć, Pomorsko-trgovački odnosi Dubrovnika i Kotora u XIII stoljeću, Pomorski zbornik 6, 1968, 417–420 s literaturom.

³⁵⁹ O tim borbama, usp. Resti, n. dj. 59–63. – Jireček, n. dj. I, 154. – Foretić, n. dj. 58–62.

rom. Ugovor se sačuvao u originalu i kopiji. Budući da je original mjestimično oštećen, nadopunjuje se izrazima iz kopije i sadržajem koji je svojedobno zapisao Rastić.³⁶⁰

Dubrovčani i Srbi obvezuju se da sve svađe, koje su bile među njima zbog vinograda, brodova, ljudi, životinja i svih ostalih uzroka do tada prestaju i da se predaju zaboravu. Dubrovčanima se priznaje mirno uživanje djedine (hereditas) koju posjeduju od praotaca svojih, tj. Župe, Sumeta, Rijeke, Zatona i Gruža, zapravo Astoreje. Dubrovčani smiju i dalje slobodno po čitavoj zemlji Nemanjića, osobito u luci Drijeva (Portum Narenti), trgovati, obrađivati zemlju, pasti stada, primati depozite, sjeći drva, kako su to i prije radili. Dubrovčanima se briše daća desetine, koja je nedavno bila nametnuta. Ukida se i stari danak vina koji se davao u naturi. Dubrovčani nisu više dužni plaćati, a niti im se smije ubuduće silom uzimati novac zbog prekršaja bilo kojeg čovjeka. Podanici srpske države moraju u Dubrovniku biti sigurni i Dubrovčani im ne smiju nanositi zlo ni na moru ni na kopnu, a niti ih mimo pravde zatvarati. Slaveni iz Huma, ako žele, slobodno mogu kupovati robu u Dubrovniku. Dubrovčani neka ne traže sada ni ubuduće Korčulu ni Vis. Neprijatelji Raške, koji se sklone u Dubrovnik, ne smiju je odatle napadati. Isto tako protivnici Dubrovnika, koji se nađu u Raškoj, ne smiju odatle navaljivati na Dubrovnik. Dubrovčani će se trajno pridržavati ugovora o miru, uzimajući u obzir vjernost prema svom vladaru, normanskom kralju. Na kraju obećavaju da neće više ništa bez razloga tražiti od velikog župana i njegove braće.

Ugovor nije samo pismena potvrda svršetka rata i početka mira. On je sudio odnose između dubrovačke komune i novoga jakog susjeda koji će stajati na njenim granicama do polovice XIV st., susjeda čija državna vlast u to doba obuhvaća čitavu obalu južnog i srednjeg dijela istočnog Jadrana, drži tokove Neretve, Bojane, gornje Drine, većinu porječja Zapadne i tok Južne Morave sa svim poljoprivrednim, tj. ratarским, stočarskim i šumskim područjima. Dubrovčani su dobili jamstvo da se neće dirati u njihovu teritorijalnu cjelovitost pa im se međunarodno priznaju granice u Astoreji, djedovini, tom njihovu prvotnom i najstarijem kopnenom području i vlasništvu. Ne prave se zapreke dubrovačkom gospodarskom prodoru u državu Nemanjića. Očito je da su oni i otprije čvrsto držali niti trgovine u Travunji, pogotovu u Zahumlju preko Drijeva na Neretvi. Ta luka posebno je spomenuta u ugovoru. Ona je bila jedna od najvažnijih trgovačkih središta Zahumlja, kasnije Bosne, značajna kao vrelo dubrovačkih prihoda. Dubrovčani se po teritoriji Nemanjića bave sjećom drva, koje zacijelo odatle izvoze, zatim stočarstvom i ratarstvom, zapravo nabavom ratarskih i stočarskih proizvoda. Oznaka vrijednosti i širine trgovine jesu depoziti, pokladi novca koji Dubrovčani ostavljaju po raznim mjestima, zacijelo trgovištima po zaleđu, kao neku vrstu jamstva plaćanja robe. Budući da vladalačka

³⁶⁰ Resti, n. dj. 61–63. – M. Kos, Dubrovačko-srpski ugovori do sredine XIII veka, Glas SAN CXXII, 1927, 1–10. – Najnoviji tekst s opširnim komentarom usp. Foretić, n. dj. 52–72 i dalje.

braća oslobađaju Dubrovčane velikih nameta u vezi s trgovinom, očito je da žele pružiti Dubrovčanima osobite pogodnosti da nastave te poslove. Iz toga bi se dalo zaključiti da Dubrovčani malo-pomalo postaju glavni opskrbljivači zaleđa potrebnom robom, da ih žele u tom poslu zadržati, omogućiti im još veće i bolje djelovanje. Bez Dubrovčana se, dakle, ne može, odnosno bez njih bi bilo teško uvoziti i izvoziti robu. Dubrovčanima se dalje jamči da se neće od njih utjerivati novac zbog nečijih prekršaja. Vjerojatno se radilo o nekom nasilnom utjerivanju novca u znak odštete zbog prekršaja nekog Dubrovčanina, kojeg nisu uhvatili pa je drugi morao silom platiti mjesto njega. To je zacijelo bio jedan od oblika srednjovjekovnih represalija, kada je bilo koji građanin, ni kriv ni dužan, odgovarao za prekršaj ili dug svog sugrađanina. Nemanjići su mislili i na svoje podanike. Zato su obvezali Dubrovčane da im ne prave neprilike u trgovini, bilo pomorskoj ili kopnenoj. Ne znamo kako su se stvari razvijale, ali ako je netko htio u Dubrovniku steći imetak i privređivati, tad je to postizavao tako da je postao dubrovački građanin, Dubrovčanin, pripadnik grada, odričući se *via facti*, a neki put i službeno, svoga prijašnjeg podaništva. Dubrovčani su nastojali staviti pod svoj nadzor otoke Korčulu i Vis. To je odgovaralo njihovoj pomorskoj ekspanziji. Njima je bilo potrebno osigurati put, plovidbu prema Anconi, Marki općenito i Apuliji, zatim prema srednjem i sjevernom Jadranu, dalmatinskim i hrvatskim lukama i Veneciji. Nemanjići su ih u tom presjekli i prisili ih da se obvežu da ubuduće neće tražiti ta dva otoka. Dubrovčanima nisu time mnogo napakostili. Konačno, Dubrovčani uspijevaju da im se prizna pravo azila, da se svatko smije skloniti u njihov grad. To je njihova velika pobjeda. Ugovor je trebao postati kamen mira između sposobne i spretne trgovačke komune i moćna susjeda. Premda su se temeljne točke ugovora, osobito trgovina, održavale i provodile u djelo, mir se često razbijao. Dubrovački široki pogledi sukobljavali su se dugo vremena, sve do XIV st., s jakom željom Nemanjića da ga podjarne i kanaliziraju u smjer svoje politike. Mirnije razdoblje za Dubrovnik nastalo je kad su se Srbi u ekspanziji okrenuli prema dolinama Morave i Vardara, ali je tada na granicu Dubrovnika došla Bosna, odnosno njeni velikaši.

3.

Učvršćenje Nemanjića u zaleđu, u neposrednom susjedstvu Dubrovnika, povuklo je sa sobom ne samo pojavu novih političkih i gospodarskih pitanja nego i vjersko-crkvenih. Knez Miroslav je u Zahumlju odmah počeo raditi na tome da se proširi pravoslavlje, a omete i iskorišteni katoličanstvo. Zbog toga je Miroslav protjerao stonskog katoličkog biskupa Donata. Budući da je Donat bio sufragana dubrovačkog nadbiskupa, Dubrovčani su ga smjestili na Lokrum, čekajući rasplet događaja i mogućnost da se Donat povrati u Ston, svoju dijecezu. Papa je 1181.

zahtijevao od Miroslava da dopusti protjeranom biskupu vjersko djelovanje i službu božju, povratak u svoju rezidenciju. Kad nije u tome uspio, papa Aleksandar III prokleo je Miroslava.³⁶¹

Unatoč tim neslaganjima, Dubrovnik je ostao u dobrim odnosima s Miroslavom. Godine 1190. uglavili su Dubrovčani s njim sporazum. Knez, ako ga sudbina na to prisili, smije doći, skloniti se u Dubrovnik kad god hoće. Dubrovčani će ga iskreno primiti prema svojim mogućnostima. Prema njemu i njegovim ljudima postupat će kao i prema svojim građanima. Dubrovčani će ga, s njegovim stvarima i pratnjom, na njegov trošak provesti tamo kamo odluči otići, a isto tako i vratiti natrag kad zaželi.³⁶² Očito je da se Miroslav nečega bojao ili slutio pogibelj, pa se htio poslužiti azilom u Dubrovniku, osigurati sebi mir. Miroslav je umro oko 1198. Tada je Humom zavladao hrvatski herceg Andrija (1198–1202) »Chulmeque dux«.³⁶³ Dubrovnik se preko njega kopneno povezao s Hrvatskom.³⁶⁴

4.

Dubrovčani preko susjednog Zahumlja, osobito kroz dolinu Neretve, prodiru još dublje u unutrašnjost. Njihov je cilj da dobiju i zadrže čvrste pozicije u Bosni, toj središnjoj južnoslavenskoj zemlji. Prvotna se Bosna oblikuje u dolini gornjeg toka rijeke Bosne, gdje se nalaze Vrhbosna, Kreševo, Sutiska, Lašva, Bilino polje. Iz te malene jezgre, koja je često mijenjala vrhovnu vlast, bilo hrvatsku, srpsku, bizantsku, ugarsku, počinje u XII st. samostalan hod bosanske države. Dubrovčani su u XII st., kako piše Orbini, godine 1154. i nekoliko idućih godina osjetili udarce bosanskog bana Borića, koji je dolazio s vojskom uznemirivati okolicu grada, harati po Astoreji, posebno Župi.^{364a} Poslije smrti Manojla Komnena 1180. u Bosni je neovisno zavladao Kulin ban. Na vlast je došao kao carski vazal, a nakon Manojlova vječnog smirenja uzdigao se u red prvoga bosanskog vladara. S Kulinom zapravo počinje srednjovjekovna povijest Bosne. Sestra banova bila je udata za zahumskog kneza Miroslava. Kao udovica vratila se bratu u Bosnu. Kulin ban morao je vješto balansirati u svojoj unutrašnjoj i vanjskoj politici. U njegovu zemlju rano su došli i razvijali se heretici patareni, kod nas poznatiji kao bogumili. (I njegova sestra bila je ozna-

³⁶¹ SCD II, 175–176. – N. Zv. Bjelovučić, Povijest poluotoka Rata (Pelješka), Split, 1921, 26. – A. Solovjev, Svedočanstva pravoslavnih izvora o bogumilstvu na Balkanu. Godišnjak istorijskog društva BiH, V, 1953, 71. – Foretić, Kroz prošlost poluotoka Pelješka, 255.

³⁶² SCD II, 245–246.

³⁶³ ibidem 293–361.

³⁶⁴ Postoje vijesti da je nakon smrti kneza Miroslava vladao Humom i Nemanjin sin Rastko, usp. M. Dinić, Srbija i Makedonija od sredine XII do sredine XV st. Historija naroda Jugoslavije I, Zagreb, 1952, 357. To bi značilo da je Andrija zapravo vladao samo dijelom Huma, onim zapadnim.

^{364a} Orbini, n. dj. 347–349.

čena kao patarenka.) To je bio njegov unutrašnji problem, koji je dobivao vanjskopolitičke dimenzije i izazivao strane intervencije. Bosna se zbog toga neki put nalazila u fokusu evropskih crkvenoheteričkih zbivanja.³⁶⁵

Kulin ban dobio je na istoku vlast nad područjima Usorom i Soli. Bosna se na taj način učvrstila na obali Drine, koja ostaje njena vjekovna granica. Na zapadu proširila se na Donje kraje u doline Vrbasa i Sane, koji trajno ostaju bosanski teritorij. Na jugu prekoračio je Kulin dolinu Rame i Neretve kod Konjica.³⁶⁶

Dubrovnik je vidio da njegovim trgovačkim mogućnostima Bosna u tim granicama može pružiti dobre uvjete trgovanja i razmjene. Sam prostor bosanske države bio je dovoljno velik da apsorbira aktivnost određenog broja dubrovačkih trgovaca. Ali preko Bosne, preko Save, nudila se Dubrovčanima i vizija trgovačkog prodora u Panonsku nizinu. Razumljivo je stoga da su Dubrovčani uspjeli 29. VIII 1189. steći ugovorom s Kulinom banom slobodu trgovine po njegovoj državi. Ban priseže da će im biti zauvijek prijatelj i održavati s njima mir. Dubrovčani se smiju posvuda po njegovoj državi kretati bez straha da će ih tko povrijediti i tražiti danak od trgovine. Neće se od njih ništa silom utjerivati. Ali Dubrovčani mogu zauzvrat dobrovoljno što god pokloniti. Dokle god Dubrovčani budu u Bosni, ban će ih rado svjetovati i pružati pomoć koliko bude mogao.³⁶⁷

Iz sadržaja i stila ugovora vidi se da je Kulin ban naklon Dubrovčanima, da su oni dobro došli u njegovoj državi. On je zacijelo uvidio da se pomoću njihove gospodarske spretnosti, iskustva i angažiranosti Bosna može izvući iz planinske, geografske izoliranosti i uklopiti u tokove i ritam balkanske i jadranske trgovine. Dubrovčani stoga imaju gotovo slobodne ruke u poslovanju. Štoviše, oprošteni su svakog dankaa osim dobrovoljnog prinosa (koji zacijelo nije bio malen).

Prije dubrovačkih trgovaca u Bosnu su stigli predstavnici crkve. Bosna je naime u crkvenom pogledu pripadala dubrovačkoj nadbiskupiji od kraja X st. do polovice XIII st., osim kratkog razdoblja XI/XII st. kad je bila pod barskom metropolijom. Bosanskoj političkoj samostalnosti više je odgovaralo da je njena crkvena organizacija vezana uz Dubrovnik nego uz ugarskog kaločkog nadbiskupa. Nije toliko važno što Kulinov gest da novoizabranog biskupa godine 1195. posveti dubrovački

³⁶⁵ O patarenima u Bosni postoji obilna literatura. Spomenut ću sintetičke preglede o problemu: J. Š i d a k, Problem bogumilstva u Bosni, *Zgodovinski časopis*, 9, 1955, 154–162. – isti, Bogumilstvo i heretička crkva bosanska, *Historijski pregled* IV, 1958, 101–114.

³⁶⁶ O Kulinu banu i njegovoj vladavini usp. Čorović, n. dj. 165–171. – M. P e r o j e v i ć, u *Povijest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine* I, 1942, 205–215. – Š i š i ć, *Povijest Hrvata* II, 151–152. – Mandić, *Bosna i Hercegovina* I, 193–197. – S. Č i r k o v i ć, *Istorija srednjovekovne bosanske države* I, Beograd, 1964, 46–49.

³⁶⁷ SCD II, 237. – O toj ispravi u posljednje vrijeme raspravlja se o postojanju originala (ne autentičnosti): J. V r a n a, Da li je sačuvan original isprave Kulina bana? *Radovi Staroslavenskog instituta* II, 1955, 5–56. – Suprotno zastupa G. Č r e m o š n i k, Original povelje Kulina bana, *GZMBiH*, n. s. XII, 1957, 195–213.

³⁶⁸ SCD II, 271–273. – To je bio po svojoj prilici bosanski biskup Radogost, Jireček, n. dj. I, 129.

nadbiskup Bernard nije uspio,³⁶⁸ bitno je htijenje Kulina da Bosna radije bude crkveno podložna Dubrovniku kao politički bezopasnoj strani nego ugarskoj crkvenoj hijerarhiji, preko koje mogu politički i vojnički djelovati ugarski kraljevi. Budući da crkvene veze Dubrovnika i Bosne potječu najkasnije iz X st., možemo pretpostaviti da su prvi vjerovjesnici i kasniji dubrovački crkveni prelati utrljali put dubrovačkim trgovcima i karavanama.

X

DUBROVNIK PREMA ITALIJI I VENECIJI

1.

Italija, prekomorski susjed Dubrovnika, proživljava u ranom srednjem vijeku političke potrese. Najprije je Odoakar (476–493) srušio Zapadno Rimsko Carstvo. Italija postaje samo jedna od država koje nastaju u evropskom srednjem vijeku, a ne više središte poznatog svijeta starog vijeka. Tada, na nagovor Bizanta, Teodorik (493–526), vođa Istočnih Gota (Ostrogota) ruši Odoakarovu državu da bi se pod njegovom krunom Kraljevstvo Italije proširilo na Balkan i južnu Galiju.

Uzalud je pokušavao politikom mira ostvariti suradnju između starosjedilaca i osvajača ne bi li došlo do simbioze nosilaca stare kulture i pripadnika novih povijesnih naroda. Odviše dubok jaz dijelo je ta dva svijeta. Poslije njegove smrti Justinijan, u težnji da obnovi Rimsko Carstvo, relativno je lako preko svojih vojskovođa Belizara i Narzesa pobijedio i istjerao Ostrogote i 555. priključio Italiju Bizantu.

Da bi vlast što sigurnije organizirao, utemeljuje Justinijan u Raveni egzarhat. To je bilo jedino jako uporište Bizanta, zato se to područje kasnije prozvalo Romagna. Italija je zapravo provincija Istočnog Rimskog Carstva.

Neposredno nakon Justinijanove smrti spuštaju se iz Panonske nizine Langobardi, koji 568. osvajaju gotovo čitavu Italiju. Bizantu je preostao ravenki egzarhat, Ligurija, Rimski dukat, južna Italija s Napuljom i Sicilijom, Venecija. Langobardi drže čitavu padsku dolinu sa podalpskim područjem, vojvodinu Friuli (bez Venecije), Toscanu, vojvodinu Spoleto i Benevent i izbijaju na obale triju mora: Jadranskog, Jonskog i Tirenskog. Nešto zbog udaljenosti Bizanta, kao nosioca političke vlasti, a nešto zbog njegove pasivnosti prema Italiji, uzrokovanom borbama za čuvanje svojih azijskih i balkanskih granica, u njegovim provincijama u Italiji razvijaju se lokalne uprave, koje kreću samostalnim životom, priznajući nominalnu vlast Carigrada. Sve do provale Langobarda Italija figurira kao jedna država. Od tada ona je podijeljena na vojvodstva, kneževine, provincije itd. Ta će je sudbina razjedinjenosti i partikularizma pratiti sve do XIX st. Langobardi, premda su se pokrstili, nisu uspijevali suživiti se i stopiti sa starosjediocima. Kad je pretposljednji langobardski kralj Aistulf osvojio egzarhat i približio se rimskom duku, papa se našao ugroženim. Ne obzire se na Bi-

zant, koji mu ne može pomoći, nego se upućuje preko Alpa u novu mladu franačku državu, tražeći pomoć. Na temelju svoje ovlasti da jedino on, pored bizantskog cara, ima pravo nekome postaviti dijamant i tako mu dati legitimitet vlasti, okrunio je 754. Pipina Malog za franačkog kralja, ukrasivši ga uza to titulom patricija. Kralj je zauzvrat obećao papi da će ga braniti i da će mu darovati ravenski egzarhat i rimski dukat. Kad su Langobardi 756. ponovno zaprijetili papi, kralj prelazi Alpe, tuče langobardskog kralja i predaje papi egzarhat, tj. područje od ušća rijeke Po do Ravene, Pentapolu, tj. gradove Rimini, Pesaro, Fano, Sinigagliju i Anconu i rimski dukat. To postaje papinska država: *patrimonium sancti Petri* (osobito rimski dukat). (Papinska država održala se sve do 1870.) Papinska država je presjekla, razdvojila Italiju od rijeke Po na Jadranskom moru do Gaete u Tirenskom moru. Karlo Veliki je 774. na poziv pape uništio langobardsko kraljevstvo i sjedinio ga s franačkom državom. Posljednjega langobardskog kralja Deziderija poslao je u samostan. Sjeverna i srednja Italija je Verdunskim ugovorom 843. pripala Lotaru, unuku Karla Velikog. Kasnije, mijenjajući dinastije, taj dio sjeverne i srednje Italije »*Regnum Langobardorum*«, »*Regnum Italiae*«, »*Regnum Italicum*« uklopio se 962. u krunu Otona I Velikog, njemačkog cara, u okviru novoga Svetog Rimskog Carstva.

U to doba u IX st. Bizant drži u južnoj Italiji Kalabriju, Siciliju, Sardiniju, dio Apulije, Napulj, Amalfi, Gaetu, dok su Benevent i papinska država samostalni. Taj mozaik država, vojvodstava, nije se mogao jedinstveno oduprijeti navalama Arapa. Arapi Saraceni iskrcavaju se 827. na Siciliju, koju zauzmu do 843; 837–840. položili su oružje Brindisi i Tarent, 840. njihov je Bari. Budući da su Saraceni lišili Bizant Sicilije, koja je njegov teritorij, on je nastojao istjerati Saracene iz raznih gradova Italije, posebno Barija. Zato se odazvao pozivu italiskog cara Ludovika I da pošalje flotu koja će napasti s mora Bari, dok će careva vojska jurišati s kopna. Bizant pozove Hrvate i dalmatinske gradove, zatim Travunjane, Zahumljane, Konavljane i Srbe, koje prevoze Dubrovčani na svojim brodovima, da opsjednu Bari 869. To je prvi dokumentirani dodir Dubrovčana i Italije. Premda je Bari oslobođen tek 871. uz pomoć hrvatske mornarice, Dubrovčani su prešavši Jadran upoznali susjedno kopno. To je poznati, ali zacijelo ne i prvi susret Dubrovčana s prekomorskom obalom. Budući da su Hrvati već 642. napali brodovljem Sipont (Manfredoniju) u Beneventu, očito je da Dubrovčani nisu za njima zaostajali ni brodovljem ni odvažnošću da upoznaju i uspostave veze sa suprotnom obalom.

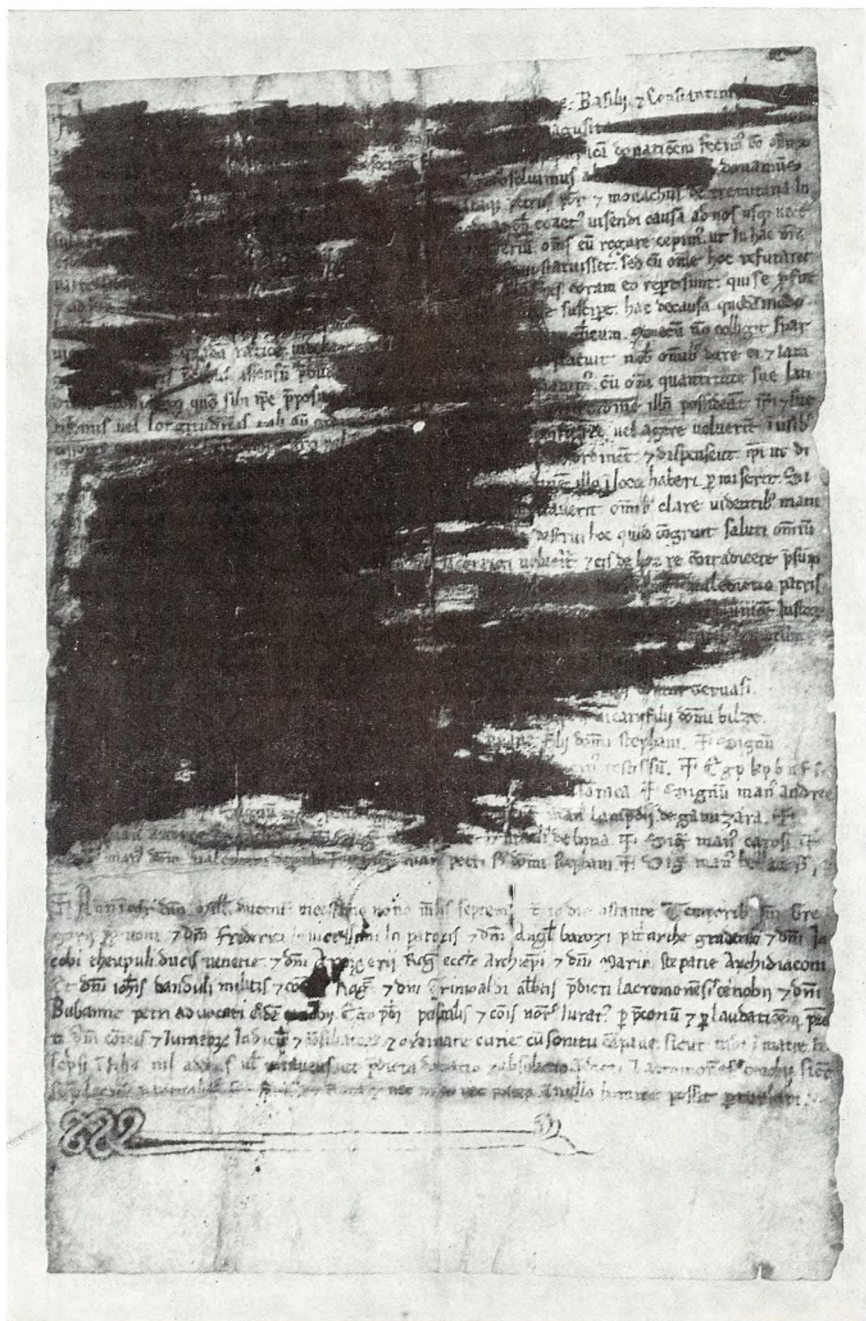
Nema podataka kakve su veze između Dubrovnika i prekomorskih krajeva bile u X st. Da su Dubrovčani u tijesnim dodirima s Apeninskim poluotokom, dokaz su osnuci benediktinskih samostana na Lokrumu, Mljetu i Rožatu u XI st. Njihove su matice u južnoj Italiji i odatle dolaze redovnici. Njihovo osnivanje zacijelo je posljedica uhodanog prometa između dviju obala, osobito Apulije i Dubrovnika.

U XI st. u južnoj Italiji dogodila se promjena. Doselili su se Normani, koji se učvršćuju i osnivaju državu. Normani su inače smioni, nemirni, pustolovni pomorci iz Skandinavije i Jütlanda. Iz te sure i škrte postojbine zalijeću se posebnim svojim brodovima u tri smjera: prema škotskoj i irskoj obali, na Island, Grenland i Sjevernu Ameriku; drugi usmjeruju jedra i vesla na zapadnu obalu Francuske, odatle u Englesku i južnu Italiju. Prvi i drugi su Vikinzi, čija junaštva su ovjekovječila sage sjevernih naroda. Treći putuju preko Švedske i Rusije do Bizanta. To su Varjazi. U IX st. jedna skupina Normana zauzima i smješta se u ušću Seine, Loire i Garonne, odakle radi plijena prodiru tokovima rijeka prema unutrašnjosti i drugim stranama. U X st. uspijeva im da u donjem toku Seine osnuju svoju državu, na području današnje Normandije.³⁶⁹

Pojedine skupine Normana znale su odatle stizati u Italiju, bilo kao hodočasnici, bilo kao pustolovi. U XI st. langobardski velikaši iz Beneventa pozovu Normane iz Normandije da im budu vojnici najamnici. Tako je potkraj 1015. ili početkom 1016. prva skupina Normana došla u Italiju i smjestila se kraj Salerno.³⁷⁰ Iz te klice ubrzo raste borbom i daljim doseljivanjem snažna normanska vlast. Njihov uspjeh leži u tome što su našli južnu Italiju ne samo razjedinjenu (npr. na Siciliji su Saraceni, Apulija i Kalabrija bizantska je tema, Benevent i Salerno su principati, Capua je kneževina, Napulj, Gaeta, Amalfi i Sorrento su dukati) nego i razdiranu unutrašnjim borbama o prevlast, pobunama protiv Bizanta i sl. U borbama protiv Bizanta i saracenske vlasti u službi Salerno, Capue, Beneventa ili Monte Cassina jačaju i uzdižu se Normani, sinovi Tankreda de Hautevillea. Tako Vilim »željezne ruke« 1042. osvaja Apuliju i postaje apulijski grof. Njegov brat Robert Guiskard dolazi iz Normandije 1046. i osvaja Kalabriju. Grof Rikard učvršćuje se 1047. u vojvodini Aversu kraj Napulja. Rast snage Normana uznemirio je papu Lava IX. Kad je papa poslao 1053. vojsku da uz pomoć Bizanta lokalizira Normane, vratio se poražen. Normani su nakon toga ojačali osobito kad je Robert Guiskard poslije smrti brata Humfreda sjedinio 1057. Kalabriju i Apuliju. Pape uviđaju da je to snaga koja se ne da poraziti, a mogla bi im dobro doći radi ostvarivanja nekih osobnih planova i učvršćivanja sigurnosti Rima. Zato papa Nikola II daje 1059. grofu Rikardu u leno Capuu prije nego ju je osvojio, a Robertu Guiskardu kao vojvodi i bratu mu Rogeru Apuliju, Kalabriju i Siciliju. To je bio poticaj normanskim velikašima da legalno podvrgnu čitavu južnu Italiju. Godine 1062. Rikard osvaja Capuu, Robert i Roger ulaze u Otranto i Brindisi. Godine 1071. Bizantinci su prisiljeni napustiti

³⁶⁹ O Normanima u Francuskoj usp. M. Bloch, Feudalno društvo, Zagreb, 1958, (prev. M. Brandt), 43-48. - Općenito o Normanima usp. Normani, Pomorska enciklopedija, 5, 1958, 502-505.

³⁷⁰ F. Chaldon, Histoire de la domination normande en Italie et en Sicile, I, Paris, 1907, 49.

Slika 30 — Isprava kojom se u kolovozu god. 1023, osniva benediktinski samostan na otoku Lokrumu (Historijski arhiv Dubrovnik)

Bari i više ih nema u Apuliji. Južna Italija je za njih izgubljena. Kroz to vrijeme oba brata se iskrcavaju na Siciliju. Messina pada 1061, Palermo 1072, čitav otok 1090. Arapi su ga morali napustiti i time je prestala njihova politička vlast u Italiji. U ratovima na Siciliji osobito se istakao Roger. Tako su se odigravale i završile borbe u stvaranju velike i jake normanske države u južnoj Italiji.

U to doba Normani prodiru i na našu obalu. Robert Guiskard je morao ne samo lomiti snagu i otpor Bizanta i Saracena u južnoj Italiji nego paziti da ga vlastita jakost ne dovede u sukob s papom, koji se kao zemaljski vladar u crkvenoj državi brine da mu susjedi ne budu jaki i opasni. Osim toga mora budno sprečavati otpor normanskih zavidnih velikaša protiv sebe. Dosljedan unutrašnji protivnik Roberta Guiskarda bio je njegov rođak grof Amiko II, potomak normanskog viteza Amika I, koji je ostao u Normandiji. Grof Amiko surađivao je s Bizantom u planovima i akcijama da se sruši Robert Guiskard i vrati bizantska uprava u južnu Italiju. Kad je Grgur VII izopćio 1074. Roberta Guiskarda iz crkve, Amiko se našao slobodan, jer nije više bio vezan vazalstvom prisegom prema senioru, jer je on ekskomuniciran. Amiko je skupio brodovlje i 1074. krenuo sa svojim pristašama Normanima u Dalmaciju. Opsjeo je Rab, ali ga nije zauzeo. Ipak, Normani su se učvrstili u Splitu, Trogiru, Biogradu i Ninu. Tom zgodom grof Amiko zarobio je hrvatskog kralja,^{370a} po svoj prilici Petra Krešimira. Na taj prodor i nastup Normana odmah odgovaraju Mlečani. Spremaju eskadru i potkraj 1074. otjeraju Amika i Normane iz Dalmacije. Slijedeće godine obvezuju gradove Split, Trogir, Biograd, Zadar i Nin da više neće zvati Normane.³⁷¹

God. 1080. pomirio se Robert Guiskard s papom. Nošen krilima vlastite ambicije, zagledao se preko Otranta u želji da se probije preko Drača i Soluna i osvoji Carigrad. Tijekom 1080. priprema flotu i 1081. preplovi Otrantska vrata. Bizantski car Aleksije Komnen uvidio je da napadača mora suzbiti mornaricom, ali on je nema. Pomoć mu pruže Mlečani. Robert Guiskard s druge strane prikupi brodove iz Hrvatske i Dubrovnika. Hrvatski brodovi su bili osobito jaki, jer je Robert Guiskard uzeo 12 njihovih brodova sebi u pratnju. Kad se 1081. zametnula pod Krfom pomorska bitka, Dubrovčani i Hrvati žestoko su se borili protiv bizantsko-mletačke flote tako da su, kako piše kroničar, kopljima (strelicama) prekrili more.³⁷² Normansko brodovlje uputi se prema Dra-

^{370a} »Ea tempestate, qua comes Amicus regem Chroacie cepit«, Rački, Documenta, 457. – Cod. dipl. I, 136.

³⁷¹ O provali Normana, usp. Rački, Documenta, 101–103, 455–457. – Cod. dipl. I, 136–139. – Šišić, Povijest Hrvata, 548–555. – Rački, Borba južnih Slavena, 196–198. – Novija literatura, M. B a r a d a, Dinastičko pitanje u Hrvatskoj XI stoljeća. VAHD L, Split, 1932, 183–188; – isti . Prilozi kronologiji hrvatske povijesti, Rad JAZU, 311, str. 193–198.

³⁷² »Ad Corifum mittit ...

Gens comitata ducem cum Dalmaticis Ragusea.

Telorum crebris consternit jactibus aequor« Rački, Documenta, 458.

(»Dubrovčani prateći vojvodu sa Dalmaticima čestim bacanjem strijela [koplja] pokrivaju more«).

ču, gdje u odlučnoj bitki mletačka mornarica porazi normansko-hrvatsko-dubrovačku flotu i spriječi osvajanje Drača s mora. Zbog tog uspjeha dobiva Venecija široke trgovačke povlastice u Bizantu. Robert Guiskard međutim s kopnene strane prodre u Drač i osvoji ga 1082, pri čemu mu je dobro došla vojna apstinencija dukljanskog kralja Bodina, saveznika Bizanta. Sad kad mu je bio otvoren put preko tzv. »via Egnatia« prema Solunu i Carigradu, izbijaju nemiri u južnoj Italiji i Robert Guiskard se vraća natrag. Smrću Roberta Guiskarda 1085. završen je rat. Normanski vladar postaje Roger I (1085–1101), koji se okani balkanskih ambicija.³⁷³

3.

Dubrovčani su zacijelo budno pratili događaje u Apuliji. Videći snagu Normana, stavili su se pod njihovu zaštitu, osobito u času kad se Robert Guiskard spremao na veliki pohod na Balkan. Dubrovčani su napustili vrhovništvo Bizanta i od 1081–1085. priznaju suverenitet Normana. Dokaz tome jest sudjelovanje dubrovačkih brodova u normanskoj invaziji i u pomorskim bitkama i borbama oko Krfa i Drača.³⁷⁴ Povlačenje Normana s Balkana nakon smrti Roberta Guiskarda dalo je Dubrovčanima iskustvo da se ubuduće ne upuštaju olako u vojne saveze ako nije osigurana trajnija pobjeda koja će donijeti dominaciju njihovu partneru. Vjerojatno iz tog razloga oni ne sudjeluju u avanturi Bohemunda u toku I križarskog rata, kad on kao antiohijski knez pustoši i osvaja dijelove Bizantskog Carstva i kad se 1107. iskrcao u Valoni u neslavnom pokušaju da obnovi prolazne uspjehe iz 1082. i osvoji Bizantsko Carstvo.³⁷⁵ Unatoč oprezu, Dubrovčani računaju sa stvarnošću na suprotnoj obali Jadrana. Razborito se politički prislanjaju uz Normane, ali tako da tim prijateljstvom ne izazovu protiv sebe Bizant, čiju vlast nad sobom formalno priznaju. Normani trebaju Dubrovčanima da im budu obrana i zaštita protiv sve prodornije i snažnije Venecije. Čini se, da je normanskim vladarima ne samo imponirala skrb za Dubrovčane nego su u Dubrovniku gledali potencijalnog saveznika u svojim pretpostavljenim planovima na Jadranu i Balkanu. Zato se kroz XII st. provlači normanska komponenta u dubrovačkoj povijesti.³⁷⁶

³⁷³ Chalandon I, 265–284. – Šišić, n. dj. 578–582. – Rački, Borba južnih Slavena, 231–234. – Ostrogorski, n. dj. 337–338. – Novak, Jadransko more u sukobima kroz stoljeća, 132–136.

³⁷⁴ Normanska vlast nad Dubrovnikom od 1081–1085. uzima se kao više-manje činjenica. V. Foretić naprotiv misli da to nije sigurno (Dalmacija prema Hrvatskoj, 797–798). Bilo bi možda točnije reći da je Dubrovnik od 1080. pod Normanima, jer Robert Guiskard već tada skuplja flotu. Među prispjelim brodovima bilo je već 1080. zacijelo i dubrovačkih.

³⁷⁵ O ratovima Bohemunda, Ostrogorski, n. dj. 342–345.

³⁷⁶ U buli Inocencija II upućenoj 11. VI 1142 dubrovačkom knezu i puku, kojom preporučuje da časno prime nadbiskupa Andriju, kojem je on podijelio palij, spominje se neki Rogerius (SCD II, 51). Medini (n. dj. 71) misli da se to odnosi na Rogera II, sicilskog kralja (vlada od 1113–1154, a od 1130. kao kralj) i da je on u vezi s dubrovačkim knezom Petrom. Smeta, međutim, u buli to što papa upvrštava Rogerija među

Godine 1171. Mlečani su zauzeli Dubrovnik. Dubrovčani zatraže pomoć Normana i stave se pod njihovu zaštitu, proglase se podanicima sicilskog kralja Vilima II (1166–1189).³⁷⁷ Dubrovnik je dakle 1172. došao pod normansko vrhovništvo. Mlečani te godine napuštaju Dubrovnik. Kad je minula opasnost, prestao je i normanski suverenitet nad gradom. Od tada Dubrovnik ulazi kao interesna točka u pregovorima Normana i Venecije. Vilim II je sklopio 1175. ugovor s Venecijom po kojem su Mlečani dobili pravo slobodne trgovine u sicilskom kraljevstvu uz određeno plaćanje daća. Vilim se sa svoje strane obavezao da neće napadati Veneciju na području od Dubrovnika dalje.³⁷⁸

Normanska zaštita se pokazala odlučnom za spas Dubrovnika kad ga je Nemanja s braćom pokušao osvojiti. Dubrovčani su uvidjeli veličinu opasnosti i težinu svog položaja, zapravo nemoć da se brane od sveobuhvatnog napada Nemanjića. Zato su se 1186. stavili pod zaštitu sicilskog kralja Vilima II. Nemanjići nisu uspjeli osvojiti Dubrovnik, između ostalog zbog nazočnosti Normana u gradu. U mirovnom ugovoru 27. 9. 1186. između Dubrovčana i vladalačke braće Nemanjića na prvom mjestu stoji da se ugovor sklapa u Dubrovniku, u dvoru kralja Vilima, u nazočnosti nadbiskupa Tribuna i kraljevskog komornika Tsaligarda, kneza Krvaša, svih plemića i čitavog puka.³⁷⁹ Dubrovčani posebno ističu da će se oni pridržavati točaka mirovnog ugovora pod uvjetom da se vodi računa da su oni podložni u vjernosti, zapovijedi i naredbi normanskom kralju.³⁸⁰ Normanska zaštita dobiva u ovom ugovoru novu dimenziju. Dosad je ona branila Dubrovnik od Mlečana, odsad je ona štit protiv osvajačkih pothvata i namjera iz zaleđa. Dubrovnik je u Normanima našao saveznika na kojeg se mogao osloniti u svim neprilikama.

Kad je nakon smrti normanskog kralja Vilima II došao na prijestolje Tankredi (1189–1194), Dubrovčani ustraju uz Normane, položivši i njemu zakletvu vjernosti.³⁸¹ Međutim vlast Tankredija nije bila čvrsta. On se kao nezakoniti sin Rogera, sina Rogera II, morao boriti za priznanje legalnosti vlasti i krune. U tim nemirima Dubrovčani 1192.

heretike i šizmatike, a papa i kralj Roger su se već davno bili pomirili. Medini dalje upozorava da se u Desinoj ispravi kojom on 1151. daruje otok Mljet samostanu sv. Marije u Pulsanu na Monte Garganu spominju svjedoci Charilus i Sranlatinus. Smatra da su oni normanski posrednici prilikom sklapanja ugovora, jer da se Monte Gargano nalazi pod vlašću Rogera. Budući da Šišić (Ljetopis Popa Dukljanina, 250) upozorava da su ta imena iznakažena, greškom prepisana i da njihovo čitanje zbog toga uzmiče kontroli, ne možemo tvrditi da su to Normani, premda ne bi bilo nevjerovatno da jesu.

³⁷⁷ Resti, n. dj. 58.

³⁷⁸ »non invademus auferre terras, que sunt de tenimento ducis Venetie et Venetorum, scilicet a Ragusia usque Venetiam«. S. Ljubič, Listine o odnošajih između južnog Slovenstva i mletačke republike I, 11. – Chalandon, n. dj. II, 192–193.

³⁷⁹ »In civitate Ragusii, in curia domini gloriosissimi regis Wilhelmi et domini Tribuni archiepiscopi in presentia, et Tsaligardi regis camerarii ac Gervasii comitis cunctorumque nobilium et populi universi« SCD II, 201.

³⁸⁰ »salva tamen iussione, et ordinatione, atque fide (litate domini nostri) gloriosissimi regis«, tekst kod Foretić, Ugovor Dubrovnika, 52–53.

³⁸¹ Npr. u ugovoru Dubrovčana i zahumskog kneza Miroslava 1190. Dubrovčani izjavljuju da će izvršavati obveze prema Miroslavu imajući u vidu da su se zakleli na vjernost Tankredu »salvo sacramento domini nostri regis Tancredi« SCD II, 245.

napuštaju normansko vrhovništvo i vraćaju se pod zaštitu Bizanta,³⁸² dobivši 1192. zauzvrat trgovačke privilegije od bizantskog cara Izaka Angela. Ali sigurnu i trajniju zaštitu ni Bizant nije mogao više pružiti Dubrovčanima. U to doba, naime, on doživljava unutrašnji slom, koji će doskora omogućiti križarima da uspostave na Bosporu i Dardanelima i na sjevernim i zapadnim obalama Egejskog bazena Latinsko Carstvo (1204–1261). Ništa bolje nisu prilike ni u sicilskom kraljevstvu. Konstanca, kći Rogera II, žena je njemačkog cara Henrika VI, sina Fridrika Barbarosse. Ona se bori da sicilska kruna pripadne njenu sinu Fridriku. Zato poslije smrti Tankreda (1194) i kratkotrajne vlade njegova sina Vilima III (1194) Henrik VI postaje sicilski kralj (do 1197). Nakon njega stavlja krunu na glavu maloljetni, ali kasnije poznati Fridrik II (1198–1250). Tako su Hohenstaufovci zavladaali Sicilijom.³⁸³

Kad su došli veliki događaji u početku XIII st., IV križarska vojna i veliki zamah Mlečana da se uzdignu u svjetsku velesilu, Dubrovnik nije više imao zaštite ni u Bizantu ni u sicilskom kraljevstvu. Past će pod suverenitet Venecije.

Normani su utrljali put trgovačkom i pomorskom povezivanju Dubrovnika i Italije.

4.

U Italiji u to doba dominiraju tri sile: normanska i papinska država i Kraljevstvo Italije, koje je pod njemačkom carskom krunom. Talijanska gospodarska razmrvljenost na gradove i oblasti bila je praćena međusobnim političkim sukobima. Dinastičke borbe, uzurpacije vlasti, unutrašnje borbe plemića i građana omogućavale su pojavu tirana i plaćeničke vojske. Posebni trgovački interesi gradova, država i komuna jesu one centrifugalne sile koje stvaraju međusobne, često puta krvave granice. Oprečnost i borba između pristaša pape (gvelfa) i cara (gibeline), što je zapravo oblik borbe između papinskog i carskog univerzalizma, oduzima Italiji platformu jednog i jedinstvenog, barem teritorijalnoga apeninskog osjećaja. Nemilosrdna međusobna obračunavanja pojedinih komuna na kopnu i moru u Italiji i izvan nje uzdižu pojedine komune u samostalne sile ravne moći velikih državnih tvorevina toga doba. Sve je to bacalo u sjenu zajednički osjećaj pripadnosti jednom na-

³⁸² Resti, 65.

³⁸³ Medini, n. dj. 75. i Čremošnik (n. dj. 27–28) tvrde da je Dubrovnik od 1199–1201. ponovno pod vlašću sicilskog kralja. Navode ispravu od 2. VI 1199. koja se datira »secundo anni domini nostri Frederici, magnifici regis Sicilie, ducis Apulie et principatus Capue«. Zatim ispravu, ugovor o prijateljstvu između Monopolija i Dubrovnika od 1. II 1201, u kojoj piše da je Dobroslav dubrovački knez po carskoj milosti »iuro Dobroli dei et imperiali gracia illustrissimo comiti Ragusii« (SCD II, 320–321, III, 1), što znači da je postavljen i odobren od cara Fridrika. Potrebno je, međutim, upozoriti da je prva isprava napisana u Italiji, u Traniju, i da je zato spomenut Fridrik u dataciji. Druga isprava napisana je u Monopoliju, također u Italiji, pa je pisar rutinski stavio oznaku »imperialis« uz dubrovačkog kneza. Zbog toga tvrđenje o vrhovništvu Normana nad Dubrovnikom 1199–1201. nemaju čvrste podloge.

rodu. Unatoč nepostojanju bilo političkog, bilo duhovnog jedinstva, Italija je u XII i XIII st. gospodarski najnaprednija zemlja Mediterana i svijeta. U njoj je, za razliku od drugih država, veleposjed rijetko organiziran kao zatvorena jedinica. Zbog toga je, pored ostalih razloga, razvijena razmjena dobara, promet robom, trgovina i proizvodnja u obliku obrtničke djelatnosti.

Gradovi južne Francuske, Španjolske, Nizozemske, Njemačke, sjeverne Afrike, srednje i južne Italije zamiru u svojoj gospodarskoj djelatnosti u doba ekspanzije Arapa i njihova zauzimanja sjeverne Afrike, Španjolske, Sicilije, Sardinije, Korzike od VII st. dalje. Gradovi postoje, pa i oni antički koji su preživjeli seobu naroda, ali samo kao utvrde i sjedišta svjetovne i crkvene vlasti. U njima prebiva neproizvodni element, koji uzdržava njegovo poljoprivredno zaleđe. Evropa se silom prilika zatvorila. Izgrađivala je svoju feudalnu piramidu, temeljenu na naturalnoj privredi i poljoprivredi kao glavnim oblicima gospodarstva.

Potkraj X i u početku XI st. uza stare gradove, utvrde i središta svjetovne i crkvene vlasti naseljuju se trgovci i obrtnici. Oni najprije u gradskim predgrađima udahnjuju nov život prožet robno-novčanom privredom, smrtnim žalcem feudalizma. Okružuju se zidinama, proširuju se i prodiru u stare gradove ili podižu nove. Građani kao slobodni trgovci i obrtnici, koji se ne bave poljoprivredom, naoružani privilegijama, zaštićeni svojom vlastitom jurisdikcijom, uspinju se do komunalne autonomije. U središtu grada, te nove gospodarsko-društvene kategorije, nalazi se obično trg za sajmove. Grad je vjesnik i pokretač novoga gospodarskoga zamaha i nove epohe u Evropi i Mediteranu.

Srednjovjekovni talijanski gradovi koji su bili pod bizantskom vlašću, osobito u južnoj Italiji, razvijali su se drugačije. U njima nije prekinuta nit opstanka od antike do srednjeg vijeka, niti je zamrla trgovina ili obrt. Ravena je pod Bizantom npr. značajno sjedište trgovaca i obrtnika. Rim, sjedište pape i katoličke crkve, zadržava svoju važnost. U njemu se rano javljaju mjenjači novca i sl. Po svojoj pomorsko-trgovačkoj djelatnosti uočljivi su Trani, Barletta, Tarent, Brindisi, Siponto, Ancona i drugi. Kad su Arapi zatvorili Tirensko i Ligursko more i kad je time odsječena Provansa i obale sjeverne i zapadne Italije od Sredozemlja i Bizanta, talijanski gradovi na zapadnoj jadranskoj obali preuzimaju ulogu posrednika između Bizanta i evropskih zemalja. Preostao im je slobodan trgovačko-pomorski prolaz kroz Otrant i okolo Peloponeza. Tuda plove prema Carigradu, ali i Siriji i Egiptu, unatoč činjenici što su Arapi držali te krajeve, obale Levanta. Odatle talijanski gradovi prevoze robu iz Male Azije, ali i onu dovezenu iz Arabije, Perzije, Indije, pa čak i Kine. U toj konjunkturi osobito su se uzdigla dva grada. Najprije Bari u Apuliji i bizantski dukat Amalfi na tirenskoj obali u salernskom zaljevu. Bari je veoma zaokupljen uvozom i izvozom na liniji Bari-Carigrad. Ne drži se samo te ustaljene rute, nego skreće prema Kreti, Rodu do obala Male Azije, pored Cipra do Antiohije, obala Sirije. Bari nije mogao izdržati primat u tim vezama. U X st. pretječe ga i potiskuje Amalfi. Taj grad ima svoju koloniju u Carigradu, skladišta u

Antiohiji i gradske četvrti na Siciliji. Brodovi mu se sidre u svim primorskim gradovima Sirije, posebno u Antiohiji, Tripolisu, Akonu, zatim u Egiptu, Aleksandriji i Kairu. Posjećuju Tunis i Španjolsku. Odatle Amalfi uvozi veoma skupu luksuznu robu: čilime, tkanine, odjevne predmete itd. Sretna je okolnost bila da je ta skupocjena roba imala veoma dobro tržište, prođu u nedalekom Rimu. Tu su se svraćali crkveni prelati iz različitih krajeva svijeta i kupovali ukrasnu skupu robu za svoje katedrale i crkve. Amalfi upravo cvate u X i XI st. Tada u XI st., da se obrani od langobardskog kneza u Salernu, pozove u pomoć Normane. Robert Guiskard ga je doduše obranio od Salerna, ali mu je 1073. oduzeo slobodu. Došavši pod vlast Normana, neprijatelja Bizanta, Amalfi gubi naklonost Carigrada. Unatoč toj nevolji zadržao je Amalfi dobre pomorsko-trgovačke pozicije na Levantu. Tek kad je Pisa 1135. uništila veliki dio njegove flote, spalila dio grada, prestaje njegova mediteranska važnost. Na pepelu Amalfija uzdigla se Pisa.

U toku križarskih ratova od XI do potkraj XIII st. najviše koristi od njih su izvukli talijanski gradovi, a nešto manje luke Provanse i Katalonije. Talijani su potisnuli arapske trgovce iz Sredozemlja. Zagospodarili su lukama, uvozom i izvozom od Carigrada preko Sirije i Egipta do Gibraltara. Temelj njihova bogaćenja leži u opskrbi križara oružjem, opremom, namirnicama itd., što su vršili uz goleme profite. Za pomorsko-vojne usluge dobivali su vrijedne privilegije u levantskim lukama. Od talijanskih gradova oni u Apuliji zadržavaju već prije stečenu konjunkturu svoje trgovine s Bizantom i Malom Azijom. Naglo se međutim uzdiže Lombardija, koja postaje najrazvijenije područje Italije. Velik je napredak i u Toscani. Milano je od XI st. ne samo trgovačko središte Lombardije nego čitave padske nizine. Lucca je značajna zbog svile, Firenza trgovine, bankarstva, suknarstva, vunarstva; Siena zbog svile, rudarstva, bankarstva, Cremona zbog tekstila, Asti trgovaca i bankara; Como, Bergamo i Brescia zbog suknarstva, Bologna trgovine itd. Gospodarski polet i blagostanje gradova Kraljevstva Italije omogućilo je da oni razviju svoju komunalnu autonomiju i obrane je 1176. u bitki kod Legnana od pokušaja cara Fridrika Barbarosse da im skući gradska prava i privilegije.

Sve gradove toga vremena nadvisivali su Pisa, Genova i Venecija, ne samo opsegom pomorsko-trgovačkih pothvata nego i bogatstvom, ali i bezobzirnošću. Pisa i Genova najprije su u XI st. probile arapsku blokadu Tirenskog mora na taj način što su istrgle iz arapskog utjecaja Elbu, Sardiniju i Korziku. Pisa počinje zadavati Saracenima udarce u Alžiru i Tunisu. Da bi slobodno plovila uz Tirensko more, nastoji slomiti snagu Amalfija i očistiti Messinski tjesnac od Arapa. Kad je Robert Guiskard učinio jedno i drugo: zauzeo Amalfi i Messinu, Pisa i Genova preuzimaju glavnu ulogu u Tirenskom moru. Poslije I križarskog rata nisu samo odlučni trgovački čimbenik na Siciliji, nego drže kolonije u svim gradovima Sirije i Palestine te na potezu Egipat-Maroko. Kad je Pisa izbacila Amalfi iz trgovačke konkurencije 1135, ostale su pored Venecije dvije pomorsko-trgovačke velesile: Pisa i Genova. Tad se raz-

buktala borba među njima, koja je svršila pobjedom Genove nad Pisom 1284. Preostala su dva giganta: Venecija i Genova. I kasnije, kad su Seldžuci u XIII st. trajno istjerali križare iz Svete zemlje i uništili njihove državne tvorevine na Levantu, talijanski gradovi zadržavaju svoje trgovačke pozicije, jer Turci nemaju mornarice.³⁸⁴

5.

Prirodno je da su Dubrovčani morali, gonjeni gospodarskim interesima, stupiti u gospodarske, pomorsko-trgovačke veze i odnose sa svojim tako bogatim i naprednim prekomorskim susjedom i s njime vršiti razmjenu dobara.

Dubrovčani smjelo pristaju brodovima u talijanske luke. Najbliže su im one u Apuliji, normanskoj državi. Prvi sačuvani ugovor odnosi se na sporazum između *Molfette* i Dubrovnika, sklopljen oko 1148 (prema sačuvanoj vijesti iz 1208). U njemu se kaže da su između oba grada postojale stare uzajamne i bliske veze. One su se očitovala i potvrđivale u međusobnom oslobađanju naplate lučkih pristojba (plazam vel scalaticum et familiarum vel ancoraticum).³⁸⁵ Navedene pristojbe i daće odnose se na uzajamno oslobađanje plaćanja daće na trgovinu (plaza), neuzimanje pristojbe kad brod pristane i veže se uz obalu (scalaticum), nenaplaćivanje pristojbe za brodsku posadu kad se brod usidri ili, kako

³⁸⁴ O svemu usp. G. Grdić, *Privredna istorija Evrope* (pozná antika – srednji vek), Beograd, 1952, 176–189. – J. Kulischer, *Opća ekonomska povijest*, I (prev. M. Brandt), Zagreb, 1957, 171–183. – H. Pirenne, *Povijest Evrope* (od seobe naroda do XII stoljeća), (prev. M. Brandt), Zagreb, 1956, 151–159. – Isti, *Privredna povijest evropskog zapada u srednjem vijeku*, (prev. Đ. Hauptmann), Sarajevo, 1958, 17–41. – H. Kunov, *Opšta privredna istorija*, III (prev. B. Herman), Beograd, 1958, 157–169. – G. Luzzatto, *Ekonomska povijest Italije* (prev. J. Stipišić), Zagreb, 1960, 162–338. – Italia, *Enciclopedia italiana*, XIX, 1933, 800–897.

³⁸⁵ SCD II, 62. – O trgovačkim vezama Dubrovnika i Italije usp. Resti, n. dj. 52–74, gdje je zabilježio sve ugovore sklopljene između Dubrovnika i talijanskih gradova. Opširnije komentare sadržaja tih ugovora donio je P. Matković, Prilozi k trgovačko-političkoj historiji republike Dubrovačke, Rad JAZU 7, str. 181–266. – isti, Trgovinski odnošaji između Dubrovnika i srednje Italije, Rad JAZU, 15, 1–69. – Jireček, *Važnost Dubrovnika u trgovačkoj povijesti srednjeg vijeka*, 27–30, naglasio je posredničku ulogu Dubrovnika u trgovini između Istoka i Zapada, istaknuvši važnost razmjene robe koja se vršila putem Dubrovnika između Balkana i Italije. – Novak, *Prošlost Dalmacije I*, 167–171, uklopio je dubrovačku pomorsku trgovinu s Italijom u sklop dalmatinske povezanosti sa zaleđem. – V. Foretić, *Nekoliko pogleda na pomorsku trgovinu Dubrovnika u srednjem vijeku*, Dubrovačko pomorstvo, Dubrovnik 1952, 117–131, pokazao je da Dubrovnik, unatoč širenju svoje trgovine po Mediteranu u XIII st., ostaje najjače i ravnopravno angažiran u pomorskoj trgovini sa susjednim prekomorskim gradovima i lukama. – Stulli, *Dubrovnik, Enciklopedija Jugoslavije*, 3, 131–135, promatra razvoj dubrovačke trgovine u odnosu uspona Venecije i Genove. – J. Tadić, *La Puglia e le città Dalmate nei secoli XII–XIII*, Estratto dall'Archivio storico Pugliese, Anno XIII, fasc. I–IV, Bari, 1960, upozorava na kulturnopovijesne veze dalmatinskih gradova s Apulijom. – Macan, *Povijest hrvatskog naroda*, 51. – Krekić, *Dubrovnik in the 14th.*, 12–13.

neki misle, za stalni boravak posade u nekom gradu (familia), konačno neprimanje pristojbe za usidranje broda, kotvarinu (ancoraticum).³⁸⁶

Kudikamo važniji bio je ugovor koji je sklopljen 13. 5. 1169. između Pise i Dubrovnika. Poslanici grada Pise, konzul Albert i Marko i sudac Burgundije stigli su u Dubrovnik. Sklopili su čvrsti mir s dubrovačkim konzulima i čitavim narodom grada Dubrovnika na ovaj način: svaki Dubrovčanin koji dođe u grad ili distrikt Pise, on i sva njegova roba bit će čitavi i sigurni i ni od koga neće trpjeti nasilje ili štetu. Ako se neki Dubrovčanin nađe izvan Pise u drugim krajevima svijeta, neće mu građani Pise nanositi štetu ni u osobi ni u robi. Isto tako neće Pizanac svjetovati ili činiti da netko drugi naškodi Dubrovčaninu kao osobi ili njegovoj robi. Ako se pak dogodi da Pizanac nanese nepravdu Dubrovčaninu, ovaj će u roku od 30 dana tražiti pravdu pred vicekonzulima, konzulima ili prelatima Pise u kraju u kojem je pretrpio nepravdu. Ako u tom području ne bude ni jednog prepozita (namjesnika, dostojanstvenika) grada Pise, tad će Dubrovčani tražiti pravdu pred kapetanom broda. Ako ni njega nema, tad će se izabrati »dobri ljudi«, pred kojima će okrivljeni Pizanac udovoljiti pravdi Dubrovčana. Pizanci će ovaj ugovor mira čuvati i obdržavati uvijek, vodeći računa o svojoj vjernosti caru Fridriku Barbarossi. Čuvanje čvrstog mira s Dubrovčanima obvezuje i pizanskog vicekomesa Marka u Carigradu, koji se zakleo da će ga čuvati čvrstog i nepomućenog. Pizanci zatim oslobađaju Dubrovčane plaćanja bilo koje privatne ili javne daće ili poreza (comercium vel aliquam directuram) ne samo u Pisi nego i njenim krajevima i područjima, bilo za robu, bilo za osobe. Na taj ugovor zaklet će se i svaki novi vicekomes Pise u Carigradu. Sličan ugovor sklopili su poslanici Pise i sa Splitom.³⁸⁷

Ugovor je izuzetno važan dokument dubrovačke pomorske trgovačke prošlosti. Pisa je u usponu svoje trgovačke moći. Ta moćna i bogata komuna šalje svoje poslanike u Dubrovnik. Važna je činjenica da Dubrovčani ne idu u Pisu moliti i sklapati savez, što bi bilo razumljivije, nego je obratno. Pisa daje Dubrovčanima slobodu trgovanja ne samo u Pisi i njenu distriktu nego u svim svojim kolonijama, posjedima, lukama, gdje god ima Pizanaca; to znači od Sirije do Gibraltara. Ne samo to. Dubrovčani će uživati zaštitu u svim emporijima pizanskim u Carigradu i Bizantu, u tom još uvijek najatraktivnijem području trgovačke djelatnosti talijanskih gradova. Pred Dubrovčanima se zacijelo otvorila vizija dalekih prostora, velikih trgovačkih profita, sudjelovanja u velikoj mediteranskoj akciji razbijanja monopola arapskih trgovaca i uključivanje u promet robom širokih razmjera na globalnom potezu Istok–Zapad. S pravom se stoga ističe da ugovor daje uvid u opseg dubrovačke trgo-

³⁸⁶ O tumačenju tih pristojbi i daća usp. Foretić, n. dj. 126–127. – M. Kostrenčić, Slobode dalmatinskih gradova po tipu trogirskom, Rad JAZU, 239, 1930, 91–93. – A. Marinović, Pomorsko-pravni propisi sredovječnog dubrovačkog statuta, Pomorski zbornik 1, 1963, 413–424. – Lexicon medii aevi Iugoslaviae I, II, 1969, 1971, sub, ancoraticum, arboraticum, familia.

³⁸⁷ SCD II 124–125. – Novak, Povijest Splita I, 95–97.

vine toga vremena.³⁸⁸ Pitanje je zašto je Pisa tako velikodušno pružila Dubrovniku zaštitu i mogućnost prodora u ona trgovačka mjesta i luke za koje se inače vodila velika borba između glavnih protagonista velike mediteranske trgovine: Pise, Genove i Venecije? Možda je Pisa pokušala preko Dubrovnika, a isto tako Splita i Zadra, presjeći Jadran da bi odrezala Veneciju od Levanta i Carigrada u pomorskom i kopnenom smjeru.³⁸⁹ Ili se jednostavno željela povezati preko luka istočnog Jadrana s unutrašnjošću Balkana da dođe do novih tržišta.³⁹⁰ Ili je možda jednako smatrala da i Dubrovniku ima mjesta u općoj svjetskoj podjeli tržišta. Ne znamo stvarne domete i rezultate i posljedice tog ugovora. Možda Dubrovnik još nije bio dorastao da se uključi u tokove tadašnje svjetske trgovine. Morao je zacijelo računati na nepoštednu borbu, konkurenciju, koja bi mu mogla donijeti prerani kraj, u čemu mu je zacijelo slučaj i primjer Amalfija bio pred očima. Moglo mu se dogoditi da se ne snađe u trgovini velikog stila, ne izdrži u lukavosti, bezobzirnosti, pred prepređenijim partnerima, ili da mu glavni zaštitnik poklekne prije vremena pred još jačim suparnikom. To se npr. Pisi dogodilo u XIII st.

Unatoč dobrim izgledima koje mu pruža ugovor s Pisom Dubrovnik se ipak radije obraća bližim prekomorskim lukama. Nastavlja prodirati u trgovini na Apeninski poluotok preko Apulije. 21. 11. 1188. potpisuje ugovor u R a v e n i, koja se nalazi u pokrajini Romagni, a formalno pripada papinskoj državi. Predstavnici Ravene sa zadovoljstvom prihvaćaju izjavu Dubrovčana da će se s građanima Ravene u njihovu gradu postupati kao sa svojim. Ravenjani pak izjavljuju da prihvaćaju Dubrovčane kao prijatelje, pružaju sigurnost dubrovačkim građanima kad dođu u Ravenu i njen distrikt koju uživaju i njihovi građani. Zauzvrat očekuju isti postupak Dubrovčana prema Ravenjanima u Dubrovniku i njegovu distriktu.³⁹¹ Ugovor je odviše općenit da bi se mogli iz njega izvući neki stvarni podaci i da bi se označila važnost i korist za Dubrovčane.

Dubrovčani odlaze 11. 7. 1199. u pokrajinu Marku (i ona je formalno u papinskoj državi), u grad F a n o, gdje uglavljaju čvrst i vječan obostrani mir. Dubrovčani smiju slobodno dolaziti u Fano, u kojem će oni i njihova roba biti pod zaštitom i obranom toga grada. Posebno će se paziti da se ne dogodi nikakvo zlo ljudima i trgovcima i njihovoj robi. Ako koji Fanjanin nepromišljeno napadne ili uznemiri Dubrovčanina, stići će ga kazna.³⁹² Ugovor je nešto sadržajniji nego onaj s Ravenom. Općenito se spominju dubrovački trgovci koji posluju u tom gradu.

U Marki je i grad A n c o n a. Dubrovčani su i tu 25. 8. 1199. potpisali ugovor o miru. Ankonitanci se kunu da će čvrsto držati mir s Dubrovčanima i da ga neće poništiti. Pružit će zaštitu Dubrovčanima i njihovoj robi u Anconi i braniti njihova dobra u dobroj nakani i bez pri-

³⁸⁸ Foretić, n. dj. 117.

³⁸⁹ Stulli, n. dj. 130.

³⁹⁰ Novak, n. dj. 95–97. – isti, Pisa, Pomorska enciklopedija 6, 1960, 116.

³⁹¹ SCD II, 231–232.

³⁹² SCD II, 321–322.

jevare. Dubrovčani uzvraćaju da će raditi to isto Ankonitancima. Ako neki Ankonitanac napadne Dubrovčanina, neka Dubrovčanin ne napadne drugog Ankonitanca, nego neka u roku od 30 dana dođe u Anconu tražiti pravdu. Da bi se sve to održavalo u redu, potrebno je da se zakune 200 ljudi s jedne i 200 s druge ugovorne strane.³⁹³ Ugovorom se nastoje izbjeći kolektivne represalije, tj. da se oštećeni ne namiruju na bilo kojem građaninu suprotne strane, nego se usmjeruju da kaznu zahtijevaju od pravoga krivca.

Kudikamo jača i posjećenija u trgovačkom pogledu bila je Apulija – sastavni dio normanskog kraljevstva. Ona je bila glavni smjer dubrovačkog pomorsko-trgovačkog puta, neposredan izvor dobitka, zavjetrina kroz koju se tada oštro ne križaju interesi trgovačkih velesila, osigurano tržište njegove posredničke i proвозne trgovine. Dubrovnik stoga 3. 2. 1190. nameće Kačićima ugovor o miru, u kojem zahtijeva i postiže da Kačići ne uznemiruju njegove brodove u pomorskom, jadranskom pojasu Molunat–Vratnik–Apulija.³⁹⁴ To je bila trasa dubrovačkog pomorsko-trgovačkog napretka. Apulija je u to doba evropsko tržište žitom, odakle se Dubrovčani najčešće njime opskrbljuju, zatim solju i drugom robom. Iz Apulije dolaze u Dubrovnik različni majstori, npr. 1192. protomajstor Eustazije iz Tranija da radi na dubrovačkoj katedrali.³⁹⁵

Kad je normansko kraljevstvo prestalo postojati izumrcem svoje dinastije, Dubrovčani i dalje trguju. Odlaze u Apuliju u grad Monopoli, u kojem 1. 2. 1201. traže i postižu mir i prijateljstvo. Uspijevaju da u tom gradu i lukama koje pod njega spadaju budu zaštićeni od neprilika i šteta. Pruža im se uza to sigurnost u dolasku i odlasku ljudi, stvari i robe.³⁹⁶

Nekoliko dana nakon toga Dubrovčani sklapaju čvrst ugovor o prijateljstvu i slozi na 12 godina s Barijem. Uzajamno se obvezuju da neće napadati i nanositi štetu bilo ljudima, bilo robi. Građani Barija tjerat će svojim lađama apulijske gusare iz svojih luka i posjeda. Ako tko iz Barija napadne kojeg Dubrovčanina, istražiti će se istina i krivac biti pravedno kažnjen.³⁹⁷

Konačno 3. 3. 1203. Dubrovčani idu u grad Termoli i potpisuju uzajamni ugovor pravog bratstva i nepovredivog prijateljstva. Dubrovčani se u Termoliju smatraju građanima toga grada i s njima se tako postupa. Osim toga oslobađaju se plaćanja lučke daće za trgovanje (plateaticum) i lučke pristojbe koju plaćaju brodovi po broju jarbola kad uđu u luku (arboraticum).³⁹⁸

Apulija po broju ugovora nadvisuje ostala područja Italije s kojima Dubrovčani trguju. To je zacijelo znak dubrovačke zaposlenosti i

³⁹³ ibidem, 325–326.

³⁹⁴ ibidem, 241.

³⁹⁵ Vidi bilj. 327.

³⁹⁶ SCD III, 1 – Patti di amicizia ... 10.

³⁹⁷ SCD III, 1–2. – Patti di amicizia ... , 12.

³⁹⁸ SCD III, 29–30. – Tu piše da je ugovor sklopljen 29. V 1203. Međutim, na fotokopiji objavljenoj u »Patti di amicizia ... 12, jasno i razgovijetno piše »mense martii«, zato sam ugovor datirao sa 3. ožujkom 1203.

zauzetosti u tom kraju. Apulija je bila ona sigurna odskočna daska s koje su Dubrovčani mogli prodirati, proširivati svoj trgovački posao i utjecaj. Preko Apulije Dubrovčani su se uvlačili u veze i odnose sa svim središtima Apeninskog poluotoka, u pomorske luke Jonskog, Tirenskog i Ligurskog mora i čitavog Mediterana, posebno njegova srednjeg i zapadnog dijela. Apulija je kasnije prešla u ruke Anžuvina, a na kraju Aragonaca, Španjolaca. Trgovačko-pomorske veze uvršćene u Apuliji u doba Normana ostale su trajno čvrste i kroz iduća stoljeća i donosile su Dubrovčanima velike koristi. Budući da se Dubrovčani i predstavnici talijanskih gradova i luka uzajamno oslobađaju plaćanja lučkih daća i pristojbi, znak je ne samo njihove poslovne ravnopravnosti nego i spoznaje da su jedni drugima potrebni i korisni. Dubrovnik im je zacijelo neophodan, jer im osigurava sirovine s istočne obale Jadrana i njegova zaleđa, a talijanski gradovi Dubrovnik opskrbljuju obrtničkom robom visoke kvalitete.

6.

Drugačija je slika odnosa Dubrovčana s Mlecima. Venecija je u X st. zaostajala za Amalfijem i Barijem u trgovačkim poslovima u Bizantu i Levantu. Potkraj X st. počinje ih stizati i u XI prestizati. Naročito otkad je 992. Petar II Orseolo isposlovao od Vasilija II i Konstantina VIII hrizovolju kojom se Veneciji dopušta slobodna trgovina u Carigradu i Bizantu. Po toj ispravi ukida se i povišenje lučke pristojbe za pristajanje i isplavljenje broda iz luke. Sada se opet plaća 2 solda pri dolasku i 15 na odlasku broda. (Amalfi i Bari i dalje plaćaju povišenu pristojbu.) Dobivši privilegije, preuzeli su Mlečani obvezu da će braniti bizantske posjede u južnoj Italiji, posebno temu Langobardiju. Uza to priteći će u pomoć kad zatreba ratnim i teretnim brodovima.³⁹⁹

Okolnost da je Bizantu potrebna pomorska pomoć Venecije uvjetovala je ovisnost Carigrada, u datim prilikama, od mletačke mornarice. Kad se pojavi opasnost da budu ugroženi bizantski interesi u južnoj Italiji, Jadranskom moru, osobito na Otrantu, vojno-pomorska suradnja s Venecijom postaje neophodna i nezaobilazna. Venecija šalje ratnu mornaricu kad to Bizantu zatreba, ali istodobno za uzvrat zathijeva i postiže nove, izvanredno važne trgovačke privilegije. Pomoć koju je Venecija pružila Bizantu prigodom obrane Drača i obračunavanja s Robertom Guiskardom (1081–1085) car Aleksije Komnen platio je visokom cijenom: glasovitim trgovačkim privilegijem, tzv. zlatnom bulom

³⁹⁹ »et unusquisque suum navigium, quod ex Venetia et ab aliis partibus veniret cum suis negotiis, nihil aliud donare ad ipsum publicum pro varicatione de Avido veniente solidos duos, et discedentes eos a sua provincia quindecim tantum ut perveniret omnem donationem, unumquemque navigium XVIII et ipsi soliti adducere ipsi Venetici... ad logotheta de domo«. S. R o m a n i n, Storia documentata di Venezia I, Venezia 1912, 381. On datira ugovor u 991, dok se većina povjesničara odlučuje za 992. godinu. Šišić, Povijest Hrvata, 470. – Luzzatto, n. dj. 167–168. – Pirenne, Privredna povijest, 20.

od 1082. Mlečani su tom prilikom dobili, pored ostalog, pravo da trguju svakom robom po čitavom bizantskom carstvu, a da pri tom ne plaćaju carinu. Na taj način stekli su prava koja nisu imali ni sami bizantski podanici. U Carigradu su im ustupljena mnoga skladišta i tri pristaništa na Galatu (Zlatnom Rogu), najprometnijem dijelu Carigrada. Slobodno smiju otvarati trgovačke lokale. Venecija postaje presudan faktor tako da od sada bizantska trgovina trpi samo štete. Mlečani nisu samo svojim usidrenjem u Carigradu dobili uporište za uspješnije trgovanje po Maloj Aziji i Siriji, nego postaju posrednici u širokoj i svjetskoj razmjeni dobara i robe između Istoka i Zapada. Kako su u to doba Bari i Amalfi i drugi gradovi južne Italije došli pod vlast Normana, neprijatelja Bizanta, Mlečanima se pružila prilika, koju su oni iskoristili, da se prošire na tržišta Istoka koja su dotad držali ti njihovi suparnici. Uskočili su i zamijenili te gradove. To je značilo početak velikog uspona Venecije. Budući da se u privilegiju cara Aleksija nabrajaju mjesta Sirije, Male Azije, Trakije, Makedonije i Grčke, koja već posjećuju mletački trgovci, s pravom je konstatirano da je privilegij iz 1082. zapravo ozakonio već stečene i stvarne mletačke privilegije u Bizantu. Sve kasnije hrizovolje, npr. Ivana II Komnena 1126, Manojla Komnena 1147, Izaka Angela 1187. i Aleksija III Angela, potvrđivale su temeljni privilegij iz 1082.⁴⁰⁰ Venecija je stečenim privilegijem prikovala i donekle umrtvila bizantsku trgovinu. Mletački trgovački krakovi čvrsto su se priljepili po obalama i uporištima Egejskog i Mramornog mora, istočnog Sredozemlja. Venecija je prema tome i prije križarskih ratova nazočna na Levantu, u kojem gradi svoj pomorsko-trgovački ugled.

Istodobno Venecija se uspješno trgovački probija kopnom i riječnim tokovima koji okružuju njene lagune. Uz i niz riječna korita Brente, Bocchiglione, Sile, Piave, Tagliamenta, Poa, Adige ona uspostavlja trgovački promet s gradovima: Padovom, Vicenzom, Trevisom, Bellunom, Mantovom, Veronom itd. te pokrajinom Furlanijom.⁴⁰¹

Križarski ratovi u XII st. otvorili su put blagostanju u Pisi, Genovi i Veneciji i uzdigli ih do arbitara sredozemne, a to znači u to doba i svjetske politike. Oni igraju ulogu glavnih pomorskih i trgovačkih sila. Istisnuli su iz Sredozemlja ne samo arapske trgovce nego su potisnuli i Bizant, otevši mu ulogu glavnoga svjetskog trgovačkog posrednika. Uspostavili su kolonije, gradske četvrti, skladišta, emporije u svim gradovima od Sirije do Gibraltara. Venecija se posebno usredotočila na područje Jeruzalemskog Kraljevstva. Zagospodarila je 1123. Jaffom i Akonom. Zauzima Askalon, 1124. Tir, u kojem dobiva trećinu grada i on je glavno njeno uporište. Godine 1125. stječe Rodos, Hios, Samos, Lesbos, Andros, Modon, Kefaloniju i dr. Prodire u svijet Prednje Azije,

⁴⁰⁰ Novak, Naše more, Zagreb, 1932, 91–94. – R. C e s s i, Storia della repubblica di Venezia I, Milano, 1944, 128–129. – Kunov, n. dj. 164. – Pirenne, n. dj. 20. – Luzatto, n. dj. 168. – Ostrogorski, n. dj. 338–355, 388. – Šišić, n. dj. 579.

⁴⁰¹ Romanin, n. dj. 334.

sklapa trgovačke ugovore u državi Ikoniji, Armeniji, Bagdadskom kalifatu. Kasnije preko Buhare dopire do Indije. U Azovskom moru nazočna je u Tani.⁴⁰²

Dok se širi prostorima Mediterana, Venecija ne zanemaruje Jadransko more. Želi osigurati svoje istočne i zapadne bokove. Građani Pule, Kopra i Izole obvezuju se 1145. pomagati Veneciju u slučaju rata na Jadranu. U pomoć će, prema ugovoru iz 1150., pohitati s mornaricom i građani Umaga, Poreča, Novigrada i opet Pule.⁴⁰³ S druge strane Venecija ugovorima nameće trgovačku premoć gradovima sjeverne Italije. Najprije se 1141. morao podložiti Fano, zatim redom Rimini (1170), Cremona (1173), Treviso (1198), Aquileja (1200), Ravenna i Cervia (1203), Mantova (1204) i Verona.⁴⁰⁴ Ona je zacijelo morala imati jasan i pouzdan nadzor nad trgovačkim središtima i prometnicama padске doline i riječnih tokova da bi mogla uspješno igrati ulogu trgovačkog posrednika velikog radijusa.

Pošto je pridobila gradove obiju obala sjevernog Jadrana, Venecija je objavila da Jadran smatra svojom najužom interesnom sferom. Za nju je osobito važna istočna, hrvatska obala Jadrana. Tu su dobre luke i zaljevi koji pružaju zaštitu i utočište njenim brodovima u neveri i oluji. Vrhovi brda, otoka i rtova ukazuju na smjer plovidbe i dobre su orijentacione točke u doba kad nema busole ni preciznih zemljopisnih karata. Pogodni vjetrovi i struje olakšavaju navigaciju brodovima napinjući jedra u željenom smjeru. Svega toga nema zapadna talijanska obala.⁴⁰⁵

U toj pomorskoj trgovačkoj strategiji Dubrovnik je dobio izuzetno mjesto, izuzetno značenje za Veneciju. Ona ga smatra »svojim« od onda otkad se dubrovački nadbiskup sa sugrađanima godine 1000. poklonio Petru II Orseolu kod otočića Majsana, premda stvarnu vlast nad Dubrovnikom nije imala kroz XI i XII st., osim u nekoliko kratkih epizoda. Kad je godine 1141. Venecija sklopila ugovor s Fanom, obvezala ga je da je mora pomoći galijom naoružanom na svoj trošak onda kad ona ratuje od Dubrovnika do Ravenne.⁴⁰⁶ Jadransko more od Dubrovnika do Ravenne jest dakle prostor njena neposrednog nadzora i utjecaja. U ugovoru s Pulom, Koprom i Izolom 1145. ona proširuje taj prostor i omeđuje ga linijom Dubrovnik – Ancona. Na tom prostoru oni je moraju pomagati ratnom službom na svoj trošak.⁴⁰⁷ Štoviše, Venecija zahtijeva da joj se ta linija neposrednog interesa i međunarodno prizna. U ugo-

⁴⁰² Novak, n. dj. 94–95. – Kunov, n. dj. 165. – Cessi, n. dj. 140.

⁴⁰³ SCD II, 57–67.

⁴⁰⁴ H. K r e t s c h m a y r, Geschichte von Venedig I, 1905, 238. – Novak, n. dj. 92. – Cessi, n. dj. 152.

⁴⁰⁵ O vjetrovima i strujama na Jadranu usp. J. T a d i ć, Venecija i Dalmacija u srednjem veku, JIČ, 1968, 3–4, str. 7–13.

⁴⁰⁶ »Et quancumque hostem feceritis a Ragusio usque in Ravenam cum una galea armata cum nostro expendio vos adiuvabimus si galeam habebimus« Ljubić, Listine, I, 6.

⁴⁰⁷ »Verum a Ragusio usque Venetias, et exinde usque Anconam . . . in suum servicium venire et esse debemus« (ugovor s Pulom) »de Veneciis ad Ragusium et de Veneciis usque ad Anconam« (Ugovor sa Koprom i Izolom), SCD II, 57–58.

voru sklopljenom između normanskog kralja Vilima i Venecije, 1154. kralj se obvezuje da neće uznemiravati Mlečane od Dubrovnika dalje.⁴⁰⁸ Tu obvezu ponovno preuzima 1175. normanski kralj Vilim II, obećavši da neće napadati mletački posjed od Dubrovnika do Venecije.⁴⁰⁹ Jadransko more sa svojim glavnim lukama postaje na taj način zapravo mletačko more, kao što je Tirensko, genoveško more.⁴¹⁰ Jadran je za Veneciju prema tome »cesta koja spaja Levant s gradom sv. Marka«. ⁴¹¹

Venecija se nije zadovoljavala time da se Dubrovnik čak i međunarodno prizna samo kao karika u lancu njene gospodarske i političke sigurnosti. Ona ga nastoji osvojiti, stupiti nogom na njegovo tlo. Učiniti ga ne samo bastionom u svojoj pomorsko-vojnoj strategiji dominacije na Jadranu nego i ishodištem trgovačkog i političkog prodora prema unutrašnjosti i nadzorom nad lukama južno od Dubrovnika. Kod Dubrovnika naime svršavaju jadranski otoci, obrambene i orijentacione točke plovidbe. Dubrovnik, to su ona južna vrata od kojih počinje zaštita jadranskog arhipelaga. Sam Dubrovnik nije joj davao povoda da protiv njega neprijateljski nastupa. Kad je Mlečanin Ivan de Canale doživio brodom kod Sumratinja na Lapadu, Dubrovčani su mu 1168. pružili takvu pravnu zaštitu kakvu, po vlastitoj izjavi, ne bi imao ni u Veneciji. Dubrovčani, koji su uzeli robu iz njegova havariranog broda, vratili su prema zakonu vlasniku dvije trećine robe, sebi su imali pravo zadržati trećinu.⁴¹²

U polovici XII st. zaoštrili su se odnosi između Manojla Komnena i Venecije. Venecija se naime pomirila s normanskim kraljem Vilimom, inače neprijateljem Bizanta, zatim 1166. sklopila savez s ugarsko-hrvatskim kraljem Stjepanom u doba dok se Bizant borio da zagospodari Hrvatskom, Dalmacijom i Srijemom. Manojlo, kad je završio osvajanje u Hrvatskoj, Bosni i Dalmaciji 1167, sklapa 1169. savez s Genovom, a 1170. s Pisom, mletačkim suparnicama. Tako se htio suprotstaviti bloku Venecija – Normani – Ugarska. Ujedno je htio da se Bizant oslobodi trgovačke ovisnosti o Mlecima, ukine njihove trgovačke privilegije koje su teško teretile i pljačkale njegovo carstvo, sprečavale punjenje državne blagajne i rast nacionalnog dohotka. Naređuje da se 1171. zatvore svi mletački trgovci i njihovi brodovi zaplijene. Venecija je oštro odgovorila: ulazi u bizantske teritorijalne vode i okupira Hios i Lesbos. U Dalmaciji zauzima Trogir i kreće na Dubrovnik.⁴¹³ Dubrovnik se nije htio

⁴⁰⁸ »Dux (sc. Dominicus Mauroceno) postea pacis fervidus, cum Gulielmo regem ad pacem devenit, terrasque Venetorum a Ragusio infra et eos similiter, exceptis illis, quos in favorem Constantinopolitani Imperatoris inveniret securos reddidit, et immunitates plurimas in suo regno negotiatoribus indulisit« S. Ljubić, Obodnošajih dubrovačke sa mletačkom republikom tja do godine 1358, p. o. Rad JAZU 5, 1868, 34.

⁴⁰⁹ »Nos non invademus auferre terras, que sunt de tenimento ducis Venetie et Venetorum, scilicet a Ragusio usque Venetiam« Ljubić, Listine I, 11. – Romanin, n. dj. 98.

⁴¹⁰ Kretschmayr, n. dj. 235.

⁴¹¹ G. Novak, Dubrovačko pomorstvo od svojih početaka do propasti republike, Dubrovački festival, 1950, 55.

⁴¹² SCD II, 119–120.

⁴¹³ Ostrogorski, n. dj. 365. – Šišić, Povijest Hrvata II, 94.

prikloniti duždu Vitalu Michieliju. Mlečani opsjednu grad, zauzmu neke kule. Tada se pod pritiskom sile Dubrovčani pokore.⁴¹⁴ Vlast Mlečana trajala je samo 1171. g. Iste je godine mletačka flota i vojska poslana protiv Bizanta nastradala na otoku Hiosu od kuge. Dužd Vital Michiele s desetkovanim ljudstvom i mornaricom vratio se u Veneciju, ali je zbog neuspjelog pothvata proboden nožem, umoren pred crkvom u koju se htio spasiti pred bijesom svjetine. Dubrovčani su se otresli mletačke vlasti priznavši se 1172. podanicima normanskog kralja.⁴¹⁵

Ono što Mlečanima nije tad uspjelo, pošlo im je za rukom tridesetak godina kasnije, u početku XIII st. Venecija je ušla u XIII st. kao dominantna sila na Jadranu, trgovačka velevlast koja drži emporije od Sirije do Gibraltara. Organizira trgovinu preko Alpa, dopustivši da se oko 1200. podigne skladište za robu koja će se transportirati na sjever, tzv. njemačko skladište, »fondaco dei Tedeschi«, na Canalu Grande kod Rialta. Dok se tako širi, njene suparnice Pisa i Genova drže jake, za Veneciju čak zabrinjavajuće, povoljne trgovačke pozicije u Bizantu. To carstvo još je uvijek veoma privlačno trgovačko tržište, široka i bogata arena borbe za utjecaj i dominaciju. Venecija nastoji uskočiti, opet biti glavni faktor u Bizantu, slomiti prijetnje Pise i Genove njenu trgovačkom središtu u Bizantu. Za taj pothvat pružila se uskoro prilika, koju su Mlečani iskoristili.

God. 1202. skupili su se u Veneciji križari, vitezovi i vojnici spremni da odu u Svetu zemlju, odnosno u Egipat u IV križarsku vojnu. Budući da nisu skupili dosta novaca da Mlečanima plate prijevoz, stari, poluslijepi, lukavi, pronicljivi 93-godišnji dužd Enrico Dandolo nagovori ih da za račun Venecije, a u ime odgode isplate duga, zauzmu Zadar. Kormilo strašne snage križarskog oružja i sjaja okrenulo se prema kršćanskom Zadru. Ono što nije uspjela sama Venecija svojom vojnom moći, učinili su križari. Zadar pade 1202. u ruke križara, odnosno Venecije.⁴¹⁶ Venecija je čvrsto zakoračila na obalu istočnog Jadrana.

Dok su se križari 1203. odmarali u Zadru, stigne Aleksije Angel, sin svrgnutog i oslijepljenog bizantskog cara Isaka II Angela. Obeća križarima i Mlečanima goleme svote novca, papi sklapanje crkvene unije i nastavak križarskog rata pod uvjetom da oca i njega vrata na prijestolje. Križarska oružana snaga, vođena mletačkim interesima, otplovi 1203. prema Carigradu. Zauzme ga. Isak II se zakratko opet zaogrne carskim grimizom, a sin mu Aleksije IV Angel ovjenča carskim dijademom.

⁴¹⁴ Mletačke kronike iskitile su taj događaj pišući da su pred dužda izišli dubrovački nadbiskup, svećenstvo i plemstvo i dopustili mu ulazak u grad, da su skinuli oznake carske vlasti i postavili one sv. Marka, da su duždu pjevali »laude« i svi Dubrovčani od 12 godina dalje da su se zakleli na vjernost njemu i potomcima, da su dali novac i vino njegovim galijama, porušili dio gradskih zidina, posebno carsku kulu i dio zidina prema moru, da su se crkveno podložili mletačkom patrijarhu u Gradu, da su primili za potkneza Ivana Rajnerija itd. Usp. Kronika mletačka zvana Altinatska, kronika Andrije Dandola i De Monacis, kod Ljubić, Ob odnošajih republike dubrovačke, str. 35–38.

⁴¹⁵ Resti, n. dj. 58.

⁴¹⁶ Novak, Jadransko more u sukobu i borbama kroz vjekove, 164–169.

Kad su nastale smutnije, u kojima je poginuo Aleksije, križari 1204. ponovno osvoje Carigrad. Uspostavi se pod njihovim oružjem i pobjedom Latinsko Carstvo, koje je trajalo do 1261.

Mlečani su stekli izvanredne povlastice, uzdigli se na vrhunac svoje moći. Snažnim trgovačkim zamahom krenuli su u svijet Orijeanta. Uspostava tog carstva najveći je domet Venecije, vrhunac njene srednjovjekovne povijesti, a ujedno privremeni poraz Genove. Mlečani su opet glavna trgovačka sila na Bosporu i Dardanelima i istočnom Mediteranu. Mlečani su dobili polovicu od 3/4 Latinskog Carstva, najvažnije pomorsko-trgovačke točke i uporišta: Koron, Modon, Jonske otoke, Kretu, većinu otoka u Arhipelagu (Eubeja, Andros, Naksos), luke na Helespontu i Mramornom moru: Galipolje, Rodosto, Herakleja, u unutrašnjosti Jedrene, u Carigradu 3/8 teritorija, dok je car zadržao 5/8. Dužd se ponosno titulirao »gospodar četvrtine i polovice (od četvrtine) Romajskoga carstva« (quartae partis et dimidiae totius imperij Romaniae dominator).⁴¹⁷

Poslije pada bizantskog carstva na Jadranu nema više ni formalnih zapreka da Venecija postane njegova gospodarica. Do tada je Jadransko more bilo njen zaljev (Venetiarum culphum), odsada ona njime vlada (Venetia maris dominatrix Adriatici).

Dubrovnik, izgubivši padom Carigrada svog dosadašnjeg pravnog zaštitnika, nemajući oslonca u Kraljevstvu Sicilije, potpao je 1205. g. pod Veneciju. Kako se to dogodilo, ne znamo. Nema prvorazrednih vijesti.⁴¹⁸ Njegovu sudbinu dijelio je i Drač. Tim činom završena je jedna epoha dubrovačke povijesti, onda kad je on bio makar i pod formalnom vrhovnom vlašću Bizanta. Započela je nova epoha pod vrhovništvom Venecije, koja će trajati do 1358.⁴¹⁹

⁴¹⁷ Ostrogorski, n. dj. 389–398. – Novak, Naše more, 96. – Luzzatto, n. dj. 192–193. – Cessi, n. dj. 190. – Kretschmayr, n. dj. II, 30–32.

⁴¹⁸ Kroničar A. Dandolo piše da su mlečani silom osvojili Dubrovnik, Ljubić, n. dj. 42.

⁴¹⁹ Dubrovčani su htjeli ublažiti činjenicu da su se morali podvrći Veneciji. Nastala je priča kako je Dubrovčanin Damjan Juda, kao knez, kad je čuo da je Bizant pao, uzurpirao vlast. Nije htio nakon isteka mandata od 2 godine predati vlast drugome. Naprotiv okružio se vojskom, istjerao senatore (vlastelu) iz grada. Protiv njega vlastela skuju urotu. Na njeno čelo se postavi zet Damjanov Petar Benessa. On treba otići u Veneciju predložiti Mlečanima da oslobode Dubrovnik od vlasti Damjana Jude. Zauzvrat Dubrovčani će prihvatiti Mlečanina za kneza. Premda su se tom prijedlogu protivili neki Dubrovčani, govoreći da će Dubrovnik izgubiti slobodu, Benessa ih uvjeri da je to najbolji put i najbezbolniji način da se otresu Damjana Jude. Mlečani pristanu na zahtjev vlastele. Posluže se lukavstvom. Na putu prema Carigradu, vodeći sobom patrijarha Tomu Morosinija, zaustave se ispred dubrovačke luke. Posjete grad. Na nagovor zeta Benesse, Juda primi poslanstvo Mletaka. Kad je knez Damjan Juda uzvratio posjet Mlečanima na njihovoj galiji, oni ga uhvate i okuju. Damjan Juda videći izdaju zeta i prijearu Mlečana, udari glavom o jarbol i umre. Mlečani zagospodare gradom (Resti, 70–74 i drugi pisci). – Priča po svoj prilici nije povijesna istina. Nastala je zacijelo u doba mletačke vlasti, a posebno nakon vremena kad su se vlastela zatvorila u svoj krug, u prvoj pol. XIV st. Otada vlastela sama vladaju, ne ispuštajući vlast do kraja Republike u XIX st. Priča je trebala pokazati kako su vla-

... in dno. xli. ca. nonag. ff.
... unacu paxibz mag. facio hanc p
... paxē nos cazebi cū ragusef. Videt
... desimio comit. p. subsacramto. ita
... salu p. subrdy condicione. ut ipi ragusef in
... aczebis. sanj & salu sint cū ob. rby
... fuerim. si ipi nocuimus. sed pacifice cū
... ragusef dote induerim. ipi accipi
... ragusef pforā dignod ragusef adaro. pfo
... ragusef. Sinoro alig. fuis fuerit ppa
... dnt. g. gregando supuonit. ante optima & ple
... habere iustitā. & finuel deapula ragusef uenit
... amalonta usq. adytrenic. salu frand. h. sun. nōia cazi
... g. ragusef. iupū h. rag. filij nicolay. Boislau. g. m. &
Boedan. petrus uelannic. Theredenn. Volcobna. Seberna.
Velece. dechranca. h. g. dyagan. filij g. d. b. n. deffislauus
Radof. & sinoca. & Gyrrech.
Cōpaxce ragf paxē hanc firmāda. pmo comes iupū.
Gegriaf. salu iupū dnt. fuy. glabba lucari. iudex
desimius. iudex. lucar. nicolay. dōr. scapone. v. l. ap.
pudat. Serya. bladimyr. petrus bubanne. Saun
Stoban. Dnesi. lāpdi. dabranice

Slika 34 -- Ugovor o slobodnoj plovidbi i miru 3. veljače 1190. između Dubrovčana i Kačića iz Omiša (Historijski arhiv Dubrovnik)

XI

GOSPODARSKO-DRUŠTVENA STRUKTURA DUBROVNIKA

1.

Razvoj Dubrovnika kao srednjovjekovnog grada teče u onom obliku i sadržaju kao kod ostalih dalmatinskih gradova. Ti gradovi ulaze u srednji vijek ili kroz stari rimski gradski materijalni okvir, nastavljajući donekle rimsku tradiciju, npr. Zadar i Trogir, ili nastaju na novim prostornim temeljima, npr. Dubrovnik ili novorazvijeni Split. Postanak tih gradova u srednjovjekovnom smislu vezan je određenim nitima s tradicijama kasne antike. Zato se u povijesnoj znanosti odbacuje misao da u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima nije preostalo Romana starosjedilaca; da je staro rimsko gradsko ustrojstvo sasvim propalo u početku VII stoljeća; da Hrvati osnivaju potpuno nove gradove: Split, Zadar, Dubrovnik itd.⁴²⁰ Isto tako nije prihvaćena ni teorija da su se dalmatinski gradovi razvijali u neprekinutom kontinuitetu, kao neposredni nastavljači staroga rimskoga grada.⁴²¹ Istina je negdje u sredini. Od antičkog grada dalmatinski gradovi preuzimaju rimsku municipalnu tradiciju i oznaku. Ona je dala dalmatinskim srednjovjekovnim gradovima vanjske značajke: teritorijalnost, organizaciju, materijalnu stranu grada, gradsku čahuru.⁴²² U toj čahuri razvija se nov život, koji nosi u sebi elemente prvotne gradske komune u kojoj su građani ravnopravni. (Tu komunu treba razlikovati od one iz XI i XII st.)

Pored te postoji i druga odrednica. Kad je staro rimsko gradsko uređenje počelo propadati, osobito u IV st., u gradovima se stvara legalna jezgra vezana uz crkvu, koja je narasla u zajednicu kompaktnu u cjelovitosti, discipliniranu u organizaciji, snažnu u zajedništvu. To je starokršćanska crkvena općina. U nju je uključen sav gradski kršćanski puk. U toj zajednici ravnopravnih članova, koja se zove ecclesia, razlikuju se oni koji se bave bogoslužjem, to je svećenstvo, kler (clerus), i ostali puk, narod (populus). Njeni pripadnici biraju biskupa, koji stoji na čelu općine. Kršćanska općina, organizacijski gotovo nepromijenjena i nedirnutu, preživjela je valove seobe naroda, doseljenje Slavena i Hrvata. Prenijela je u srednji vijek svoju strukturu i oko sebe okupljene građane i nastavila život u novim povijesnim uvjetima i prilikama. Budući da je u neredu seoba gradska uprava bila slaba, kršćanska općina s biskupom na čelu preuzimala je i poprimala ulogu i dužnost uprav-

stela protiv tiranije, tobože za neku demokratsku upravu. Kako je u Veneciji sredinom XIV st. 1354–1355. dužd Marin Faliero pokušao skinuti vlast patricijata (Cessi, n. dj. 313–314), priča o Damjanu Judi, koja je slična drami M. Faliera, trebala je biti dubrovački primjer kako su tobože samo vlastela jamstvo zakonitosti, da nije potrebno sudjelovanje puka u vlasti.

⁴²⁰ Teoriju totalnog prekida u kontinuitetu brani Strohal, n. dj. 3–151 i passim, ali nije prihvaćena.

⁴²¹ Tu teoriju odbacuje Kostrenčić, *Hrvatska pravna povijest*, 228 s literaturom i problematikom, – isti: *Nacrt historije hrvatske države i hrvatskog prava*, Zagreb, 1956, 101.

⁴²² M. Kostrenčić, *Postanak dalmatinskih sredovječnih gradova*, Šišićev zbornik, Zagreb, 1929, 114.

ljanja gradom. Tako biskup stupa u srednji vijek kao najodličniji među građanima. Po uzoru na njegov izbor – bira ga čitava kršćanska općina – isto tako kler i puk biraju i gradskog načelnika. Crkvena i gradska općina našle su se dakle zajedno, fuzionirane. Crkvena općina bira biskupa, a gradska načelnika.⁴²³ Kršćanska općina je dakle ona pupčana nit preko koje se pretočila krv antike u srednjovjekovni dalmatinski grad.

Osim tih dvaju elemenata pojavio se i treći. Preživjeli Romani, okruženi Slavenima i Hrvatima, stisnuti u dalmatinskim gradovima sa smanjenim poljoprivrednim površinama i oskudnim izvorima prehrane, uznemiravani u privređivanju, odijeljeni od doseljenika gospodarskom i društvenom strukturom, etničkom i jezičnom pregradom, vjerskom i kulturnom razlikom, nesigurni u svojoj svagdašnjoj egzistenciji i sutrašnjici, nužno su bili upućeni jedni na druge, na najveću moguću unutrašnju gradsku koheziju. Obrana od doseljenih susjeda s jedne strane, težnja za samoodržanjem i životom s druge strane, zahtijevala je stvaranje novih vlastitih oblika udruživanja u solidarnosti i ravnopravnosti građana, tj. nove strukture koje nije poznavao stari rimski grad. Sve to uvjetuje pojavu takve organizacije gradske vlasti u kojoj svi građani imaju pravo sudjelovati u vlasti, zapravo svi gradski stanovnici imaju vlast u rukama. Takav oblik vlasti jest komuna. »Pod komunom u tom smislu razumijemo dakle na bazi razložnog srednjovjekovnog shvatanja nastala udruženja gradskih stanovnika u posebne općine koje su imale izvjesno vrijeme cijelu vlast u svojim rukama.«⁴²⁴ »Tu se, dakle, u staroj rimsko-municipalnoj čahuri u vezi sa starokršćanskom općinom zametnuo jedan novi ekonomsko-socijalni život, jedna nova društvena organizacija, komunalna organizacija u gradovima.«⁴²⁵ »Komuna je zajednica više-manje ravnopravnih članova, a tu komunu ne smijemo brkati sa kasnijim njenim razvojem kada se njen karakter bitno izmijenio, premda je naziv ostao isti.«⁴²⁶

Uoči doseljenja Slavena u dalmatinskim gradovima stanovnici se dijele na kler, plemiće, puk i vojnike.⁴²⁷

2.

Dubrovnik kao srednjovjekovni grad nastaje kad su u početku VII st. izbjeglice iz Epidaura (i iz Salone) podigle grad utvrdu – tò kástron na strmoj hridi zvanj Rausij (Ragusium). Dubrovnik se dakle u svom

⁴²³ Kostrenčić, Postanak dalmatinskih sredovječnih gradova, 115, – isti, Nacrt historije, 102–103. – A. Cvitanić, Pravno uređenje splitske komune po statutu iz 1312. godine, Muzej grada Splita 16, Split, 1964, 16.

⁴²⁴ Kostrenčić, Postanak dalmatinskih sredovječnih gradova, 117.

⁴²⁵ Kostrenčić, Nacrt historije hrvatske države, 104.

⁴²⁶ Cvitanić, n. dj. 17.

⁴²⁷ G. Novak, Uprava i podjela stanovništva u kasnorimskim i ranoromanskim gradovima Dalmacije, Zbornik radova. Sveučilište u Zagrebu. Filozofski fakultet, I, 1951, 86.

početku javlja kao utvrda. Razumljivo je da je samo utvrđen prostor mogao pružiti zaštitu i spas prvim stanovnicima Dubrovnika. Među osnivačima novoga grada, njegovim prvim građanima nalazi se i vojni odličnik Valentin, otac protospatara Stjepana.⁴²⁸ Protospatar je titula bizantskog vojnog plemstva u položaju današnjeg generala.⁴²⁹ Titule spatara, protospatara i spatarokandidata javljaju se, čini se, onda kad i tematsko uređenje u Bizantu, na čijem čelu stoji strateg, tj. u doba Heraklija.⁴³⁰ Budući da je tema Dalmacija, pod koju je spadao i Dubrovnik, osnovana u drugoj polovici IX st., nije u Dalmaciji i Dubrovniku zacijelo postojao vojni dostojanstvenik u činu protospatara već u početku VII st., tj. u doba Heraklija, odnosno utemeljenja Dubrovnika. Smijemo ipak pretpostaviti da je u Dubrovniku, koji se u svom početku razvija pod političkom zaštitom Bizanta, postojao vojni zapovjednik grada utvrde. Zato titula protospatara, sadržana u zapisu Konstantina Porfirogeneta, premda je anakronizam, ipak ne niječe bit vijesti da je zacijelo vojnički zapovjednik grada bio visoki bizantski časnik.⁴³¹ Dubrovnik, dakle, igra i važnu vojničku ulogu odmah nakon utemeljenja u bizantskoj jadranskoj strategiji.

Novi Dubrovnik utemeljili su građani Epidaura, donijevši sa sobom organizaciju staroga rimskoga grada, prilagođenu novom vremenu. Istodobno u grad utvrdu prelazi i crkvena vjerska organizacija. Konstantin Porfirogenet spominje na Pustijerni crkvu sv. Stjepana i dolazak izbjeglica iz Salone, među kojima je i arciđakon Valentin. Smijemo zaključiti da su zapravo starokršćanska općina iz Epidaura i dio takve općine iz Salone prešle u Dubrovnik donoseći onaj drugi, važan element: kontinuitet s antikom preko kršćanske zajednice. Kad se konačno u Dubrovnik tijekom VII st. preselio i biskup iz Epidaura, Dubrovnik je prestao biti grad utvrda, sada postaje grad civitas. Premda ne mora baš dolazak biskupa u grad dati gradu civitet,⁴³² ipak se obično uzima da sjedište biskupa daje gradu pravo gradsko značenje.

Kao civitas Dubrovnik se spominje oko 850., kad je u Mletačkoj kronici zapisano da je grad Dubrovnik »Ragusiensem civitatem« stradao od nevremena.⁴³³ Vijest je doduše kasnijeg podrijetla i drugorazrednog značenja. Ipak nema mjesta sumnji da je Dubrovnik u IX st. civitas. Prvorazredna vijest da je Dubrovnik civitas nalazi se u buli izdanoj 27. IX 1022, u kojoj papa Benedikt VIII šalje nadbiskupu Vitalu palij, napominjući da je nadbiskup iz grada Dubrovnika »e civitate Labusedi« (Labusedi je iskrivljen oblik Ragusii).⁴³⁴ Razumljivo je da će papa, kad šalje palij nadbiskupu, upotrijebiti za Dubrovnik izraz »civitas«, jer u

⁴²⁸ Konstantin Porfirogenet, DAI gl. 29.

⁴²⁹ G. Schumberger, Sigillographie de l'empire Byzantin, Paris, 1884, str. 589.

⁴³⁰ L. Brehier, Vie et mort de Byzance, Paris, 1947, 579.

⁴³¹ Da se ta vijest može prihvatiti usp. i J. B. Bury, Rasprava de admini-strando imperio, VZA X, 1908, 126.

⁴³² Kostrenčić, Hrvatska pravna povijest, 233.

⁴³³ Rački, Documenta, 356.

⁴³⁴ Cod. dipl. I, 61.

njemu stoluje nadbiskup. Od tada kroz čitavo XI i XII st. Dubrovnik nosi taj naziv Npr. u ispravi izdanoj u Dubrovniku 1023. u povodu osnutka lokrumskog samostana piše »civitatis Ragusitane«. ⁴³⁵

Dubrovnik nije bio jednostavno grad utvrda (castrum). Za njega su gradske zidine, utvrde, bile samo onaj preduvjet da bi mogao slobodno živjeti. Zato on nije vojnički logor nastanjen vojskom, koja je neproizvodni element. Prema tome, premda u početku nosi naziv utvrda, castrum, on je u gospodarskom i društveno-proizvodnom smislu riječi srednjovjekovni grad u punom svojem značenju. Nije stoga čudno da ga već u IX st., pored naziva civitas, nazivaju i metropolom. Kad su Saraceni 886/7. opsjeli Dubrovnik, Konstantin Porfirogenet ga više ne zove jedino utvrda (kástron, castrum) nego kaže da je Dubrovnik grad metropola, »glavni grad čitavog naroda«. ⁴³⁶ Tu istu oznaku nalazimo i u opisu prolaza križara 1096. kroz Dalmaciju kad Vilim Tirski kaže da je Dubrovnik, pored Zadra, Splita i Bara jedna od metropola Dalmacije. ⁴³⁷

3.

Kroz čitavo to vrijeme Dubrovnik izgrađuje svoj sustav gradske vlasti u uvjetima okružavanja od Slavena, priznavanja bizantskog suvereniteta, trgovačkih veza sa hrvatskim, dalmatinskim i talijanskim gradovima i područjem iz zaleđa. U XII st. nalazimo u njemu već izgrađenu općinu, komunu, gradski magistrat, koji se 1169–70. zove na našem jeziku gradska upćina ⁴³⁸ odnosno na latinskom u dubrovačkim i drugim ispravama kao dubrovačka komuna, odnosno gradska komuna: *communitas Ragusina*, *commune civitatis*, *communitas civitatis* (god. 1181. u ugovoru s Kotorom), *commune Ragusii* (1189) ili *comune civitatis* (1192). ⁴³⁹ Dubrovačka komuna pravno se formirala do 1168. Te godine imamo i prvoga općinskog notara Marka, koji se potpisuje kao općinski notar (*communis notarius*). ⁴⁴⁰

Upotreba izraza komuna u dubrovačkim izvorima dokaz je da je Dubrovnik do polovice XII st. izgradio određeni stupanj svoje autonomije. U njemu postoji izgrađena vlast klase koja gradom vlada. On se od sada ima smatrati političkom samosvojnomo jedinicom, ne samo po unutrašnjem uređenju nego i u državnompravnom smislu. On doduše, priznaje suverenitet Bizanta, ali samostalno vodi svoju unutrašnju i

⁴³⁵ ibidem 63. – Usp. »Racis civitatis« (1102), – »Ragusie civitatis« (1199) SCD II, 2, 231 itd.

⁴³⁶ »metropólin«, »venerunt etiam ad eorum metropolim, quae Ragusium dicebatur...« »ad ipsam venerunt totius gentis metropolim, quam Ragusium vocant«. Rački, Documenta, 342, 344.

⁴³⁷ »quatuor habens metropoles: Jazaram et Salonam, quae alio nomine dicitur Spalatum, Antibarim et Ragusam« Rački, Documenta, 462.

⁴³⁸ »gradskoj opkini« 1169–1170, SCD II, 126.

⁴³⁹ SCD II, 179, 325. – Radonić, n. dj. 10.

⁴⁴⁰ SCD II, 120.

vanjsku politiku, ima vlastitu organizaciju vlasti, sudstva, financija, vojske, sklapa međunarodne i međugradske ugovore, bilo mirovne, bilo trgovačke ili pomorske. On postaje određeni politički subjekt na istočnoj obali Jadrana.⁴⁴¹

Po imenu grada Rauzija Dubrovčani se u ranom srednjem vijeku zovu Rauzijci, po grčkom jeziku, odnosno stanovnici grada Rauzija.⁴⁴² U latinskom nazivu Dubrovčanin je Raguseus (1074) ili Ragusinus (1197),⁴⁴³ ili su Dubrovčani jednostavno stanovnici Dubrovnika »homines Ragusii« (1188) ili stanovnici grada Dubrovnika »homines civitatis Ragusii« (1201).⁴⁴⁴

Hrvatski naziv Dubrovnik zapisan je u kronikama kod Anonima i Ranjine⁴⁴⁵ i u Ljetopisu Popa Dukljanina kao Dubrovnich.⁴⁴⁶ Prvi put se javlja izraz Dubrovčani u ispravi Kulina bana 1189, gdje piše »Dubrovčan, Dubrovčane«.⁴⁴⁷ Dubrovčani se označuju kao Dalmatinci god. 1123–1126 (Dalmatino genere).⁴⁴⁸

Kad hoće da istaknu svoje gradsko podrijetlo i pripadnost svom gradu, tad se izjašnjavaju kao građani Dubrovnika »cives Ragusii« (1148).⁴⁴⁹

U društvenom smislu svi Dubrovčani zajedno jesu puk, narod Dubrovnika »omnis populus« (1050–1055) ili »universus populus« (1169).⁴⁵⁰ Taj naziv odnosi se na stanovnike Dubrovnika unutar zidina koji odlučuju u upravi grada. Svi oni skupa čine zajednicu, ukupnost osoba apstraktno povezanih, koja se zove »universitas«. U nju su uključeni svi slojevi društva, svi staleži i klase u gradu. Pod universitas »razumijevaju se svi društveni slojevi u nekom gradu, komuni ili republici u njegovom vertikalnom presjeku i sprovedenom njegovom diferencijacijom. Ona uključuje, znači plemstvo, vlastelu i sav ostali »prosti« puk. Označuje stvarnu ukupnost građana«.⁴⁵¹

⁴⁴¹ O značenju izraza »communitas« usp. A. Marinović, Lopudska universitas, Anali JAZU III, Dubrovnik, 1954, 181–194.

⁴⁴² Konstantin Porfirogenet, DAI, gl. 29.

⁴⁴³ SCD II, 285.

⁴⁴⁴ Cod. dipl. I, 134. – SCD II, 231, 285. – III, 1 i drugdje.

⁴⁴⁵ »in lingua scjavona Dubrovnich« Anonim 10, Ranjina 13.

⁴⁴⁶ Ljetopis Popa Dukljanina, gl. 26.

⁴⁴⁷ SCD II, 237. – Muljačić, O imenu grada Dubrovnika, 147–149.

⁴⁴⁸ »Savinus vir nobilissimus Dalmatino genere ortus« Migne, n. dj. 905.

⁴⁴⁹ SCD II, 62. – Usp. još »cives Ragusii« god. 1169, 1188, 1199. SCD II, 125, 231–232, 321 itd.

⁴⁵⁰ Cod. dipl. I, 80. – SCD II, 124.

⁴⁵¹ Marinović, n. dj. 191. – Izraz universitas za Dubrovnik redovito upotrebljavaju pape kad žele označiti cjelovitost, cjelokupnost dubrovačkog društva, dubrovačkih građana. Konkretno, kad od njih traže da prihvate i priznaju za nadbiskupa čovjeka kojeg oni predlažu. Biranje biskupa pravo je kršćanske vjerske općine, kasnije komune, i to čitavog klera i puka. Papa nastoji istaknuti da ne želi nametnuti svog kandidata, nego da ga tobože sami Dubrovčani prihvate. Tako npr. Inocencije II piše Dubrovčanima, zapravo njihovoj universitas (vestram universitatem), da prime za svog nadbiskupa Andriju kojeg im on šalje. Isto radi i Klement III god. 1189, to je ponovio god. 1202. i papa Inocencije III. SCD II, 51, 238. – III, 17.

Izvan grada jest neposredno kopneno zaleđe Astoreja i otoci. U tim krajevima leže imanja i posjedi Dubrovčana i stanovnika tog kraja. Neki Romani preživjeli su pad Epidaura tako da su sačuvali svoje posjede u okolici Dubrovnika. Npr. u polju, dolini, Selvančanu (in plano Seluančani, supra valem de Seluančano). To je današnje Gospino polje ispod južnog obronka Montovjerne. Na otoku Šipanu također su preostali neki Romani zadržavši svoj posjed, praedium, u VII st. Dokaz jest otok Lahnjan – insula Licnane. Rimske izvedenice na – anus dokazuju da je rimski posjed preživio doseljenje Slavena i Hrvata.⁴⁵²

Izvan grada jesu zemljoposjedi čiji vlasnici žive stalno na njima ili, ako su blizu grada, u gradu. Budući da je neki rimski posjed preživio pad Epidaura, smijemo zaključiti da je preživjela i struktura rimskog posjeda. Rimski posjed se dijelio na dio zemlje koju zemljovlasnik obrađuje sam u vlastitoj režiji i na dio zemlje koju su obrađivali koloni, zakupnici. Vlastitu zemlju obrađuje, ako je malen posjed, sam vlasnik. Ako je veći, obrađuje ga sa servima (neke vrste srednjovjekovnim robovima). Oni su besplatna radna snaga. Dokaz postojanja serva jest darovanje robova i ropkinja (servis et ancillis) god. 1123 Dubrovčanina Savina crkvi sv. Marije u Rožatu. Ili kad god. 1117. sudac Boleslav daruje 9 robova (servos) lokrumskom samostanu u Šumetu.⁴⁵³ Neki put posjed se obrađuje i pomoću slobodnih radnika, nadničara.⁴⁵⁴ Zemlja koju zemljovlasnik obrađuje u vlastitoj režiji zove se u srednjovjekovnom Dubrovniku carina. Zemlju koju nije neposredno sam obrađivao davao je u zakup – bilo naturalni ili novčani ili na nadnicu nadničarima. Za ovo vrijeme nemamo podataka pod kojim uvjetima se ta zemlja davala na obradu u zakupnički proizvodni odnos. Zemlja u Astoreji i otocima imala je nekoliko vrsta zemljovlasnika. U prvom redu tu su stari Romani, zemljovlasnici koji su preživjeli (u područjima Selvančano i Licnane), zatim pojedini novi zemljovlasnici, doseljenici, npr. Dubrovčanin Mihač u Župi u Solinama.⁴⁵⁵ Isto je tako i na otocima. Možemo pretpostaviti da je pored seljaka zemljovlasnika bilo i mnogo građana zemljovlasnika. Dosta zemlje imaju crkvene ustanove, osobito lokrumski samostan. On drži posjede na Lokrumu, Šumetu, Rožatu, Mljetu.⁴⁵⁶ Neposredni obrađivači – zemljovlasnici ili servi ili zakupnici ili slobodni radnici (nadničari) – obrađuju najviše vinograde (vineas). Zato u ku-

⁴⁵² Lučić, Prvotni kopneni teritorij Dubrovnika, 48. – isti, Prošlost elafitskog otoka Šipana, 98. – Skok, Postanak hrvatskog Zadra, 42–43. – isti, Romanstvo i Slavenstvo na Jadranskim otocima, I, 231.

⁴⁵³ Migne, n. dj. 905. – Isprava o darovanju u Šumetu je falsifikat (Šišić, Ljetopis Popa Dukljanina, 197, 240), ali se može upotrijebiti za prikazivanje gospodarskih odnosa. – O servima usp. B. Grafenauer, Zgodniofevdalna družbena struktura južnoslovenskih narodov in njen postanek, Zgodovinski časopis XIV, Ljubljana, 1960, str. 57–77.

⁴⁵⁴ D. Roller, Agrarno-proizvodni odnosi na području Dubrovačke Republike od XIII do XV stoljeća, Zagreb, 1955, 53–54. – J. Lučić, Agrarno-proizvodni odnosi u okolici Dubrovnika, Zgodovinski časopis XXII, 1968, 1–2, 68.

⁴⁵⁵ SCD II, 98–99.

⁴⁵⁶ Cod. dipl. I, 63–65, 71–73, 213–214. – SCD II, 285, 294–295. – Ljetopis Popa Dukljanina (ed. Šišić) 188–201.

ćama drže vinogradarski pribor i posude za vino.⁴⁵⁷ Pored vinograda uzgajaju i druge kulture vezane uz tlo i podneblje i potrebe Dubrovnika. Bave se i stočarstvom. Pasu stoku sitnog i krupnog zuba (ovce, goveda). Neposredni obrađivači stanuju na poljima, imanjima, selima. U Šumetu se spominju kuće (domos) u kojima borave obrađivači zemlje.⁴⁵⁸ U Župi se proizvodi sol (salis seminatores).⁴⁵⁹ Uz more se ribari i vodi obalni promet (cum portu et piscatione) u Rožatu. Pored Lokruma, Šumeta, Solina, Laktijana i Rožata zabilježeni su kao naselja u to doba Zaton, Sv. Martin (Sumartin u Lapadu), Sustjepan u Rijeci.⁴⁶⁰ Zacijelo ih ima mnogo više, ali se nisu sačuvali dokumenti o njima. Izvangradsko stanovništvo koje je živjelo na svojim proizvodnim mjestima u Astoreji i otocima, servi et ancillae, seljaci zemljovlasnici i zemljo-radnici, zakupnici u agraru, nadničari, stočari, ribari i sl., ne utječu izravno na život grada, gradsku upravu. Oni ne spadaju u neposredni populus Dubrovnik.

Populus, puk Dubrovnik čini ono veoma raznoliko mnoštvo koje se međusobno razlikuje i po zanimanju i po bogatstvu, i po staleškoj hijerarhiji i klasnom sastavu, a živi unutar zidina. Puk se prvenstveno dijeli na kler i puk (clerus et populus).⁴⁶¹ Kler je posebna kategorija, stalež dubrovačkog društva osoba koje se bave bogoslužjem. Na prvom mjestu jest nadbiskup, zatim kaptol, župnici i ostali svećenici, opati i opatice, redovnici i redovnice pojedinih samostana.

Pučani se najviše bave pomorstvom. Dubrovčani 869. prebacuju na svojim brodovima hrvatske i ostale slavenske arhonte da opsjedaju Bari. Prije toga uspješno se odupiru navali Saracena 866–67. To nas upućuje na već ranu vojnopomorsku snagu Dubrovnik, njegovo izuzetno jako brodarstvo.⁴⁶² Budući da pomorstvo zahtijeva brodove, razvijena je svakako brodogradnja s brodogradilištima, brodograditeljima, kalafatima i pomoćnom radnom snagom. Postoje zacijelo i zanimanja vezana uz brodogradnju, uz pomorstvo: lučki radnici, skladištari, mornari, obrtnici koji proizvode opremu za brod i plovidbu, npr. kovači, užari, platnari, proizvođači oružja, putne, brodske i ratne opreme i sl. Dokaz razvijenog pomorstva i pomorske trgovine jesu mirovni i pomorsko-trgovački ugovori i trgovačke privilegije koje Dubrovčani stječu od 1148–1203. na jadranskom, apeninskom, balkanskom i mediteranskom prostoru. Ugovori s Molfetom, Pisom, Kotorom, Raškom, Rovinjem, Ravenom, Bosnom, Kačićima, Humom, Carigradom, Fanom, Anconom, Monopolijem, Barijem, Termolijem itd. pokazuju smjerove njihove ekspanzije, umješnosti i spretnosti trgovaca, odvažnost pomoraca, sposobnost brodograditelja. Pored pomorske trgovine razvija se i kopnena. Dubrovčani uspješno

⁴⁵⁷ SCD II, 98–99.

⁴⁵⁸ ibidem, 25.

⁴⁵⁹ ibidem, 98–99.

⁴⁶⁰ ibidem, 89–90, 119–120, 126.

⁴⁶¹ Papa šalje 1200. lokrumskom opatu biskupske znakove na traženje klera i puka dubrovačkog »ad instantiam cleri et populi Ragusiensis«, SCD II, 356–357.

⁴⁶² O brodarstvu u Dubrovniku usp. J. Luetić, 1000 godina dubrovačkog brodarstva, Zagreb, 1969, 7–14.

prodiru i u zaleđe u Humu, Rašku, Bosnu. Vidljivo su prisutni na Drijevimama (portum Narenti) na Neretvi, gdje se slijeva sva trgovina prema Bosni i Humu. Dubrovčani i neki talijanski gradovi uzajamno se oslobađaju plaćanja lučkih pristojba i daća. U samom gradu zavidna je građevinska djelatnost. Dubrovčani 1199. uspijevaju dovesti protomajstora Eustazija iz Tranija da im gradi katedralu.⁴⁶³ Na njoj već radi nekoliko graditelja. To znači prisutnost zidara, klesara, drvodjelaca, staklara, limara, bojadisara i ostalih obrtnika. Osobito je mnogo drvodjelaca, jer su gradske kuće uglavnom od drveta.

4.

U skladu s takvim razvojem proizvodnih snaga koje obilježuje u gradu robno-novčana privreda temeljena na pomorstvu, trgovini, brodogradnji i drugim gradskim obrtima, a izvan grada poljoprivreda (najvećim dijelom vinogradarstvo, ratarstvo i stočarstvo) u skladu s takvom gradskom privredom, a ne feudalnom, naturalnom, unutar Dubrovnika izvršilo se društveno izdvajanje, diferencijacija stanovnika. Iz mnoštva puka, populusa, uzdiže se sloj, klasa gradskog plemstva, patricija, vlastele, koji se zove *nobiles*. Prvi put susrećemo taj izraz 1023. »sa svim plemićima iz toga grada« (*cum omnibus eiusdem civitatis nobilibus*).⁴⁶⁴ Dubrovačko društvo se pocijepalo, prema ispravi iz 1050–1055, na plemiće i neplemiće: *nobiles atque ignobiles*. *Ignobiles* čini puk, *populus* Dubrovnika, u koji su uključeni svi, od mladića do staraca (*senes, iuvenes, adolescentuli*).⁴⁶⁵ Tako od tada klasno stoje na jednoj strani *nobiles*, a na drugoj *ignobiles*, tj. svi oni koji to nisu, nego su običan puk, *populus*, kako je to označeno u ispravi 1186. »i svih plemića i čitavog puka« (*cunctorumque nobilium et populi universi*).⁴⁶⁶ Dubrovački patricijat proističe dijelom od bogatih, plutokratskih obitelji romanskih starosjedilaca koji su kao trgovci i pomorci bili i glavni zemljovlasnici, dijelom od sposobnih doseljenika iz Hrvatske, dalmatinske obale i zaleđa i svih ostalih obitelji koje su se tijekom vremena izdvojile po bogatstvu i nametnule gradu najprije kao sloj koji odlučuje, a zatim kao klasa koja vlada preko organa uprave i grada.⁴⁶⁷

Organizacija vlasti dubrovačke komune odgovara interesima njena raslojenog društva na plemiće i puk (*nobiles et populus*). Premda postoji određena odvojenost između zakonodavne, izvršne i sudske vlasti, u biti

⁴⁶³ Vidi bilj. 327.

⁴⁶⁴ Cod. dipl. I, 63.

⁴⁶⁵ ibidem 80.

⁴⁶⁶ SCD II, 201. – U ispravi ugovora o prijateljstvu između Ravene i Dubrovnika 1188. pored »*nobiles*« spominju se i »*proceres*« gospoda, velmože. Tu se ne radi o posebnoj vrsti plemića u Dubrovniku, nego o rutinskoj inskripciji notara iz Ravene, koja za Dubrovčane ne znači ništa. SCD II, 231. – O diobi dubrovačkog društva na *nobiles* et *populus*, usp. SCD II, 242, 285.

⁴⁶⁷ O podrijetlu dubrovačkog i dalmatinskog patricijata usp. A. Dabinović, Hrvatska državna i pravna povijest, Zagreb, 1940, 147. – Jireček, Istorija Srba II, 61. – Historija naroda Jugoslavije I, 634. – I. Mahnken, Dubrovački patricijat u XIV veku, P. I. CCCXL, SANU, 1960, 7–8.

nema diobe vlasti. Vlast i njeni organi odgovaraju i služe interesima vladajuće klase. Ipak ćemo u prikazu organizacije vlasti dubrovačke komune praviti razliku između zakonodavnih, normativnih i izvršnih, egzekutivnih organa.

Najviši politički organ u Dubrovniku jest *gradska skupština*, skup čitavog puka. Pred skupštinu se iznose prijedlozi, a prisutni puk prihvaća i daje svoj pristanak, suglasnost. To se formuliralo 1050–1055 »po pristanku čitavog naroda« (ex consensu omni populo).⁴⁶⁸ Iz nekoliko primjera vidjet ćemo što ide u djelokrug skupštine i tko je u njenu sastavu.

Gradsku skupštinu u polovini XI st. čine prior (načelnik grada) zajedno s plemićima i neplemićima (nobiles atque ignobiles). Ona 1050. dosuđuje lokrumskom samostanu imanje koje mu je ostavio svećenik Dominik. To je učinjeno uz pristanak čitavog puka, a nadbiskup je to potvrdio.⁴⁶⁹ Dakle prior, plemići i neplemići s klerom jesu *populus Dubrovnika* u političkom smislu riječi. Kad papa Anastazije IV hvali 1153. Dubrovčane zbog odanosti Svetoj stolici, on piše knezu, čitavom kleru i puku Dubrovnika,⁴⁷⁰ dakle najvišem organu grada u koji spadaju knez, kler i puk. God. 1169. dubrovački konzuli i čitav narod grada Dubrovnika (*consulibus et universo populo supradicte civitatis Ragusii*) sklapaju savez s gradom Pisom.⁴⁷¹ Gradska skupština dakle sklapa međugradski zapravo međunarodni ugovor. Isto tako u nazočnosti nadbiskupa, zatim predstavnika normanske vlasti i kneza i svih plemića i čitavog puka uglavljuje se 1186. mir između Dubrovčana i Nemanjića.⁴⁷² Na isti način načelnik Ravenne obavještava 1188. Dubrovčane, tj. nadbiskupa, kneza, plemiće i čitav puk grada o ugovoru o prijateljstvu između Ravenne i Dubrovnika.⁴⁷³ Papa Klement III preporučuje 1189. Dubrovčanima izbor nadbiskupa Bernarda, zato upućuje bulu knezu Krvašu i čitavom puku Dubrovnika.⁴⁷⁴ Iduće godine 1190. po volji sudaca, plemića, mudraca i čitavog puka (*voluntate iudicum, nobilium et sapientum ac totius populi*) donosi se zakon o svečanosti sv. Vlaha, koji potvrđuje nadbiskup (*confirmatione quidem Bernardi archiepiscopi*).⁴⁷⁵ Godine 1197. knez, svi plemići i puk i suci vraćaju lokrumskom samostanu crkvu sv. Marije u Rožatu. Iduće godine u gradskoj kuriji konzuli grada u nazočnosti puka (*in curia Ragueorum residentibus consulibus subscriptis et populo terre*) uvode lokrumski samostan u posjed crkve sv. Marije u Rožatu.⁴⁷⁶ Zaključit ćemo: gradsku skupštinu, kao najviši organ gradske samouprave, čini čitav puk Dubrovnika, koji je sastavljen od klera i puka, to je crkvena podjela, odnosno plemića i neplemića, to je klasna

⁴⁶⁸ Cod. dipl. I, 80.

⁴⁶⁹ ibidem, 80–81.

⁴⁷⁰ SCD II, 72.

⁴⁷¹ ibidem 124.

⁴⁷² ibidem 201.

⁴⁷³ ibidem 231.

⁴⁷⁴ ibidem 237–238.

⁴⁷⁵ ibidem 242.

⁴⁷⁶ ibidem 285, 294–295.

podjela, tako da je nazočan knez, biskup, a neki put gradski konzul i suci kao funkcioneri koji se spominju. Premda je gradska skupština najviši organ vlasti, potrebno je neki put da njene odluke potvrdi nadbiskup. On katkad iskače kao najviši predstavnik vlasti i zakona u Dubrovniku. Gradska skupština rješava važnije slučajeve imovinsko-pravnih odnosa i sporova, potvrđuje izbor nadbiskupa (ona ga i bira), sklapa i ratificira međunarodne i međugradske ugovore i donosi zakone.

Svoju vlast gradska skupština nije vršila tako da su se skupili svi građani, tj. svi plemići i neplemići, sav kler i puk grada na jednom mjestu pa zajednički odlučivali. Takav prostor u Dubrovniku gdje bi se svi mogli skupiti i raspravljati nije postojao, niti je to bilo praktički izvedivo. To bi bio zbor od nekoliko tisuća ljudi. Gradska skupština djeluje preko svog vijeća (kuriya, curia). Vijeće skupštine sazivalo se zvonom. Tad bi se skupili predstavnici puka i plemstva te u nazočnosti priora, odnosno kneza, nadbiskupa i drugih funkcionera grada donosili punopravne odluke i zakone. Npr. kad je kneginja Desislava 1189. dala Dubrovčanima dva broda, sastalo se vijeće na znak zvona i ono je primilo brodove. To je zabilježeno slijedećim riječima: »po zakonu se na znak zvona sastala čitava dubrovačka općina, učinila vijeće i primila brodove« (quod vero ordine universus comunis Ragusii campana sonendo curiam facientes ligna receperunt). Isto tako kad se izglasavao neki zakon, npr. o blagdanu sv. Vlaha god. 1190, na znak zvona skupilo se i sastavilo vijeće sudaca, plemića, mudraca i čitavog puka (facta curia cum campana voluntate iudicum nobilium et sapientum ac totius populi)⁴⁷⁷ i ono je donijelo zakon.

Vijeće predstavnika čitavog puka sastajalo se i odlučivalo u vijećnici, koja se opet zove kuriya (curia). Npr. kad se 1198. odlučuje da se lokrumski samostan uvede u posjed crkve sv. Marije u Rožatu, to se čini »u vijećnici Dubrovčana u nazočnosti konzula i puka zemlje« (in curia Roguseorum residentibus consulibus subscriptis et populo terre).⁴⁷⁸ U vijećnici se raspravljalo i o međunarodnim ugovorima. Npr. kad se 1190. sklapa ugovor o miru s humskim knezom Miroslavom, ugovor je sastavljen i potpisan od kneza i plemića i ostalih građana u vijećnici Dubrovčana, u kojoj su nazočni nadbiskup, knez, plemstvo i čitav puk. Svi su se oni i zakleli da će ugovor savjesno održavati i da ga neće kršiti. Općinski notar sastavio je o svemu dogovorenom ispravu, tj. mirovni ugovor i svojim potpisom ga ovjerio.⁴⁷⁹

U Dubrovniku je, dakle, gradska skupština predstavničko tijelo svih građana koje vrši vlast preko svog vijeća. Ono se sastaje u vijećnici na poziv koji se upućuje zvonom. Zaključke vijeća je zapisivao i ovjeravao općinski notar, izdajući valjanu ispravu. Kako i po kojem ključu su se birali zastupnici bilo plemića, bilo pučana ili klera, zasad ne možemo ništa reći. Isto tako ne znamo koliko je vremena trajao mandat pojedinih članova vijeća, u koje doba godine su se birali, kakav je bio poslovník i sl.

⁴⁷⁷ Radonić, n. dj. 9–10. – SCD II, 242.

⁴⁷⁸ SCD II, 294.

⁴⁷⁹ ibidem 246.

Ipak možemo znati sastav i broj vijećnika. U XI st. kad 1050. prior Petar Slaba dosuđuje samostanu sv. Marije na Lokrumu imanje koje mu je oporučio svećenik Dominik u nazočnosti čitavog puka (nobiles et ignobiles), to je potpisalo 27 osoba. One su zacijelo predstavljale puk, gradsku skupštinu. To su: svećenik Stjepan, Lampridije, sin Ivana svećenika, đakon Ursacije, đakon Trifun, đakon Petrača, đakon Nicifor, đakon Dobro, đakon Petar brat Jurjev, đakon Andrija, Kanilbije, Petar brat svećenika Ursacija sa svojim sinom Dobrom, Andrija, sin svećenika Norata, Mitrokaput, Ajabalo, Prokulo, brat Ursacija đakona, Petar, Andrija, sin Marnaka Lamprijevog, Zamaro, Ursacije, sin Jakobov, Andrija, sin Sklepov, Lampridije, sin Mihača redovnika, Margucije sa svojim bratom Ursacijem, sinom Sisinovim, Lampredije, brat Bubanov, subđakon Vital pisar. U XII st. broj se vijećnika povećao. Predstavnici gradske općine, zapravo gradske skupštine, koji su popisani 1169–70. jesu: »... vovik, Pilip Pečenčžik, Tud'r Mačadasik, Žun Stražva, Dum Matéo Lučik, Matěša Radoslavik, Martin Sočibabik, Žurg Kotoranin, kaludrica ot Vrtloměê, Palma Pikularevik (Pikudarevik), Rusin Boleslavik, Pilin Movrěšik, Martoo Kělinik, Petr Pikularevik, Dragun Moistr, Bl Žan Gulěrevik, Kolenda Lomprdě, Tud'r Rastik, Dum Tomaš Krunovnik, Dmitr Tihoslavik, ěkov Kašica, opatica ot Semijuna, mala sestra Vrsaika k'ki, Bogdan Pižinovic, Miha Gamo, Balde Grgurovik, Pus'k Benčulik, ěkovica Čiklina, Pakrat Manderovic, Vlasi Rastik, Bisti Gltald . . .«

Potkraj XII st. gradska skupština, odnosno vijeće (curia Raguseorum), broji više od 60 članova. To su oni koji su se zakleli 1190. da će održavati mir sklopljen s Miroslavom, knezom Zahumlja. Njihova imena i službe u originalu glase: »Geruasius comes Ragusii, Vitalis Bodatie, Slabba Lucari iudex, Dersimirus iudex, Lucarus Pudisii, Lucarus comitis Nicolaii, Petrus de Predi, Michacius vicarius, Petrus Bubanne, Michael Goyslaui, Vitalis Uulpis, Michael eius nepos, Grosius Goyslaui, Theodorus de Stilii, Archidiaconus Marinus, Johannes Manaue, Dimitrius Rosini, Simon Stephani, Theodorus Domane, Vitus Lampri, Pizinagus Berisne, Vrsus Bani, Sauinus Bonde, Marinus de Rasti, Laurentius Pisini, Binzola Valentini, Sergius Bladimiri, Sauinus Mazole, Germanus Michatii, Johannes Calepi, Theodorus Caputassi, Dabrisius Mathei, Johannes Gondole, Felix Traualle, Pauersenus Pesane, Michael Chunni, Stepi Demancca, Tesseius de Rigina, Priasni Berisne, Petrus de Rasti, Michatius Berserii, Michael Manguuii, Georgius Clementis, Johannes Ursacii, Michael Bontii, Johannes Petracce, Lampredius Vitalis, Vrsus Balli, Andreas Pauli, Michael Ursane, Petrus Domane, Marinus Grobe, Vitana Bitii, Laurentius Auelini, Mengatia Bocinii, Teodorus Luce, Georgius Bacenoli, Dnesius Uetrii, Michatius Furatere, Domane Pla(n)tti, Bernardus archiepiscopus.«⁴⁸⁰

Gr a d s k o v i j e ć e, kako ga možemo nazvati, jer se ono u izvorima izričito tako ne spominje, jest drugi po važnosti organ komune.

⁴⁸⁰ Cod. dipl. I. 80–81. – SCD II, 126–127, 245–246.

Njega čine knez, nadbiskup, plemstvo i ostali službenici bez sudjelovanja puka. Gradsko vijeće npr. 1023. utemeljuje lokrumski samostan. To rade nadbiskup, prezes i svi plemići (*factum a nobis Vitali archiepiscopo et Lampredio, preside civitatis Ragusitane, una cum omnibus eiusdem civitatis nobiles*). Dekret o osnivanju samostana objavili su suci i plemići grada (*decretum promulgatum a nobis omnibus iudicibus, nobilesque supradicte civitatis*).⁴⁸¹ 1151. knez i plemići su prisutni kad Deša, dukljanski i zahumski knez, daruje otok Mljet samostanu sv. Marije u Pulšanu. Općina Popovo polje upućuje 1169–70. dopis knezu dubrovačkom i gradskoj općini tražeći stanak u Zatonu. Godine 1190. dubrovački knez zajedno sa svojim plemićima sklapa mir s humskim knezom Miroslavom, ali ga potvrđuje gradska skupština. Godine 1193. Jura Andrić izjavljuje pred knezom, vijećem, sucem i zamjenikom kneza da vraća crkvi sv. Martina u Šumetu otetu zemlju.⁴⁸²

Iz navedenih slučajeva vidi se da gradsko vijeće osniva samostane, predstavlja grad kao svjedok u pograničnim poslovima (Mljet), rješava međugranična pitanja i sukobe (stanak), sklapa ugovore sa susjednim vladarima (Miroslav), daje pravnu valjanost u imovinskim raspravama (Šumet). Premda je očito da gradsko vijeće nema pravo koje ima gradska skupština, jer ona donosi npr. zakone, potvrđuje međunarodne ugovore, bira nadbiskupa i sl., ipak plemstvo preko gradskog vijeća u nekim važnim pitanjima obilazi skupštinu, npr. sklapa ugovor sa susjednim vladarima. Ta se praksa da se puk sve manje pita nastavlja sve dotle dok se u XIV st. puk potpuno ne udaljava iz bilo kakvog, pa čak i formalnog odlučivanja. Gradsku skupštinu zamijenit će Veliko vijeće vlastele kao sabor, skupština Dubrovnika. Stvarnu vlast u dubrovačkoj komuni od polovice XII st., tj. od formiranja komune, preuzima p l e m s t v o (nobiles). Očito je da je u nekim odlukama gradske skupštine već u XII st. puk samo simbolički zastupljen, npr. u sklapanju međunarodnih ugovora. Slično ustrojstvo glavnih organa komune u XI i XII st. kao u Dubrovniku bilo je i u drugim dalmatinskim gradovima.⁴⁸³

Ako smo rekli da gradsko vijeće čini plemstvo (nobiles) grada, bez sudjelovanja puka, tad ono u XI st., točnije 1023, ima ovaj sastav: Sisín, sin Petrov, Valentin, sin Gervazijev, Lampredije, sin Bilč, Andrija de Surani, Pervana, sin Stjepanov, Stjepan Lucari, Andrija, sin Gervazijev, Buzin, sin Sisínov, Lampredije, sin Andrijin, Andrija, sin svećenika, Lampredije de Gabizara, Andrija Arcidakon, Karosije, Valentin i još neki čija se imena ne mogu pročitati. To su prvi poznati plemići Dubrovnika.

⁴⁸¹ Cod. dipl. I, 63–64.

⁴⁸² Šišić, Ljetopis Popa Dukljanina, 200. – SCD II, 65, 126, 245.

⁴⁸³ F. Rački, Nutarnje stanje Hrvatske prije XII stoljeća, Rad JAZU 99, 1890, 114–120. – Sindik, Komunalno uređenje Kotora, 89–90. – Cvitanović, n. dj. 68. – Novak, Povijest Splita I, 275. – I. Beuc, Statut zadarske komune iz 1305. godine, Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci II, 1954, 307. – M. Brandt, Neki elementi komunalnog razvitka srednjovjekovnog Zadra do polovice XI stoljeća, Zadarska revija 2–3, 1967, 144–157.

U XII st. god. 1190. Gradsko vijeće čine: knez Krvaš, sudac Slaba Lucari, sudac Držimir, sin Petrov, Lukar Nicolai, Dobre Stepatije, Vito Lampridiji, Lukar Pudisii, Sergije Vladimiri, Petar Bubanne, Savin... Šimun Stephani, Dnezije, Lampridije Dobranitije.⁴⁸⁴

Ako ćemo suditi pripadnost članova gradskog vijeća po »prezime-nima«, tad vidimo da su svi oni pripadnici plemstva, patricijata, da su to one obitelji koje će činiti u kasnijim stoljećima gradski nobiles, patri-cijat Dubrovnika.

5.

Što se tiče izvršnih organa vlasti, oni su u dubrovačkoj komuni bili izborni. U izuzetnim prilikama vojnu vlast u gradu vršio je u XI st. strateg, kojeg je poslao Carigrad. Oko 1042. boravio je u Du-brovniku strateg Katakalon Klazomenski.⁴⁸⁵ Strateg je na čelu teme »upravne jedinice vojnog karaktera«. On predstavlja stvarnu bizantsku vlast na određenom teritoriju. Strateg je ne samo zapovjednik lokalnih trupa nego i načelnik lokalne uprave.⁴⁸⁶ Pojava i sjedište stratega u Du-brovniku bila je samo prolazna zgoda i nije ostavila dubljeg utjecaja na izbornost izvršnih organa dubrovačke općine.

Najistaknutija osoba gradske uprave koja stoji na granici izvršne i zakonodavne vlasti te političkog i moralnog autoriteta jest u Dubrovniku nadbiskup. On predvodi oko god. 1000. predstavnike grada pred dužda Orseola da kod otoka Majsena priznaju suverenitet Mlečana.⁴⁸⁷ U ispravama njegovo se ime nalazi ispred gradskog kneza.⁴⁸⁸ Njegovim episkopatom neki put se datiraju dokumenti. On je redovito prisutan u svim najvažnijim odlukama i potezima gradske skupštine, gradskog vijeća ili drugih organa, npr. kod osnivanja lokrumskog samostana 1023. i kasnije 1050. kad se donose imovinske presude u korist samostana. On je taj koji neki put i potvrđuje odluke skupštine, npr. kad se 1197. vraća crkva sv. Marije u Rožatu lokrumskom samostanu. Dubrovački nadbiskup s kaptolom, knezom, plemićima i pukom potvrđuje taj čin i daje mu zakonitost. Nadbiskup katkad neposredno sudi i utječe na presude. Kad je npr. Mlečanin Ivan de Canale doživio 1168. brodolom kod Sumratinja, došao je pred dubrovačkog nadbiskupa Tribuna, gradske konzule i suce tražiti pravdu. U popratnom rješenju o slučaju prvi se među Dubrovčanima potpisao nadbiskup. On obično prisustvuje sklapanjima međunarodnih ugovora. Npr. u mirovnom ugovoru između Dubrovnika i Nemanjića 1186. nadbiskup je nazočan s predstavnikom normanskog kralja, knezom, plemićima i pukom. Isto tako nazočan je kod sklapanja ugovora o miru 1190. s humskim knezom Miroslavom. Njega

⁴⁸⁴ Cod. dipl. I, 64. – SCD II, 241, 242.

⁴⁸⁵ Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije III, 211.

⁴⁸⁶ Ostrogorski, n. dj. 113, 198, 244.

⁴⁸⁷ Rački, Documenta, 428.

⁴⁸⁸ Cod. dipl. I, 63. – SCD II, 201 itd.

⁴⁸⁹ Cod. dipl. I, 63, 79. – SCD II, 119–120, 201–202, 246, 285.

neposredno obavještavaju o sklopljenom ugovoru ako se on uglavljuje izvan Dubrovnika. Npr. u tekstu ugovora između Ravenne i Dubrovnika iz 1188. na prvom mjestu se nalazi nadbiskup.⁴⁸⁹

U nadbiskupskoj palači ne rješavaju se samo crkvena pitanja (npr. kad se 1195. raspravlja »in palacio archiepiscopali« o sporu između dubrovačkog nadbiskupa i njegova svećenstva, ili npr. kad mu 1199. u njegovu dvoru »in ede archiepiscopatus« biskup Drivasta prisizhe na vjernost) nego se sklapa i međugradski savez. Onaj glasoviti savez između Dubrovnika i Pise 1169. učinjen je u nadbiskupskoj palači (in palatio archiepiscopi).⁴⁹⁰

Vrhunac njegove vlasti i utjecaja jest da on potvrđuje odluke gradske skupštine, dakle najvišeg organa vlasti komune. Npr. on 1190. potvrđuje zakon skupštine da svaki stranac, pa bio dužnik ili zločinac, koji dođe u grad 3 dana uoči blagdana sv. Vlaha smije i 3 dana nakon blagdana ostati nekažnjen u gradu.⁴⁹¹

Premda je zacijelo društveno-politička snaga nadbiskupova više u moralnom autoritetu nego u stvarnoj vlasti, ipak čini se da se u Dubrovniku nije smjelo ni moglo uraditi i odlučiti ništa značajnije bez njegova sudjelovanja. U ulozi nadbiskupa jasno se dakle očituje prožimanje crkvene i političke gradske vlasti. Svakako toj ulozi i položaju najviše je pridonijela osobna intelektualna jakost i moralna izgrađenost pojedinih nadbiskupa, koji su se snagom svoje osobe i spretnosti znali i umjeli nametnuti gradu. Zato ako nadbiskup nije bio takav, ako je možda zlorabio svoj položaj i autoritet, Dubrovčani su ga znali skinuti sa stolice i udaljiti iz grada.⁴⁹² Veliki ugled nadbiskupa u gradu nije specifičnost Dubrovnika i dalmatinskih gradova. Od IX–XI st. u sjevernim gradovima Italije i drugim područjima Evrope biskup je zapravo gradska vlast. To je posljedica njegove uloge u gradskoj upravi koju je on prenio iz antike u rani srednji vijek.⁴⁹³

Stvarni najviši izvršni organ vlasti bio je **g r a d s k i n a č e l n i k**, koji se od XII st. zove i knez.

Najstariji sačuvani naziv za dubrovačkog načelnika jest »praeses«, a zvao se Lampredije 1023. (Lampredio preside).⁴⁹⁴ Teškoća je u tituli. Praeses naime u rimskoj i bizantskoj administraciji označuje civilnog službenika koji upravlja provincijom, pokrajinom. Budući da je u Dubrovniku u prvaj pol. XI st. stolovao strateg Katakalon, koji ima svu

⁴⁸⁹ SCD II, 271–273, 325, 124–125.

⁴⁹¹ ibidem, 242.

⁴⁹² Usp. slučaj nadbiskupa Bernarda 1203, SCD III, 28–30. – O ulozi i značenju biskupa u gradovima toga doba usp. Kostrenčić, Nacrt historije hrvatske države, 102–103. – Strohal, n. dj. 282–312.

⁴⁹³ E. E n n e n, Frühgeschichte der europäischen Stadt, Bonn, 1953, 268–269.

⁴⁹⁴ Cod. dipl. I, 63.

vojnu i civilnu vlast u temi, isključeno je da bi praeses, pored stratega, bio civilni upravitelj pokrajine.⁴⁹⁵ Zato se s pravom kaže da je u ovom slučaju praeses načelnik Dubrovnika.⁴⁹⁶

Dubrovački načelnik zvao se p r i o r, kao i u svim ostalim dalmatinskim gradovima, u Splitu, Trogiru, Zadru, Kotoru, Rabu, Osoru i Krku. Naziv se u Dubrovniku prvi put javlja 1050.⁴⁹⁷ i upotrebljavao se zacijelo kroz čitavo XI st. Tada prior Petar s čitavim pukom, tj. plemićima i neplemićima, dosuđuje neko imanje lokrumskom samostanu. Presudi je dao pristanak i odobrenje čitav dubrovački puk (ex consensu omni populo) i opat lokrumskog samostana.⁴⁹⁸ Iz tog jedinog podatka iz XI st. vidimo da prior zajedno s pukom donosi presude, ali isto tako da je prior zapravo izvršni organ gradske skupštine.

Prema analogijama s dalmatinskim gradovima možemo i za Dubrovnik reći da priora bira čitav puk, tj. kler i narod, redovito iz redova plemića. Prior stoji na čelu gradske uprave i predstavlja grad, narod. U ispravama redovito se spominje na istaknutom mjestu, a neki put se one i datiraju po njemu, zastupa grad prema inozemstvu i prvi potpisuje međunarodne ugovore. Sudjeluje u raspravljanju i rješavanju svih gradskih poslova kad se zato sastaje gradska skupština i gradsko vijeće. Kao glavni zastupnik komunalne samouprave imao je izvršnu i sudsku vlast. Titula prior, kao oznaka gradonačelnika, nalazi se jedino u dalmatinskim gradovima i predstavlja specifičnost Dalmacije. Ne nalazi se ni kod jednoga susjednog naroda. Prior kao organ vlasti nastao je zacijelo kao rezultat, odraz gradskoga komunalnog uređenja u kojem se gradska vlast razvija pod pritiskom neprijateljskog zaokruženja. Podrijetlo riječi prior netko dovodi u vezu s prijevodom grčkog naziva proteŭon ili pŕotos, koji označava prvog građanina grada, tj. načelnika. Drugi upozoravaju da je u doba gotske vlasti u Dalmaciji u VI st. gradski vojni zapovjednik bio prior. Nakon odlaska Gota, taj se naziv sačuvao, ali je izgubio vojni sadržaj i označuje predstavnike civilne vlasti, odnosno najvišega municipalnog činovnika u gradu.⁴⁹⁹

U XII st. u svim dalmatinskim gradovima titulu priora kao načelnika grada zamjenjuje naziv c o m e s, koji je kod nas već poznat u drugoj pol. XI st. U dalmatinske gradove taj naziv, koji je inače po svojem sadržaju u to doba feudalnan, uvodi Koloman nakon 1102, kad su Hrvati pregovorom ušli u državnopravnu zajednicu s Ugarskom. Već 1105. u Splitu, Trogiru i Zadru naziv komes istiskuje titulu priora. Budući da tu

⁴⁹⁵ Medini n. dj. 68–69, ipak smatra da je dubrovački praeses bizantski civilni namjesnik.

⁴⁹⁶ Rački, n. dj. 120. – Ferluga, n. dj. 12, 118. – Presidente kao oznaka upravitelja javlja se i 1192. u sadržaju povelje Izaka Angela Dubrovniku (SCD II, 256–257). Budući da se ne radi o originalnoj povelji, moguće je da je posrijedi loš prijepis, jer ne znamo što bi trebalo u gradskoj upravi XII st. značiti presidente i koja bi mu bila uloga.

⁴⁹⁷ »prior quoque Petrus cognominatus Slaba« Cod. dipl. I, 79.

⁴⁹⁸ Cod. dipl. I, 79–82.

⁴⁹⁹ O prioru usp. literaturu Rački, n. dj. 121. – Kostrenčić, *Pravna povijest*, 266. – isti, *Nacrt historije hrvatske države*, 121. – Ferluga, n. dj. 58–59. – Novak, *Povijest Splita I*, 299. – Sindik, n. dj. 95–96.

titulu preuzimaju i Dubrovnik i Kotor, koji nisu bili pod Arpadovićima, dokaz je uzajamne povezanosti dalmatinskih gradova i ugledanja jednih u druge.⁵⁰⁰

Komes se u Dubrovniku spominje prvi put 1142, kad papa Inocencije II nalaže dubrovačkom načelniku i narodu da prime nadbiskupa Andriju (P. comiti et populo Ragusiensi)⁵⁰¹ Godine 1151. sami Dubrovčani označuju tom titulom svog načelnika: »Petrus comes Raguseorum«. ^{501a} Hrvatski naziv za comes jest knez, a potječe iz 1169–1170. »knezu dubrovačkom«. ⁵⁰² Zato ćemo i mi u daljem tekstu upotrebljavati riječ knez za dubrovačkog komesa, a ne načelnik.

O djelatnosti dubrovačkog kneza u XII st. sačuvano je mnogo više podataka nego o prioru. Knez je osobno nazočan kao aktivni sudionik u svim značajnijim vanjskopolitičkim i međunarodnim sastancima, u raspravljanju i rješavanju crkvenih i gradskih unutrašnjih poslova, predstavlja grad pred inozemstvom, prvi potpisuje i kune se na održavanje ugovora o miru, prima poruke susjednih vladara i predstavništava, sudjeluje i odlučuje o važnijim imovinsko-pravnim raspravama, nadzire javnu građevinsku djelatnost u gradu i slično. Osim u pojedinim manje važnim slučajevima, redovito uz kneza odlučuje gradska skupština ili gradsko vijeće ili koji funkcioner općine. Knez dakle rijetko kada sam odlučuje. To možemo pokazati slijedećim primjerima: knez prisustvuje kao prvi građanin, neki put iza imena nadbiskupa pri sklapanju međunarodnih mirovnih ugovora koji se uglavljaju u Dubrovniku, kao npr. pri sklapanju mira s vladalačkom braćom Nemanjića 1186; zajedno s plemićima odlučuje o sadržaju pojedinoga mirovnog ugovora i davanju privilegija stranom vladaru ako zatraži azil u Dubrovniku, kao npr. 1190. u slučaju humskog kneza Miroslava; prvi se kune da će se općina dubrovačka držati sklopljenog ugovora o miru i to jamči svojim potpisom, kao npr. 1190. u ugovoru o miru s Kačićima; prima obavijesti i tekstove međugradskih ugovora o prijateljstvu sklopljenih izvan izvan Dubrovnika, kao npr. onaj s Ravenom 1189. i Monopolijem 1201; prima pozive i poruke od susjeda da se putem stanka rješavaju granični sporovi, npr. 1169–1170, kad je dobio poziv općine Popovo polje; zastupa gradsku općinu kad je izvan Dubrovnika, npr. 1151. kao svjedok darovanja zahumskog i dukljanskog kneza Deše otoka Mljeta crkvi sv. Marije u Pulsanu.

On je također ne samo dobro informiran o drugoj, ne manje važnoj karici gradskog života, crkvi, nego je nazočan u rješavanju svih pitanja koja zasijecaju u gradski život crkve i nadbiskupije. Knez u ime općine prima poruke pape kad taj želi progurati svog kandidata za dubrovačkog nadbiskupa, kao što je bio slučaj 1142. s Inocencijom II ili 1189. s Klementom III. Na njega upravlja bulu Anastazije IV kad 1153. hvali oda-

⁵⁰⁰ O comesu Kostrenčić, Nacr historije, 121. – Dabinović, n. dj. 148. – Novak, n. dj. 299–300. – Sindik, n. dj. 96.

⁵⁰¹ SCD II, 50.

^{501a} ibidem 67–68.

⁵⁰² ibidem 126.

In nomine patris filij & sps sci. am. Hec sunt Capitula pacis qd
 inter eponde & firmatide pnt Bonibayone. rocessit. dnc. & G
 mdu of iudice p cor dnc. ex una parte. & Kalendu naxu Auguste
 cor eide cuys. ex altera. In p mly jurabat pace firma tenere &
 remoue. & iurata dncorum. Augustinos. & p. ex iudice. in tota
 pace facta. saluare & defendere bona fide sine fraude. & Augustinus
 hoc ide iurabit obseruare & faceje. & si qd dnc. offenderit ab que h
 iuramtu. & debet Augustinus ab que dncorum impedire. ut offende
 & debeat die cui fiet facta offensio uenire in hac ciuit. & illi qd
 iurage habebit requim huius ciuit. debeat & faceje fieri ratione. In
 p. xxx. dies. nisi remanserit parola actoris. hoc ide Augustinus
 debeat faceje obseruare ex eor parte. & si qd placuerit consensu p
 & addi ut dimunui. de adione teneant. & de dimunione sunt ab
 soluti. & h oia iuramentu debet ab utruq parte obseruari

Et h oia iurabit obseruare bona fide sine fraude. & h factu de
 ee face. & c. boni bonis sine fraude. ex una parte. & c. c. ex altera
 & qd debet ex hac parte ut ex illa. hinc ab. debet ualere debitu
 & obseruare. scdm supdictu modu. Facta sunt h iuramtu dnc. dno
 d. c. xx. v. iij. Jadic. ij. iij. Kt. Sept.

Hoc factu iuramtu. filij pnt boni. Unie pntam dno
 & vobis paloe. In pntia qd filij boce nup. hinc circa
 & vobis Joh. Salb. Nicole paloe. Nicole alb. & Jago. & ca
 cred. Joh. b. & alios multos in filio mojanu

W.

Acto Jacobi non. iij. p cor ciuit. dnc. ex consensu
 pntor h totu qd sup. legitur i publica forme ptegi
 & hinc idco subscripsi.

Slika 35 — Ugovor o prijateljstvu između Ancone i Dubrovnika 25. kolovoza 1199. (Historijski arhiv Dubrovnik)

nost Dubrovčana papinskoj stolici. On je nazočan kad ulcinjski (1190) i drivastski (1199) biskupi presežu na vjernost dubrovačkom nadbiskupu. On prisustvuje u raspravama kad izbiju unutrašnji crkveni sporovi i nesporazumi između dubrovačkog nadbiskupa i klera, kao god. 1195. Zajedno sa svojim vijećem i sucima knez daje lokrumskom samostanu valjanost posjedovanja zemlje u Šumetu god. 1193. Isto tako prisustvuje sa suradnicima i predstavnicima naroda važnoj imovinsko-pravnoj transakciji kad se crkva sv. Marije u Rožatu god. 1197 vraća u posjed lokrumskom samostanu. Knez nadzire javnu građevinsku djelatnost pa protomajstor Eustazije, koji radi na podizanju katedrale, ne smije 1199. napustiti grad bez kneževa dopuštenja.⁵⁰³

U rješavanju pojedinih pitanja knez ima uza se vijeće, consilium, koje se spominje 1193 »pred knezom«, vijećem i sucem velikog župana« (coram comite, [et] consilio et iudice domini magni iuppani).⁵⁰⁴ Nije nam poznata uloga, značenje i funkcija tog vijeća. Nećemo zacijelo biti daleko od istine ako kažemo da je u tom vijeću (consilium) možda začetak Malog vijeća.

Knez, a tako isto i prior prije njega, ima uza se svog namjesnika, zamjenika, bana, vikara (vicarius). Prvi poznati ban je Lampredije, sin Bilča, iz 1023, koji se potpisao kao svjedok na ispravi osnutka lokrumskog samostana »signum manus domni Lampredi vicarii, filii domni bilze«. ⁵⁰⁵ Mnogo nam je poznatiji ban Mihača (Michatius) iz kraja XII i početka XIII st. On je nazočan uz kneza kad se ulcinjski biskup pokorio dubrovačkom nadbiskupu 1190, svjedok je 1189. kad je kneginja Desislava (žena posljednjeg dukljanskog kneza Mihajla) dala dubrovačkoj općini dva broda (vicarius Michatius). Pregovara i uspješno privodi kraju 1201. ugovor o prijateljstvu između Monopolija i Dubrovnika.⁵⁰⁶ Iz svih tih podataka vidi se da ban redovito prati kneza, ali da mu se povjeravaju i posebne misije, npr. pregovori s drugim gradom.

Knez sjedi i radi u svojoj palači, dvoru. U njoj, kad Dubrovnik priznaje stranu vlast, npr. Normana, odsjeda predstavnik normanskog kralja. Dvor se zove kurija (curia) »u gradu Dubrovniku, u dvoru preslavnoga kralja Vilima i gospodina Tribuna nadbiskupa u nazočnosti i Tasaligarda kraljevskog komornika i kneza Krvaša i svih plemića i čitavog naroda« (in civitate Ragusii, in curia gloriosissimi regis...).⁵⁰⁷ Knez zapravo upravlja i boravi u gradskoj vijećnici, koja se također u to doba zove kurija.

Među nosioce izvršne vlasti spadaju i suci (iudices). Budući da u to doba uprava još nije bila odvojena od sudstva, suci ne sude samostalno, nego uvijek zajedno s knezom ili nekim vijećem ili konzulima. Kako se to provodi u konkretnim slučajevima, navest ćemo primjere.

⁵⁰³ SCD II, 50, 67–68, 72, 126, 201, 231–232, 235, 237, 241, 245, 255, 258–259, 271–273, 315. – III, 1.

⁵⁰⁴ SCD II, 258. – Šišić, Ljetopis Popa Dukljanina, 200.

⁵⁰⁵ Cod. dipl. I, 65.

⁵⁰⁶ SCD II, 235. – III, 1. – Radonić, n. dj. 9–10.

⁵⁰⁷ SCD II, 201.

God. 1023. osnovan je lokrumski samostan. Tom zgodom mu je dan otok Lokrum na korištenje. To darovanje objavili su suci i plemići Dubrovnik (iudiciale decretum promulgatum a nobis omnibus iudicibus nobiliumque supradicte civitatis). Suci su najčešće prisutni kod različitih pravnih čina. Npr. Mlečanin Ivan de Canale traži pravdu 1168. u Dubrovniku u povodu brodoloma kod Sumratinja u Lapadu pred nadbiskupom i drugim osobama. Presudu izriču suci i konzuli. Suci sudjeluju, pored ostalih članova gradskog magistrata, u donošenju zakona, kao npr. onog iz 1190. o blagdanu sv. Vlaha. Često su nazočni kod imovinsko-pravnih rasprava, npr. kad se 1193. vraća oteta zemlja, oni su prisutni tom pravnom činu zajedno s knezom i vijećem. Isto se tako nalaze 1197. kad se vraća lokrumskom samostanu crkva sv. Marije u Rožatu. Zabilježeni su kao svjedoci u postupcima koji nisu parbene naravi. Suci npr. prisustvuju 1190. činu kad se ulcinjski biskup pokorava dubrovačkom nadbiskupu, ili kad se 1190. sklapa mirovni ugovor između Dubrovčana i Kačića. Zbog toga je zapravo rijetkost da ih nalazimo da sude, npr. 1195. u nekom sporu između dubrovačkog nadbiskupa i njegova svećenstva. Ali i tada su prisutni knez i neki stariji plemići.⁵⁰⁸ Suci su dakle službenici općine koji nisu samo suci nego i članovi izvršnog organa vlasti. Aktivno sudjeluju u upravi. Kad sude, presude i odluke i rješenja ne donose sami, nego zajedno s knezom ili drugim članovima uprave ili skupštine. Suci postoje i u drugim dalmatinskim gradovima. Njihove dužnosti i prava slična su kao i kod dubrovačkih sudaca. U dalmatinskim gradovima suci sudjeluju u upravnim poslovima, sude u sporazumu s priorom i drugim plemićima, zapisani su kao svjedoci i sl.⁵⁰⁹

Od XII st. među službenicima izvršne vlasti pojavljuju se u Dubrovniku konzuli (consules). Ustanova konzula podrijetlom je iz sjeverne Italije. Kad se komuna u XI st. organizacijski učvrstila, u njene organe birali su se odbornici koji su se obično zvali konzuli. Biranje konzula u gradovima sj. Italije bilo je pravo komune. Kad je Fridrik Barbarossa u borbi protiv talijanskih gradova htio ukinuti to izborno pravo i nametnuti im da sam car imenuje konzula, nije uspio. Morao je 1183. ostaviti gradovima konzularno uređenje. Konzuli općenito vrše zajedno s knezom i sucima pravosuđe. Kao jedni od vršioaca izvršne vlasti, konzuli se javljaju u Italiji potkraj XI st. Tako su poznati oko 1081. u Lucchi i Pisi, 1094. u Milanu, 1095. Astiju, 1099. u Genovi, 1098. u Arezzu, zatim u početku XII st. u Paviji, Bergamu, Bologni, Sieni, Bresciji, Modeni, Veroni i Firenzi.⁵¹⁰

U Dubrovniku se prvi put spominju 1168, opet u vezi sa slučajem Ivana de Canale. Konzuli su zajedno s nadbiskupom i sucima saslušali traženje oštećenog Ivana i presudili da njemu pripadaju dvije trećine spašene robe od brodoloma, a građanima koji su pokupili robu jedna trećina. Ta je presuda izrečena po nalogu konzula i sudaca (iussu consularatus et iudicum). Konzuli, dakle, kad službeno zajedno ureduju,

⁵⁰⁸ Cod. dipl. I, 64. – SCD II, 119, 235, 241, 242, 251, 271–273, 285.

⁵⁰⁹ Kostrenčić, Hrvatska pravna povijest, 270. – Novak, n. dj. 336–337.

⁵¹⁰ Medini, n. dj. 72–73. – Beuc, n. dj. 510. – Ennen, n. dj. 275.

tvore kolegij zvan konzulat. Konzuli kao istaknuti službenici komune sklapaju 1169. zajedno s čitavim narodom Dubrovnika savez s gradom Pisom. Kad je Izak Angel dao 1192. Dubrovčanima povelju, tzv. Zlatnu bulu privilegija, odredio je da će upravitelj (presidente) koga on pošalje u Dubrovnik suditi zajedno s konzulima (e giudice in compagnia dei consoli). Ugled konzula bio je u Dubrovniku velik. To se razabire iz čina kojim uvode lokrumski samostan u posjed crkve sv. Marije na Rožatu 1198. Uvođenje u posjed vrše konzuli s narodom. Izričito se u ispravi kaže da su konzuli tako presudili jer su vidjeli (consules videntes) dokaze, tj. isprave. Po njihovu nalogu općinski notar Marin sastavio je pravovaljanu ispravu o tom činu (iussione consulum scripsi).⁵¹¹

Navedeni organi – knez, ban, suci i konzuli – jesu najvažniji u izvršnoj vlasti dubrovačke komune.

6.

Spominju se jednom zgodom 1190. m u d r a c i (sapientes) uz suce, plemiće i čitav puk kad se donosi zakon. Ti »sapientes« nominalno odgovaraju političkom organu »sapientes«, odnosno »consilium sapientum« u Veneciji, koji se javlja 1143.⁵¹² Sadržajna razlika između dubrovačkih i mletačkih »sapientes« jest ta što se od mletačkih razvilo Veliko vijeće, a dubrovački nisu imali tu tendenciju.

Dubrovački k a p t o l (capitulum), premda se javlja u ispravi iz 1198 (uvođenje u posjed lokrumskog samostana crkve sv. Marije u Rožatu),⁵¹³ nije kao politički faktor u životu grada igrao praktično vidljivu ulogu. Bio je u sjeni nadbiskupa, njemu podređen u okvirima kantskog prava.

Isti je slučaj i s l o k r u m s k i m o p a t o m, koji je zacijelo uz nadbiskupa najvažnija crkvena osoba grada, ali nema vidljivog utjecaja na prilike i zbivanje u gradu. Spominje se među prisutnima kad se 1190. ulcinjski biskup pokorava dubrovačkom nadbiskupu.⁵¹⁴

Među javnopravne ustanove grada spada i n o t a r i j a t. Tu službu vrše n o t a r i, zvani ispočetka neko vrijeme i pisari. Javni notarijat razvio se kod nas u polovici XI st., došavši iz Italije. Notar piše isprave koje uživaju javnu vjeru (fidem publicam), tj. mogu biti dokazno sredstvo u slučajevima spora. Ispočetka to nisu školovani pisari notari, nego pismene osobe, redovito iz svećeničkog staleža. To razdoblje do pol. XII st. obično se naziva doba primitivnih skriptora pisara. Kad se kod nas komuna pravno formirala u pol. XII st., dolaze zakleti općinski notari koji su bili u službi i na plaći općine. Nakon njih javljaju se u XIII st. notari s nazivom »notarius imperiali auctoritate«, to znači da su kvalificirani za notarski posao. Dokaz kvalifikacije jest priznanje pape ili

⁵¹¹ SCD II, 120, 124, 256, 294–295.

⁵¹² Cessi, n. dj. 146–147. – Medini, n. dj. 74.

⁵¹³ SCD II, 295.

⁵¹⁴ SCD II, 235.

cara da mogu i smiju vršiti notarsku službu. Autentična isprava koju napiše notar ima pred sudom snagu dokaznog sredstva i njen se sadržaj nije mogao dovoditi u pitanje.⁵¹⁵

U Dubrovniku s pojavom isprava nastaju i pisari – notari koji ih pišu. Oni su u XI i prvoj polovici XII st., onom tzv. razdoblju primitivnih skriptora pisara, odreda duhovne osobe, a pripadaju uglavnom plemićkoj klasi.⁵¹⁶ Prvu dosad sačuvanu dubrovačku ispravu, onu iz 1023, napisao je đakon i notar Petar (*scriptum per manus Petri diaconi et notarii*).⁵¹⁷ U polovici tog stoljeća piše 1050–1055. ispravu subđakon Vital, koji za sebe kaže da je nedostojan po zaslugama, grešnik i posljednji subđakon (*Signum manu Vitalis, indignus meritis peccatorque atque infimus subdiaconus, qui hanc scripsit paginulam*).⁵¹⁸

U XII st. dubrovačka se kancelarija zacijelo proširuje i povećava osobljem. Dokaz bi mogao biti Petar, koji 1108. kaže da je *prymicerius* (*Ego Petrus dictus prymicerius*).⁵¹⁹ Primicer, primicerius općenito označava osobu prvu u nekom redosljedju (*primus cujusque ordinis*), službi, među službenicima, vrstama zanimanja, bilo u vojnim, duhovnim ili dvorskim položajima. Ali isto tako obilježava neku vrstu tajnika, upravitelja kancelarije, prvog među notarima.⁵²⁰ Primicer Petar jest zacijelo prvi među nekolicinom notara u Dubrovniku.

U polovici XII st. notar je Matej. On sastavlja Dešinu darovnicu Mljeta 1151 (*Ego Mateus notarius scripsi et testis sum*) i 1164. darovnicu Devesije svom zetu Mihači (*ego Matheus diaconus et testis interfui*).⁵²¹

U XII st. u Italiji građanska klasa je dominantan gospodarski faktor u gradovima. Njen uspon leži u cvatu trgovine i obrta. Gospodarsko poslovanje traži uspostavu stalnoga javnog notarijata. Da bi notarijat dobio tu ulogu postojao je preduvjet. U Bologni se potkraj XI st. uteme-

⁵¹⁵ O notarijatu općenito M. Kostrenčić, *Fides publica* (javna vera) u pravnoj istoriji Srba i Hrvata do kraja XV veka, Beograd, 1930, 71–72. – J. Stipišić, *Razvoj splitske notarske kancelarije*, Zbornik Historijskog instituta JA 1. Zagreb, 1954, 111–123. – isti, *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi*, Zagreb, 1972, 159–160. – S. Antoljak, *Pomoćne istorijske nauke*, Kraljevo, 1971, 75–76. – Novak, n. dj. 340.

⁵¹⁶ O notarijatu u Dubrovniku usp. G. Jireček, *Die mittelalterliche Kanzlei der Ragusaner*, *Archiv für slavische Philologie*, XXVI (1904) 186–187. – G. Čremošnik, *Dubrovačka kancelarija do god. 1300*, *GZMBiH XXXIX* 1927, 231–254. – isti, *Dubrovački notar prezbiter Johanes (1284–1293)*, Beograd 1936, Glas CLXXI, SAN, knj. 2, str. 89–119. – isti, *Postanak i razvoj srpske ili hrvatske kancelarije u Dubrovniku*, *Anali I JAZU*, 1952, 73–84.

⁵¹⁷ *Cod. dipl. I*, 64.

⁵¹⁸ *Cod. dipl. I*, 64, 81.

⁵¹⁹ *SCD II*, 21.

⁵²⁰ O primiceriusu usp. Du Cange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis VI sub primicerius*, 497–498. – A. Blaise, *Dictionnaire latin-français des auteurs chrétiens*, Strasbourg, 1954, 662. – *Enciclopedia italiana XXVIII*, 1935, sub primicerio, str. 241.

⁵²¹ *SCD II*, 68, 99.

ljuje sveučilište s pravnim fakultetom. Slijedi osnivanje sveučilišta u Padovi, Perugi i drugdje. Na fakultetskim predavanjima mogli su (i morali su) oni koji su htjeli biti notari stjecati potrebnu naobrazbu, kvalifikaciju, diplomu. Zato u XII st. za sastavljanje i konstrukciju isprave, diplome, nastupa novo doba, tzv. diplomatska renesansa.⁵²²

Ta se promjena u Italiji odrazila i u Dubrovniku. U razvoju notarijata dolazi do nove kvalitete. Notarijat postaje javna služba, a notar službenik općine, komune. Promjena u službi i nazivu notara odraz je i dokaz pravnog konstituiranja dubrovačke komune. Prvi notar novog pravnog ustrojstva jest Marko, koji 1168. sastavlja spis o izvavi Ivana de Canale iz Venecije glede njegova brodoloma. Potpisuje se »Marko đakon i općinski notar« (ego Marcus diaconus et comunis notarius).⁵²³ Notar izjavljuje da je općinski notar, tj. u službi općine, komune. Po svojem podrijetlu on je svećenik, pa su svećenici i u ovom razdoblju notari u Dubrovniku.

Poslije njega naziv općinski notar (comunis notarius) nose gotovo svi dubrovački notari. Od 1184–1199. notarsku službu vrši svećenik Marin de Camasi, de Camas (diacono Marino, notario de Camasi, – odnosno per manus diaconi Marini de Camas communis notarii) On je zapravo glavni općinski notar kroz to vrijeme.⁵²⁴ Samo jedanput, i to kad se radilo o unutrašnjem crkvenom sporu između dubrovačkog nadbiskupa i njegova klera god. 1195, sastavio je spis o tom sporu Vitalis de Bano, svećenik u katedrali, na zahtjev kneza (Vitalis de Bano matricis ecclesiae presbiter in his omnibus interfui . . . comitis Lucari iussu . . . manu propria roborari . . . stili officio descripsi).⁵²⁵

1204. notar je klerik Gataldo (clericus Gataldus et comunis notarius iuratus).⁵²⁶ Kod Gatalda nalazimo prvi put izraz zakleti općinski notar (comunis notarius iuratus).

⁵²² Stipišić, Razvoj splitske notarske kancelarije, 117.

⁵²³ SCD II, 120.

⁵²⁴ SCD II, 231, 247, 259, 265, 285, 295, 315. – Radonić, n. dj. 9–10. – Čremošnik, Nekoliko dubrovačkih listina iz XII i XIII stola, 38.

⁵²⁵ SCD II, 273.

⁵²⁶ SCD III, 42. – Jireček u n. dj. 186 piše da je Gatald bio notar i 1199–1200. Prema tome on bi naslijedio Marina de Camasi.

REDOSLIJED DUBROVAČKIH NADBISKUPA DO 1205.

Vital 1022.	Andrija 1142.
Tribun 1057.	Tribun 1153.
Vital 1063.	Bernard 1190.
Petar 1075.	Salvije 1191.
Dominik 1115.	Gauzon 1194.
Gerald 1121.	Bernard 1197.

DUBROVAČKI PRIORI, ODNOSNO KNEZOVI (COMES) DO 1205.

Lampridije (praeses) 1023.	Nikola (Lucarus comitis Nicolai) prije Krvaša.
Petar Slaba, prior 1050–1055.	Krvaš 1186–1190.
Savin oko 1123–1126 (god. 1195 tituliran kao komes).	Lukar 1195–1198.
Petar, komes 1151–1153.	Dobroslav (Dobrol) 1199–1201.
Flaskon 1181?	

VIKARI (BANOVI)

Lampredije sin Belče 1023.
Mihača (Cranca) 1189–1201.
(1195. i kao iudex).

KONZULI (CONSULES)

Maureša 1168.	Dobre Bodatie 1198.
Maureša Markov 1168.	Vali Vitov 1198.
Aleksije 1168.	Vito Lamprije 1198.
Vital 1169.	Držimir kneza Petra 1198.
Lukar 1169.	Šimun Stephani 1198.
Lampridije 1169.	Savin Bonde 1198.
Feliks 1169.	Lovro Vince 1198.
Dobroslav 1169.	Lampridije Zreve 1198.
Mihača 1169.	Ivan Gondole 1198.
Vital Vulpis 1198.	

SUCI (IUDICES)

Slaba Lucari 1190, 1195.	Teodor Domane 1195.
Držimir sin Petrov 1190.	Ursacije Milin 1195.
Vital Vulpis 1195.	Vito Lampri 1195.
Vital Bodacijev 1195.	Mihača vikar 1195.
Vito Prokulov 1195.	

PISARI I NOTARI

đakon Petar, notarius 1023.	đakon Marin de Camas, comunis notarius 1184–1189.
subđakon Vital 1050–1055.	presbiter Vital de Bano, 1195.
Petar primicerius 1108.	klerik Gatald, comunis iuratus notarius 1204.
đakon Matej, notarius 1151, 1164	
đakon Marko, comunis notarius 1168.	

DODATAK

PRIJEPISI NEKOJIH DOKUMENATA IZ HISTORIJSKOG ARHIVA U DUBROVNIKU ČIJI SE FAKSIMILI OVDJE OBJAVLJUJU

1.

Papa Benedikt VIII daje 27. rujna 1022. dubrovačkom nadbiskupu palij i određuje prostor njegove jurisdikcije. To je najstarija sačuvana autentična isprava dubrovačkog arhiva. (Cod. dipl. I, 61-62.)

† Benedictus episcopus, seruus seruorum dei. Dilecto in Christo filio Uitali, archiepiscopo sancte Pitabritane sedis e ciuitate Labusedi in regno Lachomis et Sorbuli[a] et Tribunia uel ciuitate Katarinensi aut Antiuari seu Ulcini cum ecclesiis et parrochiis eorum. Si pastores ouium sole geluque pro gregis sui custodia die ac nocte contenti sunt, ut ne quam (!) ex eis aut errando pereat aut ferinis morsibus laniata rapiatur, quanto sudore quantaque cura semper d[ebemus] esse preuigiles erga gregem dominicum nos, qui pastores animarum dicimur, ne in die [diuini] examinis pro desidia nostra ante summum pastorem neglegentiae reatus excruciet, unde modo honor[is] reuerentia sublimiores inter ceteros iudicamur. Pallium autem fraternitati tue more antecessorum tuorum ad missarum sollempnia celebranda diebus uite tuae tantummodo tibi concedimus, consecrationem uero successorum tuorum nobis nostrisque successoribus in perpetuum reseruantes. Quod pallium non aliter utendum tibi concedimus, nisi solummodo in die sancte resurrectionis et ascensionis et pentecostes seu in nataliciis sanctorum apostolorum et beate Iohannis nec non in assumptione beate Marie, uerum etiam in ordinatione suffraganeorum tuorum. Pallium uero, sicuti a predecessore nostro domno Gregorio, huius alme sedis presule, sancitum est, in secretario induere fraternitas tua debet et ita ad missarum sollempnia proficisci. Et nihil tibi amplius liceat ausu temerario pr[e]s[u]mptionis arrogare, quam decessores predecessoresque tous usos esse incognitum non habes, ne, dum in exteriori habitu inordinate aliquid arripitur, ordinate etiam, que licere poterant, amittantur. Hortamur itaque, ut morum tuorum ornamenta huic conueniant, quoniam huius indumenti honor modesta actuum uiuacitate aspiciant, in ipsa semper, considerando proficiant, ut tuum uideatur esse, post deum bene seruandus est, quatinus auctore deo recte utrobique possis esse conspicuus. Uita tu filiis tuis regula; in ipsa, si qua tortitudo illis iniecta est, dirigant; in ea, quod imitentur, quod uixerint. Cor ergo neque prospera, que temporaliter blandiuntur, extollant, neque aduersa deiciant, nullum apud te odia locum, nullum fauor indiscretus inueniant. Misericordem te, prout uirtus patitur, omnibus exhibe, oppressis defensio tua iuste subueniat, nullius facie (!) contra iustitiam accipias, ut talis possis esse, qualem scriptura dicit: »Oportet episcopum inreprehensibilem esse«. Ecce, frater karissime, inter multa alia ista sunt sacerdotii, ista sunt pallii, que, si studiose seruaueris, quod foris accepisse ostenderis, intus habebis. Sancta trinitas fraternitatem tuam gratiam (!) sue protectionis circumdet, ut post uite huius amaritudinem ad eternam simul dulcedinem peruenire mereamur.

Scriptum manu Gregorii, yrocancellarii domni Benedicti octauu pape, in mense septembri, die uicesima septima, indictione sexta, anno pontificatus eius undecimo.

† BENE VALETE, Subscripti.

Isprava kojom se mjeseca kolovoza osniva benediktinski samostan na otoku Lokrumu. (Cod. dipl. I, 63-65.)

In nomine domini dei eterni. Mense augusti, indictione VI, temporibus sanctorum imperatorum Basili et Constantini. Breue recordationis factum a nobis Uitali archiepiscopo et Lampredio, preside ciuitatis Ragusitane, una cum omnibus eiusdem ciuitatis nobilibus. Ex eo quod dei instinctu et exardescente flamma caritatis puplicam donationem fecimus deo omnipotenti et quibusdam nostris conciuibus Leoni presbitero et Petro monacho absoluamus ab omni conditione et donamus Lacromonensem insulam. Cuius dandi occasio hec fuit. Hic itaque Petrus presbiter et monachus de Tremitana insula, in qua sub abbatis Rocci regula degebat, quodam modo a nobis coactus uisendi causa ad nos usque uectus est. Qui cum omnibus nobis salutatis ad suum uellet reuerti monasterium, omnes eum rogare cepimus, ut in hac nostra parte sibi monasterium puplico in loco et puplico aminiculo construi statuisset. Sed, cum omne hoc refutaret et ad suum uellet reuerti locum, tandem dei dispensatione quidam illustres coram eo reperti sunt, qui se profitebantur ac promittebant monasticam normam atque habitum sub eo uelle suscipere. Hac de causa uictus et coactus quadam ratione uidelicet, ne sibi coaptaretur illud euangelicum: »qui mecum non colligit, spargit«, superatus nostris precibus assensum prebuit. Et ideo ipso nobis consentiente, placuit nobis omnibus dare ei et iam dicto Leoni presbitero, quem sibi ipse preposuit, insulam illam, quam supra nominauimus, cum omni quantitate sue latitudinis uel longitudinis, tali autem ordine, quod sub monastico habitu et ordine illam possideant ipsi et successores eorum absque impedimento nostro uel successorum nostrorum, et quidquid edificare uel agere uoluerint in usibus suis, edificent et libere agant et iuxta regularem consuetudinem omnino ordinent et dispensent ipsi, ut diximus, et successores eorum, quousque celica uirtus hunc monasticum ordinem illo in loco haberi permiserit. Si quis uero aut modo aut postea hoc nostrum reprehendere decretum attentauerit, omnibus clare uidentibus manifestum erit illum non causa amoris dei, sed diabolico instinctu uelle destrui hoc, quod congruit salutis omnium nostrum; et idcirco illum anathematis uerbere (!) fecimus, ut, si corrigi uoluerit, et eis de hac re contradicere presumpserit et eisque uel successoribus eorum molestiam inferre temptauerit, ubique eum subsequatur maledictio patris et filii et spiritus sancti et extraneus sit ab ecclesia dei atque segregatus de consortio regni celestis et communionem iustorum. Hoc est speciale decretum promulgatum a nobis omnibus iudicibus nobilibusque supradicte ciuitatis. Scriptum est per manus Petri diaconi et notarii. Actum mense et indictione supranominata.

† Signum manus Sisinni, filii domni Petri. † Signum manus domni Ualentini, filii domni Geruasi. † Signum manus domni Vrsi sacerdotis. † Signum manus domni Lampredii uicarii, filii domni Bilze. † Signum manus domni Andree de Surani. † Signum manus Peruane, filii domni Stephani. † Signum manus Stephani Lucari. † Ego Andrea filius domni Geruasii testis. † Ego Bucinus testis sum. † Ego kpbnfiulkxsdpnpxpshsx. † Lampre . . filius Andree Saraca. † Signum manus Andree, filii presbiteri Norati. † Signum manus Proculi, filii domni Petri. † Signum manus Lampredii de Gamizara. † Signum manus Andree de archidiacono. † Signum manus Dominici, filii Uitalis de Bona. † Signum manus Carosi et signum manus domni Ualentini de Procoli. † Signum manus Petri, filii domni Stephani. † Signum manus Belleta, filii Petri.

† Anno incarnationis domini millesimo ducentesimo uicesimo nono, mensis septembris tertia die astante. Temporibus domini Gregorii pape noni et domini Frederici inuictissimi imperatoris et domini Angeli Barozi patriarche Gradenici et domini Jacobi Theupuli, ducis Uenetie, et domini Arengerii Ragusine ecclesie archiepiscopi, et domini Marii Stepatie archidiaconi et domini Iohannis Danduli, militis et comitis Ragusii, et domini Grimoaldi, abbatis predicti lacromonensis cenobii, et domini Bubanne Petri, aduocati eiusdem cenobii. Ego presbiter Pascalis et comunis notarius iuratus per preconum et per laudationem predicti domini comitis et iuratorum iudicum et consiliariorum et ordinate curie cum sonitu campane, sicut uidi in matre, transcripsi in filia nil addens uel diminuens, ut predicta donacio et absolutio predicti Lacromonensis cenobii sicut nec colore a nullo homine possit perturbari.

Ugovorom o prijateljstvu grad Pisa daje 13. svibnja 1169. Dubrovčanima povlastice na područjima gdje posluju njegovi trgovci.

In nomine Iesu Christi ueri dei eterni. Amen. Ego Alabertus Pisanorum consul et legatus, et Marcus et Burgundius iudex, similiter legati. Constituimus et ordinamus, tam pro nobis quam pro toto populo ciuitatis nostre Pisane, firmam et illibatam pacem uobis consulibus Ragusii: Vitali et Lucaro et Lampredio et Felicio et Michatio et Dabraslao et uniuerso populo supradicte ciuitatis Ragusii tali modo, ut quicumque Raguseus nostris in partibus uel in nostro districto deuenit, tam ipse quam et omnes res eius salue sint et secure, et a nullo nostratum uolentiam aut damnum patiat. Si uero aliis in partibus qualibuscumque aliquis Raguseus ab aliquo Pisano inuenietur, nullum ab eo damnum in persona sua uel in rebus suis Raguseus patiat, nec erit in consilio uel facto aliquis Pisanorum qualicumque in parte ut a quoquam damnietatem in persona aut rebus suis habeat. Si uero contigerit aliquem Pisanorum aliquam iniustitiam alicui Raguseo facere, infra triginta dies rationem ac iustitiam plenam coram uicecomitibus uel consulibus uel prelatibus nostris, in regione in qua iniustitiam passus est, consequatur. Sin autem in regione illa nullum prepositum habuerimus, a nauclerio nauis, que ibi inuenta fuerit, iustitiam similiter habeat. Sed si nauclerius nullus ibi aderit, aliquis uel aliqui Pisanorum bonorum hominum, qui illic intererunt, ad hoc eligantur, ut Raguseo coram eis Pisanus rationem faciat. Hec autem pax in perpetuum a nobis custodietur et obseruabitur, salua tamen fidelitate domini nostri imperatoris Federici. Hanc autem pacem ut ut prescriptum est, se firmam et illibatam custodire, Marcus, uicecomes noster Constantinopolitanus, nobis predictis legatis consentientibus, iurauit. (Statuimus) etiam, ut nullus Raguseus nostris in partibus uel in nostro districto aliquod comercium uel aliquam (directuram pro) qualicumque sua merce alicui persone priuate uel publice tribuat. Hanc autem (pacem in uno quoque) anno a nouis uiceconsulibus nostris Constantinopolitanis iurare faciemus. Hoc (actum est Ragusio, in palatio) archiepiscopi prescripte ciuitatis, anno dominice incarnationis (millesimo centesimo) LXVIIIo, indictione secunda, IIIo decimo die mensis madii (coram testibus Stephano, Vito), Cerno, Valentino, Nicolao, ciuibus Ragusii, et coram Pan(chatio, camerario) nostro, et Enrigo Pandulfi, Gualfredo Rabie, Giraldo Buchie, Vgolino (Petridentis ciuibus) Pisanis. Hanc autem pacem quam uobiscum constituimus et, ut superscriptum est, confirmamus eandem et cum Johanne comite Spalati et omnibus Spalatinis similiter constituimus et confirmamus.

Sporazum o prijateljstvu između Dubrovnika i Ravenne 21. kolovoza 1188.

Reuerendo patri et domino H. dei gratia Ragusine ecclesie archiepiscopo, et nobilissimo uiro Geruasii comiti, proceribus quoque et nobilibus et cuncto eiusdem ciuitatis populo. Gvazzo Rauennatensis potestas cum proceribus et valuassoribus et vniuerso eiusdem vrbsis populo salutem. Cum summo tripudio ex tenore litterarum uestrarum et nuntiorum uestrorum fida et dulci relatione cognouimus, quod precum uestrarum exaudicionem gratam satis et acceptam habuistis, et ex hoc dilectionem uestram, si hactenus erga nos tepida fuerit, promisistis deinde fore feruentem, et in proposito firmo habere nostros ciues tamquam proprios honorare. Que omnia plurimum quidem nobis hylaritatis, iocunditatis securitatisue contulere, ideoque et nos magis iugiter in amore uestro feruentes uos non quasi longe remotos, sed et ceu prope positos amicos reputamus. Veri namque et sinceri amoris uirtus tanta fore dignoscitur, ut ualde distantia uideat semper tamquam presentia. Nec hoc magnitudinem uestram latere uolumus, quia ex quo alicui singularitatis uel uniuersitatis amicitiam gratam suscepimus, ab ea facile numquam discessimus, considerantes illud sapientis dicentis: non minor est uirtus quam querere parta tueri, et quod non nisi perseuerantibus iustitie premium redditur. Proinde uolentes omnino ceptam amicitiam inconcussam seruare, securitatem ciuibus uestris postulatam letantes prestamus, ut quandocumque illos at

terram nostram peruenire contigerit, salui et securi uelut ciues proprii habeantur, custodiantur et honorentur tam in ciuitate Rauenna, quam etiam in toto nostro districtu, promittentes uobis ista sub fidei et legalitatis uinculo, quibus nulla sunt digniora et prestantiora in seculo. Et expectantes a uobis in terra uestra et in uestro districtu similia nostris ciuibus exhiberi. His autem omnibus hinc inde hoc ordine procursuris prompta inter nos erit uicissitudo dilectionis, ita ut si quando nos ad prouectum uestri honoris idonei reperiemur, uoluntatem uestram per uos cognoscentes, ipsam amabili-ter implere studebimus. Et quales nos uobis scriptura ostendit, tales operationis effectus nos demonstrabit. Securi et certi de uobis omnino, quod eadem erga nos cessabit. Datum Rauenne per manum Vbaldi notarii sancte Ravennatis ecclesie, qui hoc scripsit. Anno millesimo centesimo octuagesimo octauo, die XXI mensis nouembris.

5.

Ugovor o slobodnoj plovidbi i miru 3. veljače 1190. između Dubrovčana i Kačića

(In nomine sancte et) indiuidue trinitatis. Anno domini millesimo centesimo nonagesimo, (mensis februarii die sancti Blasii). Ego Brenti una cum parentibus meis facio hanc re(cordationem), confirmando pacem nos Cazichi cum Raguseis. Videlicet. . . . (N)icolai Dersimiro comitis Petri, sub sacramento ita . . . um p . . . ris saluus sit sub tali conditione, ut ipsi Ragusei in q(uocumque) loco inuenti fuerint, a Cazichis sani et salui sint cum omnibus rebus . . . per mare inuenti fuerint super ipsos non cum armis sed pacifice cum . . . ut quod uoluntarie Ragusei dare uoluerint, ipsi accipi (possunt). Et si aliquis de Cazichis per fortiam aliquod Raguseis tulerit, personam propriam tribuatur Raguseis. Si uero aliquis seruus fugerit de Ragusio ad nos, et dominus eius querendo superuenerit, a nobis optimam et plenam habeat iustitiam. Et si naues de Apulia Ragusium uenerint, a Malonto usque ad Uratenic salue fiant. Hec sunt nomina Cazichorum qui iurati sunt: jupanus Brenti, filii Nicolay, Borislauus, Simon et Boddanus, Petrus Uelcinnic, Tuerdennus, Velcocna, Sebennna, Velcoe de Cranca et frater eius Dragan, filii Grobinne, Dessislaauus, Raddos et Sintia et Gurrech.

Et ex parte Ragusii pacem hanc firmandam primo comes iurauit Geruasius, saluo iuramento domini sui, Slaba Lucari iudex, Dersimirus iudex, Lucarus Nicolay, Dobre Stepatie, Vitus Lampri, Lucarus Pudisii, Sergius Bladimiri, Petrus Bubanne, Sauinus, . . . Simon Stephani, Dnesius, Lampridius Dabranicie.

6.

Ugovor mira između Ankone i Dubrovnika 25. kolovoza 1199.

In nomine patris et filii et spiritus sancti. Amen. Hec sunt capitula pacis compositae et componende et firmande inter Bonum baronem potestatem Ancone et Girardum eius iudicem, pro communi Ancone ex una parte, et Kalendum nuntium Ragusie pro communi eiusdem ciuitatis ex altera. In primis iurabunt pacem firmam tenere et non remouere, et iurabunt Anconitani Ragusinos et res eorum in Ancona et in tota eorum fortia saluare et defendere bona fide sine fraude, Et Ragusini hoc idem iurabunt obseruare et facere. Et si quis Anconitanus offenderet aliquem Ragusianum, non debent Ragusiani aliquem Anconitanorum impedire uel offendere, sed debeat ille, cui fiet facta offensio, uenire in hac ciuitate, et illi qui pro tempore habebunt regimen huius ciuitatis, debeant ei facere fieri rationem infra XXX dies, nisi remanserit parabola actoris. Hoc idem Ragusiani habeant facere et obseruare ex eorum parte. Et si quid placuerit consensu partium addi uel diminui, de aditione, teneantur et de diminutione sint absoluti. Et hec omnia in perpetuum debent ab utraque parte obseruari.

Et hec omnia iurabunt obseruare bona fide sine fraude. Et hoc sacramentum debent facere CC. boni homines sine fraude ex una parte, et CC. ex altera. Et si quid debetur ex hac parte uel ex illa homines quibus debetur, ualeant debitum repetere secundum supradictum modum. Facta sunt hec in ciuitate Ancone anno MCXCVIII, indictione II, VIII kalendas septembris.

Hoc sacramentum iurauerunt: Filippus Petri Bonici, Dominicus Stefani Dominici, Vitalis Palea in presentia Marsilii Boccazupo, Bertini Cancanbrache, Johannis Albrici, Nicole Palee, Nicole Albrici, Tagoli Tancredi, Johannis Berti et aliorum multorum in consilio morantium.

Ego Jacobinus notarius et nunc pro communi ciuitatis Ancone ex consensu predictorum hoc totum, quod superius legitur, in publican formam redegi et hic ideo subscripsi.

7.

Ugovor o prijateljstvu 8. veljače 1201, između Barija i Dubrovnika

Nos Garganus de Corticio iusticiarius Barenis, Leo Mancinus Barenis iudex, Rogerius Madii ammirati filius et Leo Batus ciues Bari, uoluntate et mandato omnium Barenis, iuramus in anima ipsorum et nostra ad sancta dei euangelia, firmam pacem et concordiam tenere deinceps ad duodecim annos uniuersis hominibus ciuitatis Ragusii, ut non offendamus eos, nec in personis, nec in rebus, nec offendi faciamus ab aliquo, nec patiamur offendi, bona fide, sine fraude et malo ingenio. Ita quidem, quod nos Barenis studebimus et diligenter tractabimus cum omnibus uascellis Apulorum cursalium, que per partes nostras transitum habuerint, ut iurent ad sancta dei euangelia non offendere homines ciuitatis Ragusii nec in rebus, nec in personis. Et si hoc facere noluerint, non recipiemus eos sed expellemus eos a portu et tenimento nostro, nec ullum auxilium aud consilium eis dabimus. Et si contigerit, quod absit, aliquem de ciuitate uel tenimento Bari offendere aliquem Ragusinum, cum requisiti fuerimus de iustitia facienda, plenam eis iustitiam faciemus. Hec omnia obseruabimus bona fide, sine fraude et malo ingenio, salua fidelitate et ordinatione domini nostri regis Frederici, sic nos Deus adiuuet et hec sancta dei euangelia. Incarnatione domini nostri Iesu Christi anno millesimo ducesimo primo, regnante domino nostro Frederico inuictissimi regis Sicilie, ducatus Apulie et principatus Capue anno quarto, mense februarii die octauo, indictione quarta. Quod Robertus notarius rogatu nostro scripsit, qui interfuit.

LEGENDA

- I Seksterij Kaštel
- II Seksterij Sv. Petar
- III Seksterij Pustijerna
- IV Prostor naseljen i ograđen u XI i XII stoljeću

- 1. Kula Sv. Marije
- 2. Mrtvo zvono
- 3. Bastion Sv. Margarite
- 4. Crkva Sv. Stjepana
- 5. Lovrijenac

- stare gradske zidine
- granica seksterija

POMORSKI I TRGOVAČKI DOMETI DUBROVNIKA
DO POČETKA XIII STOLJEĆA

